

Ο
ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

1013

ΕΛΛΗΝ. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤ. ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ Β.

1908-1909

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΟΥ ΛΒ' ΤΟΜΟΥ



ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΕΚ ΤΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ "Η ΑΝΑΤΟΛΗ,,

1909

Ο

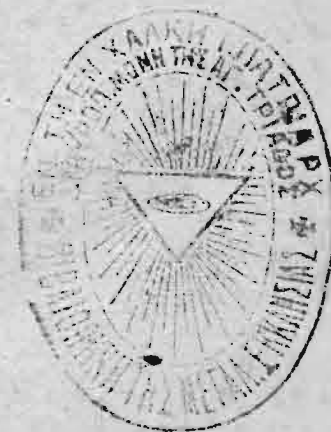
ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΕΛΛΗΝ. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤ. ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ Β.

1908-1909



ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΟΥ ΔΒ' ΤΟΜΟΥ



ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΕΚ ΤΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ "Η ΑΝΑΤΟΛΗ,"

1909

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ Ι. Π. ΜΟΝΙΑ
ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΧΑΛΚΗΣ

ΓΕΝ. ΚΑΤΑΛ.

ΕΙΔ. ΚΑΤΑΛ.

971

ΕΚΤΑΚΤΟΙ
ΕΙΔΙΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑΙ ΣΥΝΕΔΡΙΑΙ

Α' ΕΙΔΙΚΗ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

27ης ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1909

(ΠΡΟΕΔΡΕΙΑ Α. Γ. ΑΙΜΑΡΑΚΗ, ΠΡΟΕΔΡΟΥ)

Ἀρχομένης τῆς συνεδρίας ἀναγινώσκεται ἐπιστολή τῆς Α. Σ. τοῦ ἁγίου Χαλκηδόνος ἐπιδαψιλεύοντος τὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας αὐτοῦ καὶ διορίζοντος διὰ τὸ συνέδριον ἀντιπρόσωπον τῆς Μητροπόλεως τὸν κ. Χ. Πενταζίδην.

Ἐπίσης ἐπιστολή τοῦ Διδασκαλικοῦ συνδέσμου δι' ἣς ἀγγέλλει ὅτι ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τῶν κ. κ. Δ. Οἰκονομίδου καὶ Β. Κοσμοπούλου. Μεθ' ὃ ὁ κ. Πρόεδρος προσφωνεῖ τοὺς παρόντας ὡς ἑξῆς :

Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ. Ὡς ἀλλήλους κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποχωρίζομενοι ἠῆχθήμεν, συνήλθομεν μετὰ πάροδον ἔτους τῇ προσκλήσει τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ὅπως καὶ πάλιν συμμελετήσωμεν καὶ συσκεφθῶμεν ἐπὶ θεμάτων ἀφορώντων τὴν

εἰς τὰς φορὰς τοῦ χρόνου, ἀσκεῖ ἡ γλῶσσα καὶ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς γιγαντιαίαν τὴν ἐπίδρασιν κατ' εἶδη τε καὶ καθ' ὕλην ἐπὶ τὸν παιδευόμενον ἄνθρωπον, οὐ μόνον διὰ τοῦ ἐν τῇ γλώσσῃ ἀποτεθησαυρισμένου ποικίλου φιλολογικοῦ πλούτου ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν ἔτι τῶν ἰδιοφυῶν τυπικῶν ποιικιῶν περὶ τὴν λέξιν, τὸν λόγον καὶ τὸ ὕφος ἐν γένει.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη περὶ παντὸς βεβαίως ἔθνους, καὶ πάσης γλώσσης ὡς ἀληθῆς θεωρουμένη ἀποβαίνει ὡς εἰκὸς πάσης τιμῆς ἀνωτέρα, προκειμένου περὶ λαοῦ, οὗτινος τὰ θαυμάσια πνευματικὰ ἔργα πρόκεινται ἐς ἀεὶ τῇ ἀνθρωπότητι, ὡς πρότυπα κάλλους καὶ ἀληθείας, εἰς ἀπομίμησιν.

Τῆς σωτηρίου ταύτης ἐπιδράσεως καθῆκον λοιπὸν ἔχομεν νὰ μὴ ἀποστερήσωμεν τοὺς ξενογλώσσους ἀδελφοὺς ἡμῶν. Πάνυ δὲ δικαίως ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος ἐκτιμῶν κατ' ἀξίαν τὸ ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τοὺς ξενοφώνους Ἑλληνας κατέλεξε καὶ τοῦτο εἰς τὰ κατὰ τὸ παρὸν ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον συζητητέα, ἀναθέμενος ἑμοὶ εὐμενῶς πάνυ τὸ ἔργον βραχείας εἰς αὐτὸ εἰσηγήσεως, ἐφ' ἣ αἰτοῦμαι τὴν ὑμετέραν ἐπιεικῆ προσοχήν.

Ὡς γνωστὸν περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἑλληνικῶν ἐν γένει πολλὰ καὶ ἐλέχθησαν καὶ ἐγράφησαν ὑπὸ ἀλλοδαπῶν τε καὶ ἡμετέρων, ἀλλὰ ὁ περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἑλληνικῶν λόγος καὶ μάλιστα τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς παρὰ τοῖς ξενίζουσι μὲν τὴν φωνήν, Ἑλλησι δὲ τὸ γένος καὶ τὸ φρόνημα ἀδελφοῖς ἡμῶν, ἐνέχει τι τὸ πρωτότυπον καὶ ἰδιάζον δι' ἡμᾶς. Τὸ ἔργον ἡμῶν πρὸς διδασκαλίαν καὶ διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης οὐδὲν κατ' ἀκολουθίαν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰ ἀλλαχοῦ συμβαίνοντα. Εἶναι πολλῷ σπουδαιότερον, καὶ πολλῷ ἀγιώτερον καὶ πρὸς τούτοις πολλῷ εὐχερέστερον παρ' ὅ,τι ἀναλόγως συμβαίνει παρ' ἐκείνοις τῶν ἐθνῶν, ὅσα ἐπινοήσαντα καὶ θεσπίσαντα νόμους ἐπὶ τῇ βάσει προγραμματῶν στενοῦ καὶ ξηροῦ πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ τούτους ἀντὶ πάσης θυσίας ἐφαρμόζουσι, καί, ἀδιαφοροῦντα τέλεον περὶ τοῦ ἐθνικοῦ συναισθήματος καὶ τῶν Ἑθνικῶν ἀρχῶν τῶν διδασκομένων, ἀναλαμβάνουσι τὸν ἀνελεύθερον ἀγῶνα νὰ εἰσβιάσωσιν εἰς τὴν συνείδησιν ἐκείνων τὴν ἐαυτῶν ἐπίσημον γλῶσσαν, ἀναιροῦντες οὕτω στοιχειώδη ἀνθρώπινα δίκαια.

Οἱ ξενογλωσσοὶ παρ' ἡμῖν ἐμφοροῦνται ὡς γνωστὸν τῶν αὐτῶν

εἰ μὴ ἀγνωστέρων πολλάκις συναισθημάτων τῶν διδασκάλων των, μὴ μόνον πάσης ἀδημονίας, ἣν ἡ βία ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ξένης γλώσσης ἀπεργάζεται μακρὰν ἀφιστάμενοι, ἀλλ' ἐνθουσιωδῶς αὐτὸ τοῦτο διακαίμενοι πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἑλληνικῆς, ἅτε θεωροῦντες ταύτην εἰκότως ὡς ἐθνικὴν γλῶσσαν, ὡς πολύτιμον ἐθνικὸν κειμήλιον, ἐφ' ᾧ ἀγάλλονται καὶ ἀφ' οὗ κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν ἐξέλιξιν μοιραίως καὶ ὑπὸ λόγων ἀναποδράστου ἀνάγκης ἀπέστησαν.

Καὶ ἡ μὲν περαιτέρω τούτων ἔρευνα ἀπάγει ὡς εἰκὸς ἡμᾶς τοῦ θέματος ἀρκεῖται μόνον νὰ λεχθῇ, ὅτι πρόκειται περὶ λαῶν ὁμαίωνων ἡμῖν, περὶ λαῶν ἑκπαλαὶ συμπονούντων καὶ συμβιούντων ἡμῖν, περὶ λαῶν τρεφομένων ἐν ταῖς αὐταῖς παραδόσεσι καὶ τοῖς αὐτοῖς ἐθίμοις, περὶ λαῶν ὁμοιόρησκων καὶ ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ συναθλησάντων ἐν τε τοῖς γράμμασι καὶ τῇ ἀναπτύξει τοῦ καθόλου Ἑθνικοῦ ἡμῶν βίου, ἐν ἐνὶ λόγῳ, περὶ ἀδελφῶν μας, ἀρκεῖται, λέγω, ἡ ὑπόμνησις αὕτη, ἵνα δεόντως κατανοηθῇ ὁπόσον ἱερὸν καὶ ἀπαραίτητον ἐπιβάλλεται τὸ καθῆκον τῆς μελέτης πρὸς εὐχερεστέραν καὶ ταχύτεραν διδασκαλίαν τῆς Ἑλληνικῆς παρὰ τοῖς ξενοφώνοις ἀδελφοῖς ἡμῶν.

Εἰσερχόμενος νῦν εἰς τὸ θέμα λαμβάνω ἐν πρώτοις τὴν τιμὴν νὰ ὑπομνήσω ὑμᾶς στοιχεῖα τινά, τὰ ὅποια δὲν ἀναφέρονται μὲν ρητῶς κατὰ τὴν γενομένην τοῦ θέματος διατύπωσιν εὐκόλως ὅμως δύνανται νὰ ὑπονοηθῶσιν. Διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης παρὰ τοῖς ξενοφώνοις ἀδελφοῖς ἡμῶν φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν ἐπιδιώκομεν τὴν ἀπλὴν αὐτῆς γνῶσιν, οὐδὲ τὴν ἀπλὴν καὶ τελείαν ἔτι αὐτῆς χρῆσιν· δὲν πρόκειται δηλαδὴ νὰ θεωρηθῇ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ὑπὸ τῶν διδασκομένων μόνον ὡς γλῶσσα καθ' ἑαυτὴν ἀξία παντὸς λόγου, ἢ ὡς ἀναγκαία καὶ πολύτιμος διὰ τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν, ἢ καὶ ὡς ἀπαραίτητος διὰ τὴν περαιτέρω σπουδὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῶν δρασιν· ἡ τοιαύτη ἀντίληψις οὐδέποτε θὰ ἐξῆρε τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ διδασκομένου εἰς περιωπὴν ἀνωτέραν ἐκείνης, ἐφ' ἣς ἴστανται καὶ ἄλλαι γλῶσσαι χρήσιμοι μὲν ἐπίσης, πάντως δ' ὅμως ἕναι.

Ὁ διδασκόμενος τὴν Ἑλληνικὴν ξενόφωνος Ἕλληνας δέον πρωτίμως λίαν ἐν τῇ ἀναστροφῇ αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν νὰ ἐθισθῇ ὅπως φρονεῖ καὶ αἰσθάνεται περὶ αὐτῆς ὡς περὶ Ἑθνικῆς αὐτοῦ

γλώσσης καὶ μητρικῆς, τὴν δὲ συνειδήσιν ταύτην ἐπάναγκες νὰ ὑποθρέψωμεν πάσῃ δυνάμει, ἀπομακρύνοντες μὲν ἐπιμελῶς πᾶν, ὅ, τι δύναται νὰ γεννήσῃ τὴν δυσφορίαν τῆς βίας καὶ τὴν δυσαρέσκειαν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, σκοπίμως δὲ τὸν ὅλον τοῦ παιδὸς βίον, τὸν τε κατ' οἶκον καὶ τὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸν ἐν τῇ σχολῇ καὶ τὸν ἐκτὸς αὐτῆς, κατὰ τὰς αὐτὰς ἀρχὰς καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα συνυφαίνοντες καὶ διαρρυθμίζοντες.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὡς ἄνω ἐξηγηθείσης ἐννοίας περὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ὀφείλομεν τὰ συνήθως σήμερον ἐν τῇ ἐκπαίδευσει τελούμενα, ἥτοι ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, τὴν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐκτέλεσιν ἀριθμητικῶν τινων πράξεων, τὴν ἑλληνιστὶ ἐκθεσιν ἱστορημάτων ἐκ τῆς Ἱερᾶς καὶ Ἑθνικῆς ἱστορίας, τὴν ἀπαγγελίαν ποιημάτων τινῶν καὶ ὅσα σήμερον παρεμφερῇ γίνονται, ὅπου ταῦτα καὶ γίνονται, νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ὅλως ἀσθενῆ καὶ ἀνεπαρκῆ εἰς ἐπίτευξιν τοῦ διωκομένου σκοποῦ. Ἡ ἀνύψωσις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ξеноφώνων ἀδελφῶν, ἀπαιτεῖ ὅχι μόνον τὴν ἀπλὴν τῶν γλωσσικῶν συμβολικῶν γνῶσιν, ἀλλὰ τὴν διαρρύθμισιν καὶ τὴν κατὰ τὰς ποικίλας μορφὰς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης διατύπωσιν ἀπασῶν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πνεύματος· καθ' ὅσον οὕτω μόνον ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα προάγεται εἰς ἀληθὲς καὶ φυσικώτατον πάσης πνευματικῆς κινήσεως ὄργανον, οὕτω μόνον, μεταγγιζομένων δηλονότι τῶν γλωσσικῶν Ἑλληνικῶν τύπων εἰς τὴν ὅλην τοῦ πνεύματος κίνησιν προσδίδεται ὀριστικῶς Ἑλληνικὸς εἰς αὐτὴν χαρακτήρ, ἐθίζεται δὲ ὁ παῖς πρῶτως νὰ σκέπτηται καὶ ἐργάζεται Ἑλληνιστί, οὕτω μόνον ἐμπεδοῦται τὸ ἀληθὲς γλωσσικὸν συναίσθημα, ὅπερ ὡς ἀσυνείδητος μὲν ἀλλὰ ἀκοίμητος κανὼν τοῦ γλωσσικῶς καλοῦ καὶ ἀληθοῦς ἰσχύει.

Τὸ ἔργον τοῦτο τῆς καλλιιεργείας γλωσσικοῦ συναισθήματος ἥτοι τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης οὐχὶ εἰς σωρείας μόνον τύπων γλωσσικῶν, ἀλλ' ὡς δυνάμειως συγκινούσης τὸν πάντα ψυχικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μέσου φυσικῆς ἐκδηλώσεως τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πνεύματος, τοῦτέστιν ὡς γλώσσης Ἑθνικῆς μελλούσης νὰ ἐξομοιώσῃ τέλεον πρὸς ἡμᾶς τοὺς ξενογλώσσους ἀδελφούς, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ νὰ παγιωθῇ παρ' αὐτοῖς αὐτὸ τοῦτο ὡς γλῶσσα μητρική, ζῶσα, ἀπαιτεῖ προσέτι ὅπως ὤμεν λογικοὶ καὶ αὐστηρῶς δίκαιοι καὶ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ διδαχθησομένου γλωσσικοῦ ἰδιώματος.

Ἀφορμώμενοι ἐκ τῶν ἀνωτέρω περὶ ἑθνικῆς ζώσης γλώσσης λεχθέντων ὀφείλομεν νὰ καταδικάσωμεν τὰς ἀκρότητας, αἵτινες διέπουν συνήθως τὰ παρ' ἡμῖν πράγματα. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ συστηματικῆς γραμματικῆς διδασκαλίας τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς, ἥτις ὄργανον ἰδίᾳ τοῦ γραπτοῦ λόγου, τῆς τῶν λογίων τάξεως οὖσα, τἀληθὲς εἰπεῖν οὐχὶ τὴν ἀφετηρίαν ἀλλὰ τὸ τέρας τῆς σχολικῆς διδασκαλίας σημαίνει· ἀλλὰ περὶ τῆς κοινῆς καθαρᾶς πάντως γλώσσης, καὶ ἥτις λεληθότως μὲν ἐμορφώθη, ἀλλ' ἀσφαλῶς ὑπάρχει καὶ ζῇ, καὶ ἐν ἣ ζῶσι καὶ κινεῖνται καθ' ἡμέραν καὶ ἀναστρέφονται διὰ τοῦ προφορικοῦ ἰδίως λόγου αἱ μεμορφωμένοι παρ' ἡμῖν τάξεις. Τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκλογῆς ταύτης συνεπάγεται ἡδὴ αὐτὴ ἡ ἐννοια τῆς Ἑθνικῆς γλώσσης, τῆς ζώσης, ἐν ἣ καὶ ποιοῦμεν νὰ ἐξομοιωθῶμεν πρὸς τοὺς ξενοφώνους ἀδελφούς. Μακρὰν δ' ἡμῶν ἔστω πᾶσα ἄλλη σκέψις σχετικὴ πρὸς τὸ μοιραῖον γλωσσικὸν ζήτημα, οὗ ἡ περαιτέρω ἄγονος συζήτησις συμφορὰς μόνον ἀπεργάζεται καὶ τὰς ἀτοπίας τῶν ἀκροτήτων, εἰς αἷς τὸ πάθος καὶ ἡ προκατάληψις ἄγουσιν.

Ἡ ἀνωτέρω γνώμη ἡμῶν εἶναι ἀπαίτησις ἀναπόδραστος μεγάλης παιδαγωγικῆς καὶ Ἑθνικῆς σπουδαιότητος οὐδαμῶς δὲ ἀσπαζόμεθα τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι ἐκμανθάνων ὁ ξενόφωνος Ἕλλην τὴν Ἑλληνικὴν προτιμότερον εἶναι νὰ διδαχθῇ καὶ χειρίζηται εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μόνους τοὺς πλήρεις καὶ τελείους καὶ καθαρωτάτους τύπους, ἐπὶ τῇ παρηγόρῳ ἰδέᾳ, ὅτι διὰ τῆς μείζονος ἀναστροφῆς αὐτοδιδάσκειται οὕτως εἰπεῖν βραδύτερον καὶ τοὺς κοινούς τῆς ἐν χρήσει προφορικῆς γλώσσης τύπους. Καὶ κατορθοῦσι μὲν ὄντως τοῦτο πάντες οἱ εὐτυχήσαντες νὰ ὑπερβῶσιν ἐκ τῶν ἐδωλίων τοῦ ἀστικοῦ σχολείου εἰς ἐδάφη παιδευτικὰ ὑψηλότερα καὶ οἱ ἀναστραφέντες ἐπὶ μακρὸν πρὸς Ἑλληνοφώνους ἀδελφούς των, ἀλλ' ἐνταῦθα σημειωτέον ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῶν εὐαρίθμων τούτων, ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν ὁποίων, ἄλλωστε διαφαίνεται πάντοτε τὸ ξενικὸν καὶ ἐπικτήτων, ἀλλὰ περὶ τῶν πολλῶν, περὶ τῆς ἐστίας αὐτῆς τοῦ οἴκου.

Ὑπὸ Ἑθνικὴν ἔποψιν δύναμαι δ' εἰπεῖν καὶ ὑπὸ καθαρῶς γλωσσικῇ, προτιμότερον πάντως ἥθελεν εἶσθαι, ἐὰν πάντα πάσης Ἑλληνικῆς γῆς τὰ τμήματα διετέλουν ὑπὸ ἀναλόγους συνθήκας, ἐξομοιωμένα δηλ. καὶ συνησπισμένα ἐν τῇ αὐτῇ γλωσσικῇ ἐνότητι ἔστω καὶ ἀτελεστέρα πῶς.

Ὁ προφορικὸς λόγος τῆς ζώσης γλώσσης τῶν μεμορφωμένων τάξεων καίπερ καθυστερῶν λόγῳ καθαρότητος τοῦ ἐπισήμου γραπτοῦ, ἀποτελεῖ ὅμως τὸν ἰσχυρότατον δεσμὸν τῆς Ἑθνικῆς ἡμῶν ἐνότητος, δι' οὗ καὶ αὐτοὶ οἱ ξενόφωνοι ἀδελφοὶ ἡμῶν ἀναποδράστως συνδέονται πρὸς τὸ ὅλον ἔθνος.

Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο τῆς ἐντυπώσεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς χαρακτηρὸς ἐθνικοῦ εἰς τὸν ψυχικὸν βίον τῶν ξενογλωσσῶν ἀδελφῶν, ὅσῳ μέγα καὶ ἱερὸν καὶ ἐπείγον καὶ ἀπαραίτητον τυγχάνει, τοσοῦτον ἂν ἑτέρου δυσχερὲς καὶ ἐπίπονον ἐν τοῖς ἔργοις ἀποδείκνυται, πολλῆς μὲν τῆς μελέτης δεόμενον, πολλῆς δὲ καὶ τῆς ὑπομονῆς καὶ ἀκαταπονήτου ἐνεργείας.

Οἷονθεν ἐννοεῖται ὅτι ἐκ πάντων τῶν μέσων ὁ θεσμὸς τῆς σχολῆς παρέχει ἡμῖν τὴν μεγίστην τῶν ὑπηρεσιῶν· ἀλλὰ καίπερ μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ μειώσωμεν τὸ παράπαν τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα αὐτῆς ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι, ὀφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι πάσης σχολικῆς δράσεως τὰ ἀποτελέσματα ἀποδείκνυνται ἀσθενῆ ἐκεῖ, ὅπου ὁ λοιπὸς βίος, ὁ κατ' οἶκον μάλιστα, εἶτα δὲ καὶ ὁ θρησκευτικὸς καὶ ὁ κοινωνικὸς ἐπεμβαίνοντες ἐξουδετεροῦσι καὶ ἐξασθενοῦσι σπουδαίως ἐκείνην. Οὕτω πως καθίσταται ἡμῖν εὐεξήγητον διατὶ παρὰ πᾶσαν ἀγαθὴν προαίρεσιν παρὰ τὰς καταβληθείσας μέχρι τοῦδε πολυχρονίους φροντίδας καὶ τὰς γενναίας χρηματικὰς θυσίας πρὸς διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης παρὰ τοῖς ξενοφώνοις ἀδελφοῖς ἡμῶν ἐλάχιστα, ἵνα μὴ εἴπω μηδαμινὰ καὶ ὅλως ἀσήμαντα, ἐπετεύχθησαν ἀποτελέσματα.

Τὸ ἔργον τῆς σχολῆς μὴ λησμονῶμεν ὅτι εἶναι φύσεως κυρίως συστηματικοῦ καὶ διευθυντηρίου, ὅτι δὲν ἐπαρκεῖ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὸ ἔργον τοῦ οἴκου καὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἐκκλησίας· ἐκ τῶν ἀεννάων τούτων πηγῶν ἡ γλῶσσα, ὑπερβαίνουσα τὸ ἔδαφος τῆς ἀπλῆς γνώσεως καὶ τὴν δύναμιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν περιβαλλομένη, ἀρύεται διαρκὲς τὸ σφρῖγος καὶ τὴν ἐνεργὸν δύναμιν τῆς ζωῆς, συμφυομένη οὕτως εἰπεῖν μετὰ τῶν πραγματικῶν παραστάσεων καὶ συναποτελοῦσα μετὰ τούτων ὅλον τι ἀδιάσπαστον, κτῆμα ἀναφαίρετον τοῦ ἔχοντος.

Διάφορα βεβαίως προκύπτουσι τὰ ἀποτελέσματα τῆς σχολικῆς δράσεως ἐκεῖ, ὅπου αὕτη βοηθεῖται καὶ ὑποστηρίζεται καὶ ὑπὸ τοῦ ἐκτὸς τῆς σχολῆς βίου.

Διευθύνας ἄλλοτε τὰ Ζωγράφεια Διδασκαλεῖα, λειτουργοῦντα

ποτὲ ἐν Κεστορατίῳ, κόμῃ τῆς βορείας Ἡπείρου μικρᾷ καὶ ἀλβανοφώνῳ, ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρατηρήσω, ὅτι παρὰ τὸν εἰκοσαετῆ ἱκανῶς καρποφόρον βίον τῶν εἰρημένων ἐκπαιδευτηρίων καὶ παρὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰς αὐτὰ φοιτῶντων ἑλληνοφώνων καὶ μὴ μαθητῶν, ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἰς οὐδεμίαν τῶν 50 τῆς κόμης οἰκογενειῶν ὡς μητρικὴ γλῶσσα εἰσεχώρησεν, ἐνῷ τοῦναντίον μία μόνη γυνὴ ἐξ ἑλληνοφώνου κόμης, ἐν μιᾷ τῶν οἰκογενειῶν τούτων ἀποκατασταθεῖσα ὡς οἰκοδέσποινα, ἤρκεσε νὰ ἐξελληνίσῃ τὴν οἰκογένειαν ἐξ ὀλοκλήρου. Ἀλλὰ περὶ τούτων οὐδένα σήμερον ἡμεῖς λόγον ποιούμεθα, ἐμνημονεύσαμεν δὲ αὐτοῦ ἀπλῶς, ἵνα ἐν μὲν ἐξηγήσωμεν, τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς σχολικῆς δράσεως ἐν τῷ ἔργῳ τῆς διαδόσεως τῆς γλώσσης καὶ τὰ πενιχρὰ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα αὐτῆς, εἶτα δὲ ὅπως ὑπομνήσωμεν τοὺς διέποντας τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἐκπαίδευσιν ταγοὺς τὴν στοιχειώδη ἀλήθειαν, ὅτι τὴν ἐπίτευξιν γενναίων ἀποτελεσμάτων θὰ ἐξασφαλίσῃ μόνον ἢ ἐκ παραλλήλου φροντὶς πρὸς πολλαπλασιασμὸν καὶ ζωηροτέραν ἀνάπτυξιν τῶν μέσων τῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἑλληνοφώνων καὶ ξενοφώνων ἀδελφῶν, διὰ τῆς ἀναπτύξεως ζωηρότερης ἐμπορικῆς καὶ κοινωνικῆς συναλλαγῆς.

Ἄλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν σχολείων. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἐπειδὴ ἐν τῷ ζητήματι τῆς διαδόσεως καὶ ἐπικρατήσεως τῆς Ἑλληνικῆς ὡς μητρικῆς καὶ Ἑθνικῆς γλώσσης μεγίστην καὶ ἀνεκτίμητον ἀρωγὴν προσφέρει εἰς τὸ σχολεῖον ὁ κατ' οἶκον βίος, βάσις δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο ψυχὴ τοῦ κατ' οἶκον βίου τυγχάνει ἡ γυνή, κυριώτατα ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ ἡμῶν θὰ συντελέσωμεν, ἐὰν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς ἀποβλέψωμεν κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς θηλείας νεότητος. Αἱ ἑλληνοπρεπῶς μορφούμεναι νεάνιδες ἀποβαίνουσι πολυτιμώτατοι συνεργάται καὶ ἀρωγοὶ τῶν σχολείων ὡς μέλλουσαι μητέρες, προσφέρουσι δὲ ὑπηρεσίας πολυτιμωτέρας ὑπὲρ τῆς ἐστίας ἢ ὁ τέλεον ἀπερροφημένος ὑπὸ τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν ἀνὴρ, ὁ παλαίων πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς πρὸς τὰ ἄγρια κύματα τοῦ κοινωνικοῦ σάλου ὑπὲρ τοῦ ἄρτου τῶν τέκνων.

Διὰ ταῦτα τὴν αὐτὴν, ἂν μὴ μείζονα σπουδαιότητα δεόν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ἑλληνοπρεπὴ μόρφωσιν τῶν κορασίων. Τὰ πράγματα ἔχουσιν, ὡς μὴ ὄφειλε, λίαν ἐλλιπῶς παρ' ἡμῖν· ἢ παρὰ τῷ γυναικείῳ φύλῳ ἐν ταῖς μικραῖς κοινότησιν ἐκπαίδευσιν ὑπολεί-

πεται ὡς γνωστὸν κατὰ πολὺ ἔτι τῆς τῶν ἀρρένων, τοῦτο δὲ ὄχι μόνον ἐκ λόγων οἰκονομικῆς δυσπραγίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κακῆς σκέψεως τῆς ἐπιπολαζούσης παρὰ πολλοῖς καὶ δὴ τοῖς ἀγρόταις, ὅτι τὰ γράμματα σημαίνουνσι κόσμον περιττὸν διὰ τὰς γυναῖκας, ὧν ὁ προορισμὸς δὲν ὑπερβαίνει τὰς γνώσεις καὶ δεξιότητας τῶν οἰκιακῶν ἔργων καὶ τῆς διοικήσεως ἐν γένει τοῦ οἴκου,* ὅτι δὲ ἡ ἐκπαίδευσις ἀναγκαιοῖ μόνον εἰς τοὺς ἄρρενας, οὓς δέον νὰ ἐξοπλίζωμεν διὰ τῶν ἀπαραιτήτων γνώσεων καὶ ἱκανοτήτων πρὸς εὐτυχῇ διεξαγωγὴν τοῦ κοινωνικοῦ ἀγῶνος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ πρόληψις ὅτι πρὸς μόρφωσιν τῆς γυναικὸς ἀναγκαιοῦσιν ἰδιαίτερα ἐκπαιδευτικὰ καθιδρύματα, τὰ παρθεναγωγεῖα, ἢ συντήρησις τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖ δαπάνας ὑπερβαίνουσας κατὰ πολὺ τὰς οἰκονομικὰς δυνάμεις τῶν κοινοτήτων, οὐκ ὀλίγον συμβάλλεται εἰς τὸ κακόν. Ἐχαρακτήρισα δὲ τὴν ιδέαν ὡς πρόληψιν, διότι δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω πῶς ὁ σωτήριος θεσμὸς τοῦ μικτοῦ σχολείου δὲν ὑποστηρίζεται παρ' ἡμῖν ἐπαρκῶς, ἀφοῦ οὐ μόνον καὶ σήμερον ἔτι ἐν Εὐρώπῃ ἐν μικραῖς κοινότησιν εὐλογώτατα λειτουργεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει τῶν πατέρων ἡμῶν πολλὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ, καρποφόρως ἐλειτούργησεν. Ἀποδεδειγμένον δὲ μάλιστα τυγχάνει, ὅτι καὶ ἐν ἐκείναις ἐκ τῶν κοινοτήτων ὅσαι μονοτάξια ἀρρεναγωγεῖα καὶ παρθεναγωγεῖα διατηροῦσι πολλῶ σπουδαιότερα ἀποτελέσματα ἐπιτυγχάνονται διὰ τῆς συμπτύξεως τούτων ὡς ἐν μικρὸν διτάξιον ἐκπαιδευτήριον, ἢ διὰ τῆς κεχωρισμένης αὐτῶν λειτουργίας.

Ἄλλ' ὡς γνωστὸν ἡ φυσικωτάτη καὶ μάλιστα κατάλληλος πρὸς εὐχερῇ καὶ ἀσφαλῇ ἐκμάθησιν πάσης ζώσης γλώσσης καὶ πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ οἰκείου γλωσσικοῦ συναισθήματος ἡλικία εἶναι ὁμολογουμένως ἡ πρώτη. Ἄν ὁ θεσμὸς τῶν νηπιαγωγείων, λειτουργῶν μάλιστα, καθ' ὃ πολλάκις πρόγραμμα λειτουργεῖ, παραμελῶν μὲν δηλ. τῆς φυσικῆς, ἐλευθέρας καὶ ἀπόνου διαγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως τῶν παιδῶν, προλαμβάνων δὲ τὰ ἔργα αὐτῆς τῆς συντεταγμένης διδασκαλίας τῶν ἀστικῶν σχολείων διὰ τῆς κατασκευῆς ἐπιπονωτάτων ἐνίοτε καὶ βιαίων μηχανικῶν συμπλεγμάτων, οἷα ταῦτα ἐν τῇ πρώτῃ γραφῇ καὶ ἀναγνώσει ἀπαντῶσιν, ἅν, λέγω, τὸ νηπιαγωγεῖον διὰ ταῦτα οὐ μόνον πολυτέλεια ματαία, ἀλλὰ καὶ ζημία ἀνυπολόγιστος πολλάκις ἀποβαίνει εἰς τὸ ἐπιὸν ἔργον τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῷ προκειμένῳ ὅμως ἀγῶνι τῆς

διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τοὺς ξενογλώσσους ἀδελφοὺς ἡμῶν, δέον νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι παρέχει ὑπηρεσίας πολυτιμοτάτας, ὁποίας οὐδ' ἡ συστηματικὴ ἐκπαίδευσις βραδύτερον, ὑπὸ τινος ἐπόψεως. Καὶ ἡ μὲν πρόσληψις τῶν παιδῶν δι' εὐνοήτους λόγους δέον νὰ γένηται ὅσον τὸ δυνατόν ἐνωρίτατα, ἥτοι ἀπὸ τοῦ τετάρτου τοῦλάχιστον ἔτους. Ἀλλὰ τὸ κατ' ἀρχὴν κράτιστον ἀποδειχθὲν σύστημα τοῦ Frœbel, ἐπειδὴ κυριώτατα ἀποβλέπει εἰς σκοπὸν καθαρῶς μορφωτικόν, προοδοποιεῖ δὲ φυσικῶς καὶ ἀνέτως τὴν μέλλουσαν συντεταγμένην καὶ πῶς ἀρχικὴν τὸν χαρακτήρα ἐργασίαν τῆς ἀστικῆς σχολῆς, εὐνόητον ἀποβαίνει, ὅτι δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ τελείως ὑπὲρ τοῦ στοχαζομένου ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα σκοποῦ.

Τὸ σύστημα τοῦ Frœbel, ἢ εἴτι ἄλλο παρεμφερές, προϋποτίθησι παῖδας ὁμογλώσσους, προσφέροντας ἐτοίμους τὰς λεκτικὰς παραστάσεις, παρ' ἡμῖν δὲ ἐπιπροσθεῖ μέγα καὶ φοβερὸν τὸ γλωσσικὸν μειονέκτημα τῶν ξενοφώνων, ἀνάγκη δὲ νὰ καταφύγωμεν εἰς μεταρρύθμισιν τοῦ συστήματος, ἐπαγγελλομένην ἡμῖν τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ προσκόμματος. Πρὸς τοῦτο οὐδὲν ὑπολείπεται ἡμῖν ἄλλο, ἢ ἡ κατὰ τὸ δυνατόν προσαρμογὴ τοῦ προγράμματος τοῦ Frœbel πρὸς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀμέσου λεγομένου τρόπου τῆς διδασκαλίας (γνωστοῦ παρ' ὑμῖν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς μητρικῆς μεθόδου), καθόσον οὕτω διασφύζεται μὲν πῶς καὶ ἡ μορφωτικὴ τοῦ προγράμματος ἐνέργεια, ἐπιτυγχάνεται δὲ καὶ ἡ πρῶϊμος καὶ φυσικὴ διδασκαλία τῆς γλώσσης. Κατὰ τὴν ἀπαίτησιν ταύτην ἐκποδῶν ποιούμενοι πᾶσαν γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν καὶ πᾶσαν τεχνικὴν συστηματικὴν ἀρίθμησιν, ἐπάναγκές ἐστι νὰ ἐνισχύσωμεν σπουδαίως ὡς πρώτην καὶ κυριωτάτην τοῦ προγράμματος βάσιν, τὰς γλωσσικὰς ἀσκήσεις καὶ μάλιστα διὰ μόνου τοῦ προφορικοῦ λόγου, τῆς ζώσης γλώσσης. Ἡ γραφὴ καὶ ἀνάγνωσις καὶ τὰ συνήθη μέσα, εἰς ἃ πολλοὶ νηπιαγωγοὶ καταφεύγουσι δυσπετῶσαι πρὸς τὴν ἀνίαν τῆς φυσικωτάτης πλήν ἐπιπόνου πῶς ἀσκήσεως τοῦ προφορικοῦ μόνον λόγου, δέον αὐστηρῶς νὰ διαγραφῶσιν ἀπὸ τοῦ προγράμματος τῶν τε νηπιαγωγείων καὶ τῆς πρώτης ἔτι περιόδου τῶν ἀστικῶν σχολείων, ἐν οἷς τοῦλάχιστον διδάσκονται ξενόφωνοι. Ἡ διδασκαλία τῆς γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως ἀσχολεῖται κατ' ἀνάγκην περὶ τὴν ἀντίληψιν σημείων καὶ φθόγγων καὶ περὶ τὸν ποικίλον συνδυασμὸν τούτων· εἰσὶ δ' οὐ

μόνον ταῦτα πάσης ἄλλης σημασίας γυμνά, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἔτι λέξεις ἀποβαίνουνσιν ἄχρηστοι ἢ σπάνια διὰ τὴν προφορικὴν συνεννόησιν, δυσχέρεται, αἱ ὁποῖαι φυσικῶ τῷ λόγῳ παρουσιάζονται πολλῶ μείζονες εἰς τοὺς ξενοφώνους μαθητάς. Ὁ προφορικὸς λόγος διὰ τῆς ἀκοῆς καὶ ὁμιλίας ἐργαζόμενος στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀμέσων καὶ σαφῶν ἀκουστικῶν αἰσθήσεων, αἵτινες συνδυάζονται πρὸς τὰ μυϊκὰ αἰσθήματα γὰρ κατὰ τὴν ἄρθρωσιν καὶ ἀπαγγελίαν τῶν φωνῶν παρομαρτοῦντα ἀποτελοῦσιν ἀσφαλέστατον ἔρεισμα διὰ τὰς ἐπερχομένας βραδύτερον ὀπτικὰς αἰσθήσεις τῆς γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως. Ἐὰν δὲ παρὰ τοῖς ξενοφώνοις παισὶ, τοῖς ἐστερημένοις τέλεον τῶν σχετικῶν ἀκουστικῶν παραστάσεων τοῦ λόγου καὶ τῶν παρομαρτούντων μυϊκῶν αἰσθημάτων, θελήσωμεν νὰ παρεμβάλωμεν μετὰ τῶν ἀκουστικῶν συγχρόνως καὶ τὰς ποικίλας ὀπτικὰς αἰσθήσεις τῆς γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως, ἐπόμενον εἶναι, ὅτι γεννῶμεν σύγχυσιν καὶ ζάλην, ὅτι ἐπαυξάνομεν τεραστίως τὴν δυσχέρεϊαν, περιορίζομεν δὲ καὶ ἐξασθενοῦμεν τὰς ἀκουστικὰς αἰσθήσεις, ἐφ' ὧν βραδύτερον δύναται νὰ στηριχθῇ ἡ γραφὴ καὶ ἡ ἀνάγνωσις. Οὐδεὶς βεβαίως δύναται ν' ἀρνηθῇ ἀπολύτως τὸ δυνατόν τῆς συγχρόνου πάντων τούτων προσφορᾶς καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως, πάντως ὅμως θὰ ὁμολογήσῃ ἕκαστος, ὅτι, παρὰ τὸν βεβιασμένον καὶ καταθλιπτικώτατον τρόπον, ἄριστα θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ ὁ καταδανώμενος χρόνος ὑπὲρ τῆς ἐμπεδώσεως τοῦ προφορικοῦ λόγου, τῆς ἀληθοῦς καὶ φυσικῆς βάσεως πάσης ζώσης γλώσσης. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἐπιβάλλεται τῶν νόμων αὐτῶν τῆς ψυχικῆς ἀφομοιώσεως τῶν προσαγομένων στοιχείων ἢ κατὰ τμήματα καὶ διαδοχικὴν προσαγωγήν ἑτεροειδῶν μάλιστα στοιχείων, λαμβανομένης ἑκάστοτε τῆς φροντίδος, ὅπως ἐνισχύονται καὶ πλουτίζονται αἱ προϋπάρχουσαι ἀφομοιωτικαὶ σειραί. Τῆς ἄλλης ἐκείνης τερατώδους ζάλης καὶ συγχύσεως, ἣν πρὸς τῇ ὑπαρχούσῃ ἀπεργάζεται ἡ κατ' αὐτὸ ἔτι τὸ νηπιαγωγικὸν σύστημα εἰσβιάσις καὶ ἄλλων ξενικῶν γλωσσικῶν παραστάσεων, ἐκ τῆς γαλλικῆς συνήθως, οὐδὲ νὰ μνημονεύσω περαιτέρω ἐπιθυμῶ, διότι τοιαύτη προσθήκη κατ' ἐμὲ θὰ ἐσήμαινεν ἐπιχείρησιν ὀλεθρίαν καὶ καθιστᾷ ἡμᾶς ὑπευθύνους αὐτῆς τῆς ὑγιείας τοῦ πνεύματος τῶν παιδῶν.

Ἐρρήθη ἤδη ὅτι τὸ πρόγραμμα τοῦ νηπιαγωγείου μεταρρυθμιζόμενον πρὸς τὴν εἰδικὴν γλωσσικὴν ἀνάγκην τῶν ξενοφώνων

παιδῶν θὰ ἐξεύρη προσηκόντως τὰ στοιχεῖα τὰ εὐρισκόμενα εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν ἐπιδιωκτέον σκοπὸν τῆς ἐξοικειώσεως τῶν παιδῶν πρὸς τὸν ἑλληνα λόγον, καὶ ὅτι κυριώτατον ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην στοιχεῖον τυγχάνουσιν αἱ γλωσσικαὶ λεγόμεναι ἀσκήσεις· ἀντιστοιχοῦσι δὲ αὗται πρὸς τὴν πραγματογνωσίαν, τὴν ἄλλως ἐποπτικὴν λεγομένην διδασκαλίαν τῶν νηπιαγωγείων καὶ τῶν κατωτάτων τάξεων τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς, ἀλλ' ἐνῶ κατὰ τὴν συνήθη ἐποπτικὴν διδασκαλίαν δεδομένων οὐσῶν τῶν λεκτικῶν παραστάσεων ἀποβλέπομεν κυρίως εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἀπαρίθμησιν τῶν καθ' ἕκαστα στοιχείων πάσης ἐποπτείας, εἰς τὴν ἀνασύνθεσιν τούτων καὶ τὴν ποικίλην αὐτῶν πρὸς τὸν βίον συσχετίσιν, ἠναγκασμένοι ἐσμέν ἐν ταῖς γλωσσικαῖς ἀσκήσεσι τῶν ξενοφώνων παιδῶν νὰ ἀποβλέψωμεν μὲν καὶ εἰς ταῦτα, ἀλλὰ κατὰ πολὺ δεύτερον λόγον· ἐνταῦθα θὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἡ πρὸς πᾶσαν ἐντύπωσιν, πρὸς πᾶσαν αἰσθήσιν καὶ μεταβολὴν τῶν ἀντικειμένων σύγχρονος προσφορὰ τῆς ἀναγκαίας γλωσσικῆς παραστάσεως, ἡ σύγχρονος ἀκουστικὴ ἐντύπωσις καὶ ἀναπαραγωγή αὐτῆς μετὰ τῶν διαφόρων ποικιλιῶν, ὑφ' ἃς παρουσιάζεται πρὸς ἡμᾶς τε καὶ τὸν περιβάλλοντα κόσμον, διότι ἐὰν μὴ συγχρόνως τὰ στοιχεῖα ταῦτα προσγίνωσι, βραδύνῃ δὲ ἡ γλωσσικὴ ἀκουστικὴ παράστασις δυσκόλως θὰ ἀποφύγωμεν τὸν κίνδυνον, τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων τῆς ξένης γλώσσης καὶ τοῦ παραγκωνισμοῦ διὰ τούτων τῆς οἰκείας ἑλληνικῆς λεκτικῆς παραστάσεως.

Τεραστία ὄντως ἐπιπροσθεῖ εἰς τὸ πρῶτον ἔργον ἡ δυσχέρεϊα ἐμφανιζομένη δὲ πολλάκις ἢ νηπιαγωγὸς πρὸ τῶν νηπίων τῆς καὶ ἀποπειρωμένη νὰ ἐντυπώσῃ ἑλληνιστὶ τὸ πρῶτον τὰ στοιχειωδέστατα τῶν πραγμάτων, ἀναγκάζεται πολλάκις νὰ καταφύγῃ καὶ εἰς ἀπλᾶ νεύματα καὶ χειρονομίας, ὑπενθυμίζουσα τῶν κωφαλάων τὴν παράδοσιν.

Πρὸς κατανίκησιν δὲ τῆς δυσχερείας ἀπαιτεῖται οὐ μόνον αὐταπαρνησία καὶ ὑπόμονή μεγάλη ἀλλὰ καὶ εἰδικὴ προκατάρτισις τελεία καὶ προμελέτη ἐνδελεχῆς, ἣν μόνον ἐκ παιδαγωγικῆς μορφώσεως ὑγιοῦς ἐν διδασκαλείοις ἀπεκδεχόμεθα καὶ ἐξ εἰδικῆς ἀσκήσεως ἐν τῷ παιδαγωγικῷ φροντιστηρίῳ, ἐπὶ τῷ ρητῷ τέλει μορφώσεως ξενογλώσσων παιδίων γιγνομένης. Μόνον τοιοῦτου φρονήματος νηπιαγωγοὶ καὶ τοιαύτης παιδαγωγικῆς προπαιδείας τυχοῦσαι

δύνανται εἰς αἴσιον πέρας νὰ ἀγάγωσι τὸν ὅσῳ ἅγιον, τόσῳ καὶ δυσχερῇ ἀγῶνα.

Τί δὲ κυρίως εἰσὶν αἱ γλωσσικαὶ αὗται ἀσκήσεις ἐκ ποίων ἄλλων εἰδικωτέρων αὗται σύγκεινται, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐντύπωσιν τῆς λέξεως εἰς τὴν ἀπαγγελίαν τῶν φθόγγων ἢ εἰς τὰς φρασολογικὰς ποικιλίας τῆς λέξεως, εἰς τίνα κατὰ προτίμησιν πράγματα καὶ πρόσωπα δεόν αὗται νὰ ἀναφέρονται, ἢ εἰς τίνας ἐνεργείας καὶ καταστάσεις αὐτῶν, τίς κανὼν δεόν νὰ ρυθμίζῃ ἡμᾶς ἐν τῇ ἐκλογῇ νέων γλωσσικῶν φαινομένων, τίς ρυθμὸς κατὰ ποσὸν ἐν τῇ προσφορᾷ τοῦ ὕλικου δεόν νὰ τηρῇται καὶ μυρία ἄλλα ἐρωτήματα ἀναγόμενα εἰς τοὺς διαφόρους τρόπους τῆς μεθοδικῆς διδασκαλίας καὶ εἰς τὴν ἀβίαστον ἐκμάθησιν καὶ ἐφαρμογὴν ἐν τῷ ζῶντι προφορικῷ λόγῳ τῶν παιδῶν, ταῦτα πάντα ἀνάγονται εἰς εἰδικωτέραν τῶν γλωσσικῶν τούτων ἀσκήσεων μελέτην, ἥς προῖόν εἶναι ἢ ἐκπόνησις εἰδικοῦ καὶ πλήρους προγράμματος, καθορίζοντος τὴν τε ὕλην καὶ μέθοδον τῶν νηπιαγωγείων τούτων παρέχοντος δὲ καὶ τὰς ἀναγκαίαις γενικὰς ὁδηγίας. Νομίζω ὅτι τοιαύτη τις μελέτη ἐπεκτεινομένη καὶ εἰς τὰ λοιπὰ σημεῖα τοῦ προγράμματος, ἥτοι εἰς τὴν διδασκαλίαν στοιχειωδῶν θρησκευτικῶν γνώσεων, εἰς ἀσκήσεις ἀριθμητικὰς καὶ ἰχνογραφικὰς, εἰς ἀπαγγελίας ἀσμάτων καὶ μυθῶν, εἰς παιδιὰς καὶ ἄλλας διπλωτικὰς χειροτεχνικὰς ἀσχολίας, ὑπολογιζομένη δὲ κυριώτατα πρὸς τὴν ἀνάγκην τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς παρὰ τοῖς ξενολόγοις, ἄριστα θὰ ἡδύνατο νὰ ἐφελκύσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, ἵνα προκηρύξῃ σχετικὸν διαγώνισμα, γινόμενος ἀληθῆς εὐεργέτης τῶν ξενολόγων ἀδελφῶν ἡμῶν.

Τοιαῦται ὁδηγίαι ἐξεδόθησαν ἐσχάτως καὶ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῇ βάσει εὐρωπαϊκῶν καὶ ἰδίᾳ γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν ἐργασιῶν περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν ξενολόγων παιδίων, ἀρκετὰ ἐπιτυχῶς, ὥστε νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀξιόλογος καὶ εὐοιώνιστος ἀπαρχὴ πρὸς εἰδικωτέραν ἔτι μελέτην καὶ ἀνάπτυξιν οὐ μόνον τῶν ἀφορῶντων εἰς τὸ μάθημα τῶν γλωσσικῶν ἀσκήσεων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν χειρισμὸν τῶν λοιπῶν τοῦ προγράμματος σημείων ἐν ὁρτῇ σχέσει πρὸς τὰς γλωσσικὰς ἀσκήσεις. Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ οἱ κάλλιστοι τῶν ὁδηγῶν εἰς χεῖρας διδασκάλων ἀκαταρτίστων παραμένουσιν ἄχρηστοι, ἐπάναγκες ἀποβαίνει ὅπως πρὸ παντὸς ληφθῇ γενναία φροντίς, ἵνα δι' ἀφθόνου παιδαγωγι-

κῆς διδασκαλίας θεωρητικῆς τε καὶ πρακτικῆς ἐν τοῖς διδασκαλείοις καὶ μάλιστα τῶν θηλέων καλλιεργῇται γενναῖον καὶ ζωηρὸν τὸ προσῆκον παιδαγωγικὸν ἐνδιαφέρον.

Τὸ ἔργον τῆς ἀστικῆς σχολῆς προηγουμένης τῆς τοιαύτης τοῦ νηπιαγωγείου προπαρασκευῆς ἔσται, ὡς εἰκός, πολλῶ εὐχερέστερον· δύνανται δὲ αὕτη νὰ συγκεντρώσῃ ἀπερίσπαστον τὴν ἐνέργειαν καθόλου μὲν εἰς τὴν μορφωτικὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ὑπὸ γλωσσικὴν δὲ ἰδίᾳ ἔποψιν εἰς παγίωσιν τῶν κεκτημένων δι' ἐπαναλήψεων καὶ ἐφαρμογῶν καὶ εἰς συστηματοποίησιν καὶ συμπλήρωσιν αὐτῶν, καθόσον καὶ ἐν τῇ εὐτυχεστάτῃ τῶν περιστάσεων σπανίως λίαν θὰ συμβῇ, ὥστε ὁ παῖς προσερχόμενος εἰς τὴν ἀστικὴν σχολὴν νὰ ἐμφυρῇται γλωσσικοῦ πλούτου καὶ γλωσσικοῦ συναισθήματος ἀκμαίου, ἐπιτρέποντος τὴν εὐχερῇ καὶ ἀβίαστον πρόοδον τῆς διδασκαλίας ἐλληνιστὶ γιγνομένης. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ἢ ἐκτὸς τῆς σχολῆς ἀναστροφῇ τῶν παιδῶν, ἐπαναφέρουσα τούτους συνεχῶς εἰς τὰς εἰθισμένας αὐτοῖς οἰκείας γλωσσικὰς παραστάσεις, ἀσκεῖ ὁλεθρίαν ἐπὶ τὰ ἐκάστοτε διδασκόμενα ἐπίδρασιν· τούτου ἔνεκεν λυσιτελὲς ἀποβαίνει τὸν πλεῖστον τοῦ προγράμματος χρόνον, ὃν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀστικῆς παιδείας ὑπὲρ τῆς γραφῆς ἀφιερῶμεν, νὰ χρησιμοποιοῦμεν πρὸς παράτασιν αὐτοῦ τοῦ νηπιαγωγικοῦ ἔργου, τῶν γλωσσικῶν ἀσκήσεων, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς, ὅτι, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀστικῇ σχολῇ δεσπόζει μάλιστα ὁ μορφωτικὸς σκοπός, αἱ γλωσσικαὶ ἀσκήσεις θὰ καταλάβωσι κατ' ἀνάγκην θέσιν ὑπηρετικὴν καὶ δευτερεύουσαν, προσκολλώμεναι μὲν καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα τοῦ προγράμματος μαθήματα, ἰδίᾳ δὲ εἰς διηγήσεις θρησκευτικὰς τε καὶ μυθικὰς καὶ περιγραφὰς ζώων, φυτῶν καὶ ἄλλων τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου κατὰ κύκλους συμμετρῶς ὀρισμένους ἐν τῇ πραγματογνωσίᾳ. Ἡ μετὰθεσις τῆς γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως τὸ δεύτερον ἔτος οὐδαμῶς δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ζημία, ἀφ' οὗ δι' ὁμογλώσσους ἤδη παῖδας πολλοὶ τῶν παιδαγωγικῶν ἀποφαίνονται ὑπὲρ τῆς μετὰθεσεως ταύτης, ὁ δὲ Rousseau παραπέμπει αὐτὴν εἰς τὸ δωδέκατον ἔτος. Οἷκοθεν ἐννοεῖται, ὅτι ἐν τῇ ἀστικῇ σχολῇ τῶν ξενολόγων Ἑλλήνων ἢ πᾶσα διδασκαλία δεόν νὰ γίνηται ἐλληνιστὶ μόνον, ἐνισχυομένων πασῶν τῶν ἐν αὐτῇ ἐνεργειῶν, ὅσαι ἀποσκοποῦσιν εἰς ἀνάπτυξιν, χρῆσιν καὶ ἐμπέδωσιν τοῦ λόγου, οἷον αἱ τεχνικαὶ ἀναγνώσεις, οἱ διάλογοι, αἱ ἀπαγγελίαι ποιημάτων καὶ πᾶσαι ἐν γένει αἱ μορφαὶ ζῶντος λόγου, ἀποφευγομένης αὐστη-

οὕτως τῆς χρήσεως ξενικῶν γλωσσικῶν παραστάσεων καὶ ἂν ἔτι περὶ ἀναποφεύκτου διασαφήσεως σκοτεινῶν χωρίων πρόκειται.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς εἰσηγήσεως ὁ κ. **Πρόεδρος** παρακαλεῖ τὸν κ. Χαρίλαον Γούδαν νὰ λάβῃ τὸν κόπον νὰ βοηθήσῃ τὸν Εἰδικὸν Γραμματέα εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν πρακτικῶν, μεθ' ὃ λαμβάνει τὸν λόγον.

Ὁ κ. **Οἰκονομίδης**, ὅστις θερμῶς συγχαίρει τὸν κ. Α. Ζαμαρίαν διότι λίαν καταλλήλως καὶ ἐμβριθῶς εἰσηγήσατο τοῦ ὑπὸ συζητήσιν σπουδαιότητος καὶ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος θέματος. Συμφωνεῖ δὲ τῷ εἰσηγητῇ εἰς τὸ τῆς ἐκλογῆς τῆς διδακτέας μορφῆς τῆς γλώσσης. Ἡ γλῶσσα αὕτη δεόν νὰ εἶναι ἐκείνη, ἥτις λεληθότως ἐμορφώθη καὶ νῦν εἶναι ἡ κοινὴ τῶν μεμορφωμένων τάξεων γλῶσσα. Πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου ἐκτὸς τοῦ σχολείου πρέπει νὰ συντελέσωσι καὶ ὁ κληρὸς καὶ ἡ κοινωνία. Ὡς πρὸς τὴν διὰ τοῦ Σχολείου μόρφωσιν ἐκ τῶν πρωτίστων εἶναι ἡ μόρφωσις ἱκανῶν καὶ καταλλήλων διδασκάλων. Τὸ τοιοῦτον ὅμως ἀπαιτεῖ δαπάνην καὶ εἰδικὰ διδασκαλεῖα, τὸ δὲ πρόγραμμα αὐτῶν μακρὰν συνεργασίαν πολλῶν εἰδικῶν παιδαγωγῶν. Δι' ὃ προτείνει τὸ πρόγραμμα τοιαύτης ἐργασίας νὰ ἀποτελέσῃ θέμα μελέτης τοῦ Συλλόγου καὶ τὰ πορίσματα ὑποβληθῶσι πρὸς ἐφαρμογὴν εἰς τὰς παρ' ἡμῖν Σχολὰς. Ἰδίως δὲ χρήζει μεταβολῆς τὸ πρόγραμμα τῶν παρ' ἡμῖν Παρθεναγωγείων, ἵνα μαθήματά τινα ἀντικατασταθῶσιν ὑπὸ ἄλλων ὠφελιμωτέρων εἰς τὴν γυναῖκα.

Ὁ κ. **Πρόεδρος** παρατηρεῖ, ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον μεταβολῆς τοῦ προγράμματος τῶν Παρθεναγωγείων, ὃν ἄσχετον πρὸς τὸ παρὸν συνέδριον, δὲν θέλει συζητηθῇ.

Ὁ κ. **Α. Παπαναστασίου** συγχαίρει τὸν κ. εἰσηγητὴν, ἀλλ' ὥς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης ἀδυνατεῖ νὰ συμμερισθῇ τὴν γνώμην τοῦ κ. εἰσηγητοῦ καὶ τοῦ προλαλήσαντος. Ὡν ξενόγλωσσος Μακεδὼν καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη διδάξας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ χρηματίσας καὶ ἐπιθεωρητῆς Σχολῶν, ἐπείσθη ὅτι, ἵνα ἐπιτύχῃ ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός, δεόν νὰ διδάσκηται οὐχὶ ἡ γλῶσσα τῶν λογίων, ἀλλ' ἐκείνη, ἣν ὁ μαθητὴς θὰ ἀκούσῃ ἀπὸ τὸν πρῶτον τυχόντα ἑλληνόφωνον συμπατριώτην αὐτοῦ. Περὶ τοῦ ζητήματος δὲ τούτου προτίθεται νὰ ὑποβάλῃ ἐν καιρῷ εἰδικὸν ὑπόμνημα.

Ὁ κ. **Δ. Δαμασκηνός** συγχαίρει τὸν κ. εἰσηγητὴν διὰ τὴν λαμπρὰν διεξαγωγὴν τοῦ θέματος καὶ λέγει ὅτι κατ' αὐτὸ τὸ ὑποδειχθέν σύστημα ἐργασθεῖς ἄλλοτε ἐπὶ τριετίαν εἰς Σχολὴν καινότητος τουρκοφώνου ἐπέτυχεν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Ἐρχισε δηλαδὴ διὰ ζώσης νὰ διδάσκη τὴν ὁμιλουμένην γλῶσσαν· ἡ γλῶσσα αὕτη ἦτο ὅσον τὸ δυνατόν ἀπλουστάτη. Τὸ κύριον εἶναι ὁ ξενόγλωσσος παῖς πρὸ παντὸς νὰ μάθῃ νὰ ὁμιλῇ ἑλληνικά, πρὸς τοῦτο δὲ ὅλα τὰ μαθήματα, τὰ παίγνια καὶ αἱ ἀσκήσεις ἐγένοντο αὐστηρῶς εἰς μόνην τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Εἰς τὴν β' δὲ γ' καὶ δ' τάξιν ὡς μόνον βιβλίον ἐπέτρεψε τὸ ἀναγνωστικόν, πάντων τῶν ἄλλων μαθημάτων διδασκομένων διὰ ζώσης. Οὕτω κατωρθώθη σχετικῶς ἐντὸς βραχείας χρονικοῦ διαστήματος οἱ μαθηταὶ νὰ γίνωσι γλωσσικῶς ἰσοδύναμοι πρὸς τοὺς μὴ ξενοφώνους.

Ὁ κ. **Φ. Σιαμπανίδης** συμφωνεῖ πρὸς τὸν κ. Εἰσηγητὴν καὶ τὸν κ. Δαμασκηνὸν ἐν γένει, προκειμένου δὲ εἰδικῶς περὶ τῆς διδασκόμενης γλώσσης καὶ εἰς ἣν ἔσσονται γεγραμμένα καὶ τὰ πρὸς διδασκαλίαν τῶν ξενοφώνων βιβλία συμφωνεῖ μετὰ τοῦ κ. Παπαναστασίου, ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη δεόν νὰ ᾖ ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα, διότι τότε μόνον δυνάμεθα νὰ δρέψωμεν τοὺς ποθουμένους καρπούς. Ἐθνικὴ δὲ γλῶσσα εἶναι ἡ κοινὴ ὁμιλουμένη, ἣν ὁ ξενόφωνος Ἑλλήν θὰ ἀκούσῃ καὶ δεόν νὰ ἐννοῇ, ὅχι ὅμως ἡ ὑπὸ τῶν λογίων ὁμιλουμένη ἐν ταῖς πόλεσιν.

Ὁ κ. **Πρόεδρος** διακόπτων παρατηρεῖ, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ τίς εἶναι ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ ἑλληνικὴ δεόν νὰ διδάσκηται εἰς τοὺς ξενοφώνους.

Ὁ κ. **Φ. Σιαμπανίδης** προσθέτει, ὅτι ἀνέφερε τὰ περὶ γλώσσης νομίμας, ὅτι συζητεῖται καὶ εἰς ποίαν γλῶσσαν δεόν νὰ ᾖσι γεγραμμένα τὰ διὰ τοὺς ξενογλώσσους βιβλία.

Ὁ κ. **Ι. Παπαδόπουλος** ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποιηθησομένην γλῶσσαν φρονεῖ, ὅτι αὕτη δεόν νὰ ᾖ ἡ ὁμιλουμένη. Ἀλλὰ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ διωκομένου σκοποῦ δὲν ἀρκεῖ μόνον τὸ Σχολεῖον, καὶ παράδειγμα τὸ γινόμενον ἐν Γαλλίᾳ, ἐνθα ἐπὶ 40 ἑκατομμυρίων μόνον τὰ 6 ὁμιλοῦσι τὰ γαλλικά. Ἐγένετο καὶ ἐκεῖ σύντονος ἐνέργεια τῆς κυβερνήσεως πρὸς διάδοσιν τῆς γαλλικῆς γλώσσης διὰ τῶν Σχολείων, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ Βρεττανοί, Βάσκοι κ. ἄ. ἀποκρούουσι τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Τὸ αὐτὸ ἐν μέρει συμβαίνει καὶ παρ' ἡμῖν εἰς τινὰ Βουλγαρόφωνα μέρη τῆς Μακεδονίας.

Ἐκτὸς δὲ τούτου ἐλλείπουσιν παρ' ἡμῖν καὶ τὰ μέσα τὰ διατιθέμενα ἐν Γαλλίᾳ, διότι οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν κυριολεκτικῶς πένονται ὡς ἰδίῳις ὄμμασιν εἶδον. Πρέπει λοιπὸν οἱ διδάσκαλοι νὰ ἀμείβωνται καλῶς· καὶ νὰ ἰδρυθῶσι καὶ πολυάριθμα σχολεῖα πρὸς μόρφωσιν παιδαγωγικῶς τοιούτων διδασκάλων ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ἀφ' ὧν θὰ ἐξέλθωσιν, ὡς ἐξέρχονται οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τῶν εἰδικῶς προπαγανδιστικῶν Σχολῶν. Νὰ γίνῃ δὲ ὅ,τι κάμνουν καὶ οἱ Γάλλοι καὶ Ἱταλοὶ πρὸς διάδοσιν τῆς γλώσσης αὐτῶν δι' ὀρφανοτροφείων καὶ σχολείων, ἐνθα νὰ διδάσκηται καὶ ἡ χειροτεχνία καὶ νὰ προσελκύωνται οὕτω οἱ μαθηταί.

Ὁ **Ἄγ. Παμφίλου Μελισσηνός**. Ἐπαινεῖ τοὺς προσλαλήσαντας ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι δυστυχῶς ὅπουδῆποτε συνεστήθησαν σχολαὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἴτε ἐν Συρίᾳ, Παλαιστίνῃ, Φρυγίᾳ, ἢ Μακεδονίᾳ, οὐδαμοῦ δυστυχῶς κατωρθώθη ἡ γλῶσσα νὰ εἰσχωρήσῃ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, μεθ' ὅλας τὰς ἐνεργείας, φρονεῖ δὲ ὅτι, οἰαδῆποτε μέθοδος καὶ ἐὰν ἐφαρμοσθῇ, τὸ ἐγχείρημα εἶναι λίαν δύσκολον, ἂν μὴ ἀδύνατον, καὶ παράδειγμα τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Ζαμαρίου ἀναφερθὲν περὶ τοῦ Κεστορατίου. Φρονεῖ λοιπὸν ὅτι ἡ ἱδρυσις Παρθεναγωγείων καὶ Νηπιαγωγείων πρέπει νὰ ἐξασκολληθῇ καὶ τὸ ἔργον νὰ ὑποδοθηθῇ διὰ τῆς ἐπιγαμίας.

Συγχρόνως δὲ εἰ δυνατόν τὰ παρ' ἡμῖν ὀρφανοτροφεία νὰ μεταφερθῶσιν εἰς μέρη ξενόγλωσσα, ἐκεῖ δὲ ἐκ τῆς ἀνατροφῆς μετὰ τῶν ἐντοπίων σὺν ταῖς γεωργικαῖς, κτηνοτροφικαῖς καὶ χειροτεχνικαῖς γνώσεσι θὰ μεταδώσωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν.

Ὁ κ. **Γ. Παχτίκος**. Συμφωνεῖ ὅτι δεόν νὰ ἰδρυθῶσι Νηπιαγωγεῖα, συνήθως ὅμως αἱ νηπιαγωγοὶ δὲν γνωρίζουσιν ἢ μόνον τὴν ἐλληνικὴν, ὅπερ παρέχει δυσκολίας, διότι καλοῦνται νὰ διδάξωσι τὸ ἄγνωστον διὰ τοῦ ἀγνώστου. Διαφωνῶν δὲ πρὸς τὸν κ. Εἰσηγητὴν ὑποστηρίζει, ὅτι αἱ διδασκάλισσαι δεόν νὰ γνωρίζωσι τὴν ἐπιτόπιον γλῶσσαν, ἄλλως ὁ ἀγὼν καθίσταται δυσκολώτερος. Συμφώνως πρὸς τὴν ιδέαν ταύτην, λέγει, ὁ ἐν Ἀθήναις Σύλλογος τῶν Μικρασιατῶν πρὸ καιροῦ ἱδρυσε διδασκαλεῖα εἰς ξενογλώσσους τόπους πρὸς μόρφωσιν νηπιαγωγῶν ἐκ τῶν ἰθαγενῶν.

Ὁ κ. **Μ. Αὐθιετόπουλος**. Συγχαίρει τὸν κ. Ζαμαρίαν. Ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας ὑποστηρίζει ὅτι βεβαίως αὕτη δεόν νὰ ᾖ ἡ μητρικὴ, τὴν ὁποῖαν ὀφείλουσιν ἐπακριδῶς νὰ γνωρίζωσι

πάντες οἱ διδάσκαλοι, ἰδίᾳ τῶν ξένων γλωσσῶν. Ἐὰν ἐν τοῖς σχολεῖσι τῶν μεγαλουπόλεων ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἔδει ἡ μητρικὴ μέθοδος, ὥστε οἱ ἀπόφοιτοι αὐτῶν, οἵτινες μετέρχονται κατόπιν τὸ διδασκαλικὸν ἔργον παρὰ τοῖς ξενογλώσσοις, νὰ ᾖσαν ἐγκρατεῖς τῆς μεθόδου ταύτης, θὰ εἴχομεν τὴν σήμερον καλύτερα ἀποτελέσματα.

Συμφωνεῖ πρὸς τὸν κ. Εἰσηγητὴν ὡς πρὸς τὴν κατάργησιν τῆς χρήσεως τοῦ βιβλίου ἀπὸ τῶν δύο πρώτων τάξεων, φρονεῖ δὲ ὅτι ἐνίοτε εἶναι λυσιτελὲς ἡ κατάργησις τοῦ βιβλίου καὶ εἰς τὴν γ' ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν δ' τάξιν. Ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις ἅπας ὁ χρόνος δεόν νὰ δαπανᾷται εἰς τὴν προφορικὴν πρώτιστα ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης, καὶ κατόπιν νὰ ἔλθῃ τὸ βιβλίον. Ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τοῦ Fräbel φρονεῖ ὅτι εἶναι μᾶλλον κατάλληλος διὰ μεγαλουπόλεις ἢ διὰ χωρία. Ἐν τοῖς χωρίοις ἡ νηπιαγωγὸς δεόν νὰ ἐπιδίδῃται μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτῆς καὶ εἰς μεγάλας ὠριαίας διαχύσεις ἐν τῇ Σχολῇ, αἵτινες θὰ συντελῶσι εἰς τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν τῆς γλώσσης, ἀποκλειομένης τῆς ἐπιτοπίου διαλέκτου. Ἐνῶ ὡς συμβαίνει νῦν, πολλαὶ διδασκάλισσαι, ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν ἄλλως τε ἐπίπονον προφορικὴν διδασκαλίαν, ἐξαναγκάζουσι τὰ νήπια εἰς τὴν ἐκ τοῦ βιβλίου ἀποστήθισιν.

Ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποιηθησομένην γλῶσσαν ἃς μὴ τρομάξῃ ἡμᾶς τὸ φάσμα τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Ὁ τε κ. εἰσηγητὴς καὶ ὁ κ. Οἰκονομίδης παρέκαμψαν καὶ δὲν καθώρισαν ἀκριδῶς τὴν γλῶσσαν, εἰς ἣν θὰ γίνηται ἡ διδασκαλία, περὶ τοῦ ζητήματος δὲ τούτου ὁ κ. Παπαναστασίου καὶ τινες τῶν μετ' αὐτὸν κατέστησαν ἡμᾶς προσεκτικούς. Ὁ κ. εἰσηγητὴς λέγων γλῶσσαν κοινὴν τῶν λογίων εἶπεν ἐκφρασιν λίαν ἐλαστικὴν, ἡ δὲ γλῶσσα τῶν Ἑλληνίδων μητέρων εἶναι ἐν τισὶ διάφορος τῆς γλώσσης τῶν λογίων· λέγουσι π. χ. κεφάλι, τραπέζι, μάτι κτλ. ἤτοι λέξεις, τὰς ὁποίας δὲν μεταχειρίζομεθα ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ, τοῦ ὁποίου ἀπαύγασμα εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν λογίων. Εἰς τὰ παιδία τῶν ξενογλώσσων δεόν νὰ διδάσκηται προφορικῶς ἡ γλῶσσα τῶν ἐλληνίδων μητέρων καὶ οὐχὶ ἡ τῶν λογίων. Ἡ γλῶσσα τοῦ πρώτου βιβλίου δεόν νὰ ᾖ σχεδὸν ἡ αὐτὴ τῇ προφορικῶς διδασκείσῃ, βαθμηδὸν δὲ νὰ φθάσῃ ὁ μαθητὴς εἰς τὴν γραφομένην γλῶσσαν, οὐδέποτε δὲ εἰς τὴν ὑπερκαθαρεύουσαν ἢ τὴν χυδαίαν. Εἶναι δὲ ἀνάγκη νὰ διδασχθῇ ὁ μαθητὴς βαθμηδὸν ἐκτὸς τῆς ὁμιλουμένης καὶ τὴν γραφομένην.

Ὁ κ. **Ἀλ. Ζαμαρίας** εὐχαριστεῖ τοὺς προλαλήσαντας διὰ τὴν

εὐμενῇ γνώμῃ, ἣν ἐξέφρασαν περὶ τῆς εἰσηγήσεως αὐτοῦ. Λέγει δὲ ὅτι ὁ κ. Αὔθεντόπουλος καὶ ἄλλοι ἐζήτησαν λεπτομερῶς τὸ ζήτημα περὶ τῆς γλώσσης, ἥτις θ' ἀποτελέσῃ τὴν βᾶσιν τοῦ προφορικοῦ λόγου, τοῦ κυρίου τούτου ὀργάνου κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν δύο ἐτῶν τοῦ νηπιαγωγείου καὶ τοῦ ἐνός ἢ δύο πρώτων τῆς ἀστικῆς σχολῆς. Ὡς γλώσσαν δὲν ὑπέδειξα τὴν γλῶσσαν τῶν λογίων, ἀλλ' ἐκείνην, εἰς ἣν ἀναστρέφονται αἱ μεμορφωμένοι τῆς κοινωνίας τάξεις ἐν τῇ κοινωνικῇ αὐτῶν βίῳ. Ἐν τῇ γλώσσῃ ὅμως ταύτῃ ἐπιμελῶς δεόν νὰ παρακαμφθῶσιν οἱ τοπικοὶ ἰδιωτισμοί, νὰ γίνηται δὲ χρῆσις τῆς γλώσσης, ἥτις κοινῶς ἐμορφώθη καὶ τοῖς πᾶσιν εἶναι καταληπτή· ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Παχτίκου παρατηρηθὲν περὶ τῶν νηπιαγωγῶν, ἐκ τῆς εἰσηγήσεώς μου ἡ γνώμη μου ἐπὶ τούτου προκύπτει αὐτόδηλος. Μοι εἶναι ἀδιάφορον ἐὰν αἱ νηπιαγωγαὶ ᾧσιν ἐντόπια ἢ ἀλλοδαπαί, ἀξιῶ ὅμως καὶ παρὰ τῶν ἐντοπίων οὐδέποτε νὰ ποιῶνται χρῆσιν τῆς ἐπιτοπίου γλώσσης ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

Ὁ κ. **Α. Παπαναστασίου**. Συμφωνῶ ἤδη πληρέστατα μετὰ τοῦ κ. Ζαχαρίου καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἐκφρασθεῖσαν γνώμην, ὅτι ἐκτὸς τοῦ Σχολείου καὶ ἄλλοι παράγοντες εἶναι σπουδαιότατοι εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ὀφείλω νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα τὴν γνώμην τοῦ Ὀδυσσέως Ἰαλέμου δημοσιευθεῖσαν τῷ 1882 ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τοῦ κ. Παγα-νέλη. Προκειμένου περὶ Μακεδονίας συνεδούλευε τοὺς ὁμογενεῖς πλουσίους νὰ ἀγοράσωσι γαίαν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐκεῖ, καὶ διὰ τῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τοὺς ἐντοπίους νὰ διδάσωσι τὴν γλῶσσαν.

Ὁ κ. **Δ. Δαμασκηνός**. Παρατήρῳ ὅτι ὅλοι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς γλώσσης εἴμεθα σύμφωνοι. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀγ. Παμφίλου ρηθὲν περὶ μεταφορᾶς τῶν ὀρφανοτροφείων εἰς τὰ ξενόφωνα μέρη τοῦτο εἶναι ἐκτὸς τοῦ συζητουμένου θέματος. Δὲν πρόκειται σήμερον συζητήσις περὶ ὅλων τῶν μέσων, δι' ὧν δύναται νὰ μεταβληθῇ ἡ γλῶσσα τῶν ξενόφωνων, ἀλλὰ μόνον περὶ τῆς ἐν τοῖς Σχολείοις διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς. Καὶ διὰ τοῦ Σχολείου ἱκανὰ δύνανται νὰ κατορθωθῶσιν. Ἐν Γαλλίᾳ ἐδοκιμάσθησαν πολλοὶ μέθοδοι διὰ γαλλόπαιδας μὴ λαλοῦντας τὴν γαλλικὴν. Μία τούτων εἶναι καὶ ἡ τοῦ Carré, ἥτις ἔδωκε καλὰ ἀποτελέσματα διὰ τὴν διάδοσιν τῆς γαλλικῆς γλώσσης. Ὡς πρὸς τὴν μεταβολὴν

δὲ τῆς γλώσσης ὁλοκλήρων πληθυσμῶν, αὕτη εἶναι δυσκολωτάτη διὰ πολλοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀναφέ-ρωμεν. Διὰ τῆς διδασκαλίας πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον δεόν ν' ἀπο-δλέψωμεν, ὅπως τοὺς ξενόφονους καταστήσωμεν ἀπλῶς διγλώσσους. Ἐὰν δὲ τοῦτο κατορθωθῇ ἐκ λόγων φιλοπατρίας ὁρμώμενοι οἱ ξενόφωνοι ἀδελφοὶ ἡμῶν, βαθμηδὸν θὰ ἀποβάλλωσι τὴν ξένην γλῶσσαν. Ἡ γνώμη δὲ τοῦ κ. Παχτίκου, εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν παιδαγωγίαν καὶ κατ' οὐδέν, φρονῶ, συμβάλλει εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ διωκομένου σκοποῦ.

Ὁ κ. **Ν. Στρογγύλης**. Παρατήρησα ὅτι τὸ κύριον μέσον πρὸς διάδοσιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς ἐλληνικῆς φωνῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιγαμία μετὰ ξενόφωνων θεωρεῖται λίαν λυσιτελής. Ἡ ἴδρυσις νηπιαγωγείων εἰς ξενογλώσ-σους τόπους παρουσιάζει πολλὰς δυσκολίας, καθὼς καὶ ἡ διαμονὴ τῶν νηπιαγωγῶν εἰς αὐτοὺς. Ἡ ἴδρυσις νηπιαγωγείων, ἐν οἷς νὰ διδάσκηται ἡ ραπτική, ἡ γεωργία καὶ ἄλλαι πρακτικαὶ γνώσεις μετὰ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης διὰ τοὺς ξενογλώσσους Ἕλληνας εἰς τὰ κυριώτερα κέντρα εἶναι ἀξιοσύστατος. Εἰς τιαύτην σχολὴν δυνα-μένην νὰ προσλάβῃ 75 ο)ο ξενόφονους καὶ 25 ο)ο ἐλληνοφόνους, καλὸν θὰ ἦτο νὰ μετατραπῇ τὸ ἐν Πριγκήπῳ ἐθνικὸν ὀφανοτρο-φεῖον.

Ὁ κ. **Δ. Οἰκονομίδης**. Μετὰ λύπης παρατήρησα ὅτι παρεννοή-θημεν ὁ κ. εἰσηγητὴς καὶ ἐγώ, προκειμένου περὶ τῆς γλώσσης, ἐν ἣ δέον νὰ γίνηται ἡ διδασκαλία· δὲν πρόκειται περὶ τῆς γλώσ-σης τῶν λογίων ἀλλὰ περὶ τῆς ὁμιλουμένης ὑπὸ τῶν μεμορφωμένων τάξεων.

Ὁ κ. **Γ. Ἀναστασιάδης**. Παρατήρησα ὅτι εἰς τοὺς ξενόφονους τόπους συμβαίνει τὸ ἀντίθετον τοῦ γινομένου εἰς τοὺς ἐλληνο-φόνους. Ἐκεῖ ὁ οἶκος ἀντὶ νὰ ὑποδοσθῇ, καταστρέφει, ὅ,τι κατορθοῖ ἡ Σχολή. Διὰ τοῦτο φρονῶ, ὅτι δεόν οἱ μαθηταὶ τῶν ξενόφωνων μερῶν νὰ διαμένωσι νυχθημερὸν ἐν τῇ Σχολῇ. Τότε θὰ ἐκμάθωσι τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ὅταν Σχολὴ καὶ οἶκος ᾧσιν ἄσχετα πρὸς ἄλληλα.

Ὁ κ. **Ο. Ἀνδρεάδης**. Συμφωνῶ μετὰ τοῦ κ. Δ. Δαμασκηνοῦ, ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα μόνον περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς εἰς τοὺς ξενογλώσσους Ἕλληνας. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ρηθὲν περὶ τῆς δια-μονῆς τῶν παιδῶν μακρὰν τοῦ οἴκου, τοῦτο δὲν εἶναι νέον τι,

ἀλλ' ἐφηρμόσθη ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Μοναστηρίῳ καὶ ἀλλαχοῦ, διὰ τῆς ἰδρύσεως οἰκοτροφείων καὶ συσσιτίων. Ἀλλὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ δαπάνας καὶ εἶναι δύσκολον νὰ ἐφαρμοσθῇ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ ρηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀγ. Παμφίλου περὶ τοῦ ναυαγίου τῶν πρὸς ἐξελλήνισιν ἐνεργειῶν δὲν συμφωνῶ. Ὑπάρχουσι μὲν καὶ παραδείγματα ὅμοια, τῶν ὧν ἀνέφερεν ὁ Ἀγ. Παμφίλου, ἀλλὰ πλειστάκις συμβαίνει τὸ ἐναντίον. Ἐν γένει τὸ ὅ,τι ἀπετύχομεν εἶναι ἀνακριβές, διότι εἰς πολλὰ μέρη κατωρθώθη διὰ τῆς Σχολῆς νὰ ὁμιλῇται που ἢ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ὅπου πρότερον οὐδόλως ὠμιλεῖτο. Τὰ ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ λεχθέντα εἶναι λίαν ὀρθὰ καὶ καλὰ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ καὶ τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας, τοιαύτη δέον νὰ ᾖ πάντως ἢ μητρικὴ, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται, ὅπως δεῖ.

Ἀθ. Χαζάπης. Πρόκειται περὶ τῆς καλυτέρας μεθόδου καὶ διδασκαλίας τῶν ξενογλώσσων ὁμογενῶν, ὡς τοιαύτη δὲ συνιστᾶται ὑπὸ τῶν προλαλησάντων ἢ μητρικὴ, ἣν ἀκολουθεῖ ὁ Carré καὶ ἄλλοι. Τούτων προτιμότερα κατ' ἐμὲ εἶναι ἢ μητρικὴ μέθοδος Gouin. Ἡ μέθοδος αὕτη ἀκολουθεῖ συνειρμὸν λογικὸν ἰδεῶν, ἐνισχύουσα δὲ τὴν κρίσιν βοηθεῖ τὴν μνήμην μὴ καταπονοῦσα αὐτὴν διὰ συνειρμοῦ λέξεων. Κατορθοῖ ὁ Gouin ἐντὸς ἐλαχίστου σχετικῶς χρόνου 10—15 λεπτῶν νὰ διδάξῃ 10—15 λέξεις. Εἶναι δὲ ἡ μέθοδος αὕτη φυσικὴ. Εἶναι ἐκείνη, ἣν ἀκολουθεῖ ἡ τροφός, ἢ παιδαγωγός, ἢ μήτηρ. Ἐν τῇ μεθόδῳ ταύτῃ ἅπαν τὸ διδακτέον γλωσσικὸν κεφάλαιον κατατέμνεται εἰς τρία μέρη, α' τὴν **ἀντικειμενικὴν γλῶσσαν**, ἣτις εἶναι ἄμεσος μετάφρασις τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, β' τὴν **ὑποκειμενικὴν γλῶσσαν**, παριστῶσαν τὰς πνευματικὰς κινήσεις, καὶ γ' τὴν **μεταφορικὴν**.

Καλὸν εἶναι μεταξὺ τῶν μεθόδων, ἃς ἀνέφερον οἱ προλαλήσαντες, νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ προμνησθεῖσα καὶ νὰ ἐρευνησώμεν ποία ἐξ αὐτῶν εἶναι προτιμότερα.

Ὁ κ. Ι. Μελίδης. Ἡ συνέλευσις, ὡς μοὶ φαίνεται, παρεδέχθη τὰς γνώμας τοῦ κ. εἰσηγητοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον τῆς διαδόσεως τῆς γλώσσης ἢ ἄμεσος μετάστασις ἀπὸ ἀγλωσσίας εἰς τὴν ἐλληνίδι φωνὴν εἶναι δυσκολωτάτη, δὲν δύναται δὲ νὰ κατορθωθῇ ἄνευ βιβαίων κλονισμῶν. Βαθμιαία διάδοσις τῆς γλώσσης, ἢ ὁποία καὶ ἐνδείκνυται ὑπὸ τῶν περιστάσεων, κατορθοῦται διὰ τῆς ἰδρύ-

σεως ἐπιτοπίων διδασκαλείων. Δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα.

Ὁ κ. Πρόεδρος. Ἐπειδὴ ἐξηγντήθη ἡ συζήτησις, ἐὰν θέλῃ ἡ ὁμήγουρις νὰ διατυπωθῶσιν ὡς εὐχαὶ τοῦ Συνεδρίου τὰ συμπεράσματα τῆς εἰσηγήσεως τοῦ κ. Ζαμαρίου.

Ταῦτα ἔχουσιν ὡς ἐξῆς:

α') Ἡ διδασκαλία τῆς ἐλληνικῆς παρὰ τῆς ξενοφώνοις Ἑλληνσι δέον ν' ἀναφέρεται εἰς σύμπαντα τὸν ψυχικὸν βίον τῶν διδασκόμενων, νὰ κατατείνῃ δὲ εἰς μόρφωσιν ἀκμαίου γλωσσικοῦ συναισθήματος διὰ πολυειδοῦς καὶ ἀποκλειστικῆς αὐτοῦ ἐφαρμογῆς.

β') Ὡς ζῶσαν ἐθνικὴν μητρικὴν γλῶσσαν παρὰ τοῖς ξενοφώνοις Ἑλληνσι δέον νὰ θεωρήσωμεν τὴν κοινὴν τῆς ἀναστροφῆς γλῶσσαν τῶν μεμορφωμένων τάξεων.

γ') Ἐνίσχυσις τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς θηλείας νεότητος· ὑποστήριξις τῆς ιδέας μικτῶν σχολείων μονοτεξίων καὶ διταξίων.

δ') Ἰδρύσις πολλῶν νηπιαγωγείων χρησιμωτάτων εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα.

ε') Ἐκπόνησις εἰδικοῦ καὶ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῶν γλωσσικῶν διαλέξεων καὶ ἐν γένει τῶν νηπιαγωγείων παρὰ τοῖς ξενοφώνοις Ἑλλήσιν. Ὑποβολὴ τῇ Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγῳ, τῆς ιδέας προκηρύξεως διαγωνίσματος.

ς') Εἰδικὴ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ προκατάρτισις τῶν διδασκάλων ἐν τοῖς διδασκαλείοις, σχετικὴν πρὸς τὴν ἔκτακτον ταύτην ἀνάγκην τῶν ξενοφώνων Ἑλλήνων εἶναι ἐπικαιρὸς καὶ ἐπείγουσα.

ζ') Πρὸς ταχεῖαν καὶ ἀσφαλῆ ἐπίτευξιν τοῦ διωκομένου σκοποῦ δέον ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν θεσμὸν τῶν σχολῶν νὰ ἐργάζεται καὶ ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ κλήρου καὶ ἡ ἄλλη κοινωνία διὰ τῆς ἀναπτύξεως ζωηροτέρας ἐπικοινωνίας ἐμπορικῆς πρὸς ἐλληνόφωνα στοιχεῖα διὰ σχέσεων γάμου, διαλέξεων κ. τ. τ. Τὸ ἐν ταῖς ξέναις γλώσσαις γενόμενον κήρυγμα τοῦ θείου λόγου δέον κατὰ μικρὸν νὰ ὑποχωρήσῃ.

Ο κ. **Μ. Αὐθεντόπουλος** προτείνει χάριν ακριβείας νὰ ἐξαρθῇ εἰς τὰ συμπεράσματα ὅτι ἡ χρησιμοποιοιθησομένη μέθοδος ἔσται ἡ μητρικὴ πρὸς τούτοις δὲ νὰ προσδιορισθῇ ὁ χρόνος τῶν γλωσσικῶν προφορικῶν ἀσκήσεων, ὅστις νὰ μὴ εἶναι ὀλιγώτερος τῶν 2 ἢ καὶ 3 ἐτῶν. Διότι μόλις κατὰ τὸ 3ον ἔτος τοῦλάχιστον πρέπει νὰ δίδηται βιβλίον εἰς τοὺς μαθητάς. Δηλοῖ δὲ ὅτι δὲν ἀντιποιεῖται τὴν πατρότητα τῆς προτάσεως ταύτης, διότι αὕτη ὑπάρχει ἐν τῇ εἰσηγήσει.

Ο κ. **Ἡ. Βαλσαμάκης** ἐπὶ τοῦ ζ' συμπεράσματος λαμβάνων τὸν λόγον παρατηρεῖ, ὅτι καλὸν εἶναι νὰ διαγραφῇ ὡς ζήτημα καθαρῶς κοινωνικόν, ἐφ' οὗ δὲν δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν αἱ ἀποφάσεις ἐκπαιδευτικοῦ συνεδρίου.

Ο κ. **Ι. Παπαδόπουλος** φρονεῖ, ὅτι δεόν νὰ διατηρηθῇ ἡ εὐχὴ αὕτη, διότι οἱ Μητροπολίται ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δύνανται νὰ συντελέσωσιν εἰς σύναψιν τοιούτων δεσμῶν.

Ο κ. **Δ. Δαμασκηνός** ἐπαναλαμβάνει, ὅτι ζητεῖται κυρίως ὁ τρόπος τῆς διαδόσεως τῆς γλώσσης διὰ τῶν Σχολείων καὶ οὐχὶ τὸ ζήτημα τῆς διαδόσεως ἐν γένει τῆς γλώσσης, ὅπερ εἶναι πολυμερέστατον καὶ διαφεύγει τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ Συνεδρίου τούτου.

Ο κ. **Γ. Παχτίκος** ὑποστηρίζει ὅτι δεόν νὰ τηρηθῇ ἡ πρότασις διότι εἰς πολλὰ μέρη ὑπάρχουσι προλήψεις παρκαλυβούσαι τὰς μετὰ ξενογλώσσων ἐπιγαμίας.

Ο κ. **Γ. Ἀργας** (βουλευτὴς) λέγει ὅτι, μολονότι τὰ πρὸς διάδοσιν τῆς ἑλλην. γλώσσης διατεθέντα μέσα ὑπῆρξαν πενιχρά, καὶ ἂν ἐπὶ τέταρτον ἑκατονταετηρίδος ὀλίγα συνεστήθησαν ἑλληνικὰ σχολεῖα ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν τούτοις ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα διὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοπατρίας μεγάλως διεδόθη. Δὲν συμφωνεῖ δὲ πρὸς τὸν Ἀγ. Παμφίλου περὶ τῆς ἀποτυχίας τῶν προσπαθειῶν, ὅσον ἀφορᾷ τοῦλάχιστον τὴν Μακεδονίαν. Ἀπαντῶν δὲ πρὸς τὸν κ. Γ. Παχτίκον δηλοῖ, ὅτι οἱ συνεπαρχιοῦται αὐτοῦ τοῦλάχιστον οὐ μόνον μετὰ προθυμίας δέχονται ἀλλὰ καὶ ἐπιζητοῦσι τοὺς μετ' ἄλλων ἑλληνικῶν μερῶν γαμικοὺς δεσμούς. Φρονεῖ δέ, ὅτι ἡ εὐχὴ δύνανται νὰ διατυπωθῇ εἰς τὰ συμπεράσματα.

Ο κ. **Μ. Αὐθεντόπουλος** παρατηρεῖ ὅτι, ἐπειδὴ αἱ εὐχαὶ αὗται θὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὸ Ἐθν. ἡμῶν Κέντρον, διὰ τοῦτο καλὸν εἶναι νὰ παραμείνῃ ἡ εὐχὴ ἐν ταῖς συμπεράσμασι.

Ο κ. **Ν. Στρογγύλης** ἐπιμένει καὶ πάλιν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν

ἡ πρότασις αὐτοῦ περὶ προσλήψεως, ὅσον οἷόν τε πλειοτέρων ξενογλώσσων εἰς τὰ ἐθνικὰ ὀρφανοτροφεία.

Ο κ. **Γ. Ἀποστολίδης** φρονεῖ ὅτι ἡ περὶ γαμικῶν δεσμῶν πρότασις δεόν νὰ ἀπαλειφθῇ ὡς ἀσχετος πρὸς τὸ θέμα τῆς συζητήσεως. Ὑποστηρικθείσης τῆς γνώμης ταύτης καὶ ὑπὸ ἄλλων, ἀποφασίζεται νὰ διατυπωθῇ ὡς ἀπλὴ εὐχὴ καὶ ὅχι ὡς συμπέρασμα τῆς συζητήσεως.

Μετὰ ταῦτα ψηφίζονται τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. εἰσηγητοῦ, τὸ μὲν πρῶτον τροποποιούμενον ὡς ἑξῆς :

1) Ἡ διδασκαλία τῆς ἑλλ. εἰς τοὺς ξενοφώνους δεόν νὰ σκοπῇ εἰς δύο τινά :

α') Ἡ Σχολὴ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν οἶκον διδάσκουσα τὸν μαθητὴν νὰ ὁμιλῇ τὴν γλῶσσαν.

β') Ἀφ' οὗ ὁ μαθητὴς μάθῃ νὰ ὁμιλῇ κατόπιν θέλει ἀρχίσει ἡ διδασκαλία τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς.

Ἀντὶ τοῦ δευτέρου τίθεται τὸ ἑξῆς :

2) Ἡ διδασκαλία τοῦ προφορικοῦ λόγου διαρκέσει τοῦλάχιστον 3 ἔτη συμπεριλαμβανομένου ἐν ἀνάγκῃ καὶ τοῦ α' ἔτους τῆς ἀστικῆς Σχολῆς.

Ὡς τρίτον ψηφίζεται τὸ ἀκόλουθον :

3) Διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ προφορικοῦ λόγου οὐδεμία χρῆσις βιβλίου ἐπιτρέπεται ἀλλὰ τῆς μητρικῆς μεθόδου. Γενήσεται δὲ χρῆσις ἀποκλειστικῶς τῆς ὁμιλουμένης ἐν ταῖς πόλεσι μεταξὺ τῶν ὁποσδήποτε μεμορφωμένων τάξεων γλώσσης.

Τὸ τέταρτον ἐκφέρεται ὡς ἀκολούθως :

4) Διὰ τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν ἀνάγκη ὑπάρχει ἰδρύσεως νηπιαγωγείων, εἰς τὰ ὅποια προσληφθήσονται οἱ μαθηταὶ ἀπὸ τοῦ 4 ἔτους.

Τὸ πέμπτον καὶ ἕκτον συμπέρασμα τῆς εἰσηγήσεως ψηφίζονται ὅπως ἔχουσιν ἐξεγενεθῇ ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ, ἥτοι

5) Ἐκπόνησις εἰδικοῦ καὶ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῶν

γλωσσικῶν διαλέξεων καὶ ἐν γένει τῶν νηπιαγωγείων παρὰ τοῖς ξενοφώνοις Ἑλλήσιν. Ὑποβολὴ τῷ Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγῳ τῆς ιδέας προκηρύξεως διαγωνίσματος.

6) Εἰδικὴ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ προκατάρτισις τῶν διδασκάλων ἐν τοῖς δικασκαλείοις, σχετικὴ πρὸς τὴν ἔκτακτον ταύτην ἀνάγκην τῶν ξενοφόνων Ἑλλήνων εἶναι ἐπεΐγουσα.

Τὸ ἔδδομον δὲ συμπέρασμα τίθεται ὡς ἀπλὴ εὐχή.

Ὁ κ. Πρόεδρος κηρύττει τὴν συζήτησιν λήξασαν, εὐχαριστεῖ τὸν κ. εἰσηγητὴν καὶ συγχαίρει αὐτὸν διὰ τῆς ἐμβρίθειας, μεθ' ἧς διεπραγματεύθη τὸ συζητηθὲν θέμα. Εὐχαριστεῖ δὲ ἐπίσης τοὺς λαβόντας μέρος εἰς τὸ συνέδριον τοῦτο, ὡς καὶ τοὺς κ. κ. Ἰωάννην Ἀουφχάουζερ, διδάκτορα τῆς Θεολογίας καὶ Ἀλβέρτον Ἐρχάλτ, καθηγητὴν ἐν Στρασβούργῳ, τιμήσαντας τὸ συνέδριον διὰ τῆς παρουσίας αὐτῶν, ἀγγέλλει ὅτι ὡς δεύτερον θέμα συζητηθήσεται τὸ περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς εἰς τὰ παρ' ἡμῖν σχολεῖα εἰσηγουμένου τοῦ κ. Α. Κρητικοῦ καὶ διαλύει τὴν συνεδρίαν.



Β' ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

28ης ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1909

(ΠΡΟΕΔΡΕΙΑ Α. Γ. ΛΙΜΑΡΑΚΗ, ΠΡΟΕΔΡΟΥ)

Ἀρχομένης τῆς συνεδρίας ἀναγινώσκονται καὶ ἐπικυροῦνται τὰ πρακτικὰ τῆς προηγουμένης συνεδρίας.

Μεθ' οὗ δὲ κ. Πρόεδρος δίδωσι τὸν λόγον τῷ κ. Α. Κρητικῷ, εἰσηγητῇ τοῦ β' ὑπὸ συζήτησιν θέματος, τοῦ περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς εἰς τὰ παρ' ἡμῖν Σχολεῖα.

Ὁ κ. Α. Κρητικός, ἀναγινώσκει τὴν εἰσήγησιν αὐτοῦ ἔχουσαν ὡς ἔπεται :

Κυρίαι καὶ Κύριοι,

Εἰς τὴν εἰσήγησιν, τὴν ὁποίαν ὁ γεραρὸς Σύλλογος μοὶ ἀνέθηκεν ἐπὶ τοῦ θέματος «τῆς διδασκαλίας τῆς Γυμναστικῆς εἰς τὰ παρ' ἡμῖν ἀρρεναγωγεῖα καὶ παρθεναγωγεῖα» θὰ προσπαθῶ νὰ εἶμαι ὅσῳ τὸ δυνατόν σύντομος ἐπιμένων κυρίως εἰς τὸ τί πρέπει νὰ γίνῃ παρ' ἡμῖν καὶ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο μὲ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν.

Καὶ ἐν πρώτοις εἶναι ἀναγκαῖα ἡ εἰσαγωγή τῆς γυμναστικῆς εἰς τὰ παρ' ἡμῖν σχολεῖα ;

Οὐδ' ἐπιτρέπεται κὰν ἡ ἀμφιβολία ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἡ ἀσκησις ἐπιβάλλεται εἰς πάντας καὶ καλαισθητικῶς καὶ φυσιολο-

γικῶς καὶ ψυχολογικῶς, διότι καθιστᾷ τὸ σῶμα εὐγραμμον καὶ ἐλαστικόν, τὰς δὲ στάσεις καὶ τὰς κινήσεις ἁρμονικωτέρας, ζωηροτέρας καὶ δεξιωτέρας, συντελοῦσα δὲ εἰς τὴν κανονικωτέραν διεξαγωγὴν πασῶν τῶν λειτουργιῶν τοῦ ὁργανισμοῦ, βελτιοῖ καὶ ἐνισχύει τὴν ὑγιάν, τονώνει δὲ καὶ τὴν ψυχὴν, καθιστῶσα τὸν ἄνθρωπον γενναῖον καὶ θαρραλέον καὶ συντελοῦσα οὕτω εἰς τὴν ἐπὶ τὸ τελειότερον διάπλασιν αὐτοῦ.

Ἰδιαίτερος δ' ἐπιβάλλεται ἡ γυμναστικὴ εἰς τὰς σχολάς, διότι δι' αὐτῆς, καταλλήλως ἐννοεῖται διδασκομένης, ἀντιρροπεῖται ἡ διαταραχὴ τῶν διαφορῶν λειτουργιῶν τοῦ ὁργανισμοῦ, ἣτις ἐπέρχεται κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν. Κατὰ ταύτην δηλ. ἡ μὲν ἀναπνοὴ γίνεται ἐπιπολαία ἡ δύναμις τοῦ μυϊκοῦ συστήματος καταπίπτει, ὥς ἀπέδειξε πειραματικῶς διὰ τῆς ἐργογραφικῆς μεθόδου ὁ ἐν Τουρίνῳ καθηγητὴς τῆς Φυσιολογίας Mosso. Τὸ αἷμα φέρεται ἐν μεγαλυτέρᾳ ποσότητι πρὸς τὸν ἐγκέφαλον, ἐνῶ τοῦναντίον ἐλαττοῦται ἡ ποσότης ἡ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ ὁργανισμοῦ φερομένη. Κατὰ δὲ τὰ πειράματα τῶν ἱατρῶν Mairer καὶ Florence, τῶν ὁποίων τὰ πορίσματα ἐδημοσίευσαν οὗτοι τὸ παρελθὸν ἔτος, ἡ ἀπορρόφησης καὶ ἀφομοίωσης τῶν τροφῶν γίνεται ἀσθενεστέρα, οὕτω δὲ ἡ γενικὴ θρέψις τοῦ ὁργανισμοῦ ἐπιβραδύνεται. Τοῦναντίον δὲ διὰ τῆς γυμναστικῆς αἱ διαταραχαὶ αὗται ἀντιρροποῦνται, διότι ἡ μὲν ἀναπνοὴ γίνεται βαθυτέρα· τὸ αἷμα συρρεῖ πρὸς τὸ μυϊκὸν σύστημα καὶ τὰ ἄλλα ὅργανα, οὕτω δὲ ὁ ἐγκέφαλος ἀπαλάσσεται τῆς συμφορήσεως· ἡ ἀπορρόφησης καὶ ἀφομοίωσης τῶν τροφῶν γίνονται ζωηρότεροι καὶ ἡ γενικὴ θρέψις τοῦ σώματος βελτιοῦται.

Ἐὰν διὰ τῆς κινήσεως καὶ τῆς καταλλήλου ἀσκήσεως δὲν δώσωμεν εἰς τὸν ὁργανισμὸν τὴν εὐκαιρίαν νὰ μετατρέψῃ ἐπὶ τὸ φυσιολογικώτερον τὰς ἐκ τῆς διανοητικῆς ἐργασίας διαταραχὰς τῶν λειτουργιῶν του, θὰ ἴδωμεν βαθμηδὸν παρουσιαζόμενα τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο τὰ διάφορα συμπτώματα τῆς ἐγκεφαλικῆς κοπώσεως, αἱ δὲ δυνάμεις αἱ μυϊκαὶ τοῦ παιδὸς θὰ ἐξασθενήσουν, ἡ γενικὴ του θρέψις θὰ ὑστερήσῃ καὶ θὰ καταντήσῃ ἀναιμικόν, νοθρόν, βραδυκίνητον, ὅπως συχνάκις δυστυχῶς βλέπομεν παρὰ τοῖς μαθηταῖς τῶν ἡμετέρων σχολείων, ἕνεκα τῆς ἐπιφορτώσεως τῶν προγραμματῶν, τῆς ἀνθυγιεινῆς διανομῆς τῶν ὥρων τῶν μαθημάτων καὶ τῆς ἐλλείψεως ἀφ' ἑτέρου ἐπισταμένης διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς.

Σκοπὸς τῆς σχολῆς δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ἡ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τοῦ παιδὸς συσσώρευσις διαφορῶν γνώσεων, ὥς ἐν τινὶ ἀποθήκῃ, ἀλλ' ἡ παρσκευὴ μεμορφωμένων καὶ ἀξίων ἀγωνιστῶν τῆς ζωῆς, καλῶν καγαθῶν πολιτῶν. Τοῦτο δὲ μόνον διὰ τῆς ἁρμονικῆς καλλιέργειας τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ.

Εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ πράγματος ἀντίληψιν, ἡμεῖς ἐδῶ δυστυχῶς ὑστεροῦμεν, παρὰ τὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἐκληρονομήσαμεν. Οἱ πρόγονοί μας λέγοντες παιδεῖαν ἐνόουν τὴν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν τοῦ σώματος μόρφωσιν. Ἡμεῖς λησμονοῦντες τὴν σχέσιν, ἣτις μεταξὺ ἐγκεφάλου καὶ λοιποῦ σώματος ὑπάρχει, παρημελήσαμεν τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν καὶ ὑπερεφορτώθημεν ἀπὸ πνευματικὴν ἐργασίαν, ἐν πολλοῖς ἀμέθοδον καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν ἡ σχολὴ μᾶς παραδίδῃ εἰς τὴν κοινωνίαν, εὐρισκόμεθα συχνάκις καταπεπονηνμένοι πνευματικῶς, τὸ σῶμα ἀσθενικοὶ καὶ ἐπομένως ἀνίκανοι νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, καὶ μάλιστα, ὅπως οὗτος παρουσιάζεται κατὰ τὰς σημερινὰς συνθήκας.

Ὅταν ὁμοῦ ἐν τῇ σχολῇ συνδυάσωμεν τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν πρὸς τὴν σωματικὴν καὶ διὰ τῆς καταλλήλου γυμναστικῆς ἐπιτύχωμεν τὴν ἁρμονικωτέραν διεξαγωγὴν τῶν διαφορῶν λειτουργιῶν τοῦ ὁργανισμοῦ, θὰ παρέχωμεν εἰς τὸν ἐγκέφαλον κατοικητήριον ὑγιεινότερον, ἐν τῷ ὁποίῳ οὗτος θὰ δύναται κανονικώτερον καὶ ἀκοπώτερον νὰ ἐργάζεται, οὕτω δὲ ὁ μαθητὴς πνευματικῶς καὶ σωματικῶς μορφούμενος θὰ ἐξέρχεται τῆς σχολῆς παρσκευασμένος καταλλήλως διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, μὲ πλείστας ἐλπίδας ἐπιτυχίας. Ὁ νόμος τῆς ἐπιλογῆς, ὅστις κατὰ τὸν Δάρβιν διέπει τὰ τῆς ἐξελέξεως τῶν ὄντων, ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐπικρατοῦν καὶ διαπρέπουν ἐκεῖνοι, οἵτινες κατέρχονται εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς μὲ τὰ καλύτερα ἐφόδια. Καὶ εἶναι μὲν βεβαίως λαμπρὰ τὰ πνευματικὰ ἐφόδια, ἀλλ' εἶναι λαμπρότερος ἀκόμη ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν μετὰ τῶν σωματικῶν προσόντων, δι' ὧν ταχύτερον καὶ ἀσφαλέστερον μεταβάλλονται αἱ σκέψεις καὶ ἀποφάσεις εἰς ἔργα, καὶ δι' ὧν κρατύνεται τὸ σθένος τὸ ψυχικόν, ἡ δὲ ἀντοχὴ εἰς τὸν ἀγῶνα αὐξάνεται.

Ἄλλ' ἐπὶ πλέον διὰ τῆς γυμναστικῆς οἱ παῖδες γίνονται ἠθικώτεροι καθότι παρετηρήθη, ὅτι οἱ γυμναζόμενοι πολὺ σπανιότερον ἀποκτῶσι τὰς κακὰς ἐκείνας συνηθείας τὰς τόσον καταστρεπτικὰς διὰ τὴν ὑγιάν καὶ ἐξευτελιστικὰς διὰ τὴν ἠθικὴν. Ὁ De

Coubertin ἐν τῷ «περὶ ἀγγλικῆς ἀνατροφῆς» βιβλίῳ του, συγκρίνων τὸν Ἀγγλον μαθητὴν πρὸς τὸν Γάλλον εὐρίσκει τὸν πρῶτον ἡθικῶς ἀνώτερον καὶ ἀποδίδει τοῦτο εἰς τὴν ἀγάπην, ἣν ἐν γένει ἡ ἀγγλοσαξωνικὴ φυλὴ ἔχει πρὸς τὰς ἀσκήσεις. Ὅλοι οἱ παρατηρηταὶ οἱ μελετήσαντες τὸ ζήτημα ἀναγνωρίζουν ὁμοφώνως, ὅτι τὰ παιδιά τὰ ἐπιδιδόμενα εἰς τὰς ἀσκήσεις, πολὺ ὀλιγώτερον ἀποκτῶσι τὰς κακὰς ἑξεις, ὥς ὑπονοοῦμεν.

Διὰ πάντα ταῦτα λοιπὸν ἐπιβάλλεται καὶ εἰς ἡμᾶς νὰ καταστήσωμεν, ὅπως καὶ οἱ πρόγονοι ἡμῶν, τὴν γυμναστικὴν ἀναπόσπαστον παράγοντα τῆς παιδείας «ἵνα οἱ παῖδες», ὥς λέγει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ, «τὰ σώματα βελτίω ἔχοντες ὑπηρετῶσι τῇ διανοίᾳ χρηστῇ οὔσῃ καὶ μὴ ἀναγκάζονται ἀποδειλιάειν διὰ πονηρίαν τῶν σωμάτων καὶ ἐν τοῖς πολέμοις καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσιν.»

Ἄλλοι λαοὶ ἔχουν ἤδη πρὸ πολλοῦ κατανοήσει τοῦτο καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν Ling, Nochtigal, Amoros, Mercurialis καὶ ἄλλων, ἡ γυμναστικὴ ἐγένετο ὑποχρεωτικὴ ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν πλείστων τῆς Εὐρώπης χωρῶν, ὥς ἐν Δανίᾳ ἀπὸ τοῦ 1814, ἐν Σουηδίᾳ 1828, ἀργότερον δὲ ἐν Πρωσσίᾳ, Αὐστρίᾳ, Γαλίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῷ 1882 καὶ νόμου τῷ 1899. «Ὅπως, ὥς λέγει ὁ σχετικὸς ἑλληνικὸς νόμος, διὰ τῆς γυμναστικῆς ἀναπτύσσονται αἱ σωματικαὶ δυνάμεις καὶ ἐν ἀκμῇ διατηρῶνται αἱ ψυχικαί, ἐθίζονται δὲ οἱ νέοι εἰς τὴν καρτερίαν καὶ προπαρασκευάζονται διὰ τὸν στρατιωτικὸν βίον.»

Ἄλλ' ἴσως τις ἐρωτήσῃ: «Δὲν ὑπάρχει ἄραγε κίνδυνος ὑπερκοπῆσεως τῶν μαθητῶν διὰ τῆς προσθήκης τῆς γυμναστικῆς, ὥς μαθήματος ὑποχρεωτικοῦ, εἰς τὰ ἤδη κατάφορτα προγράμματα τῶν σχολείων μας;» — Ὁχι. Οὐδεὶς τοιοῦτος κίνδυνος ὑπάρχει. ἄρκει νὰ διαρρυθμισθῶσιν ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικώτερον τὰ σχολικὰ ἡμῶν προγράμματα, ἐξοικονομηθῶσι δὲ οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε ἡ γυμναστικὴ νὰ γίνηται ἐν ὅρᾳ καταλλήλῃ, μὴ βαίνουσα μέχρι καταπονήσεως, ἀλλὰ περιοριζομένη ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὑγιεινῆς γυμναστικῆς. Πολλὰ ἤδη ἐγένοντο παρατηρήσεις, καταδείξασαι ὅτι μαθηταί, παρ' οἷς συνεδυσθῇ λελογισμέτη ἀσκήσεις πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν προήγοντο ἀσφαλέστερον καὶ κανονικώτερον ἄλλων μὴ ἀσκουμένων· τοῦτο δὲ διότι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν

τῆς ὑγιεινῆς γυμναστικῆς ἡ ἀφομοίωσις τῆς διδασκομένης ὕλης γίνεται εὐκολώτερον, ἢ δὲ πνευματικὴ καταπόνησις ἐπέρχεται δυσκολώτερον, ὥς καὶ ἡμεῖς πολλάκις ἔτυχε νὰ παρατηρήσωμεν.

Καὶ ἤδη ἀναγνωρίζομένης τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς εἰς τὰ παρ' ἡμῖν σχολεῖα, πῶς πρέπει νὰ γίνηται αὕτη ἀναλόγως τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ φύλου τῶν μαθητῶν; πῶς θὰ διδαχθῇ; εἰς ποίας ὥρας καὶ ποσάκις τῆς ἐβδομάδος;

Πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ζητήματος ἐξετάσωμεν πρῶτον, ὅποια γυμναστικὴ ἐνδείκνυται εἰς τὰς ἀστικάς καὶ εἶτα εἰς τὰς τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως σχολὰς.

Ἡ ἡλικία τῶν εἰς τὰς ἀστικάς σχολὰς φοιτῶντων παίδων περιλαμβάνεται συνήθως μεταξὺ τοῦ 7ου καὶ 14ου ἔτους. Κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ὁ παῖς δὲν πρέπει νὰ ὑποβάλληται εἰς οἰανδήποτε γυμναστικὴν ἀπαιτοῦσαν καταβολὴν πολλῶν δυνάμεων ἢ ἀντοχῆν, διότι ὁ ὁργανισμὸς τῶν τοιούτων παιδίων εὐρισκόμενος ἔτι ἐν τῷ ἀναπτύσσεσθαι, τήκεται εὐκόλως διὰ τῆς κατὰ τὰς ἀσκήσεις αὐξανόμενης καύσεως καὶ ὁ σκελετὸς εὐκόλως παραμορφοῦται. Οὗτος δὲ εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον πολλάκις ἀπαντῶμεν ἐν τοῖς γυμναστηρίοις πολλὰ μειράκια μὴ ἀναπτυσσόμενα δεόντως καὶ ἐπὶ πλεον παραμορφοίμενα, μόνον καὶ μόνον, διότι, θέλοντα νὰ μιμηθῶσι τοὺς μεγαλυτέρας ἡλικίας γυμναστάς, καταγίνονται εἰς ἀσκήσεις ἀπαιτούσας δυνάμεις καὶ ἀντοχὴν μεγάλας, ὅπως παρόμοιόν τι βλέπομεν πολλάκις καὶ εἰς χωρικῶν τέκνα, τὰ ὅποια οἱ γονεῖς ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ὑποβάλλουν εἰς κοπιώδεις ἐργασίας.

Προσέτι ἡ γυμναστικὴ παρὰ τοῖς παισὶ τῆς ἡλικίας ταύτης πρέπει νὰ παρέχῃ χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν, ἵνα ἐλκύῃ αὐτά, καθότι δὲν δύνανται ἀκόμη νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι ὀφείλουν νὰ γυμνάζωνται χάριν τῆς ὑγείας τῶν καὶ τῆς διαπλάσεως τοῦ σώματος τῶν.

Ἐνεκα τούτων πάντων ἡ εἰς τὰς ἀστικάς σχολὰς εἰσακτέα γυμναστικὴ πρέπει νὰ ἀποτελῇται κυρίως ἀπὸ **διαφόρους γυμναστικὰς παιδιὰς**, αἵτινες καὶ χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν φέρουσιν εἰς τοὺς παῖδας, ἀλλὰ καὶ ὥς ἀσκήσεις εἶναι λαμπραί, ἐπειδὴ ἐν αὐταῖς γίνονται κινήσεις δυνάμεναι νὰ ἀσκήσωσιν ὅλον τὸ σῶμα· δευτέρον ἀπὸ **μικροῦς δρόμους ταχύτητος**, οἱ ὅποιοι συντείνουσιν πολὺ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θώρακος καὶ τέλος ἀπὸ **ἐλευθέρως σουηδικὰς ἀσκήσεις**, αἵτινες καὶ εἰς τὴν κανονικὴν διάπλασιν τοῦ σώματος χρησιμεύουσιν, ὥς κατανέμουςαι ἀρμονικῶς τὴν μυϊκὴν

ἐργασίαν, πρὸς δὲ καὶ εἰς τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ παιδὸς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς πειθαρχίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δυνατόν νὰ ἔχη τάσιν νὰ παρεκκλίνῃ κατὰ τὰς παιδίας.

Ἐπὶ πλέον εἰς τοὺς ἄνω τῶν 12 ἐτῶν μαθητὰς δυνατόν νὰ ἐπιτραπῶσι μετὰ τῶν ἐλευθέρων σουηδικῶν ἰσκήσεων καὶ τινες ἐλαφραὶ ἐπὶ τῶν σουηδικῶν ὁργάνων, ἀλλ' ἕνεκα τῆς δαπάνης εἰς τὴν ὁποίαν τὸ τοιοῦτο θὰ ὑπέβαλλε τὰς σχολὰς πρὸς ἀγορὰν ὁργάνων σουηδικῶν, αἱ ἀσκήσεις αὗται δύνανται καὶ παρ' ἡμῖν ἀβλαβῶς νὰ παραλειφθῶσιν, ὅπως ἄλλως τε γίνεται καὶ ἄλλαχοῦ. Ἀποκλειστέαι δὲ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τῶν ἀστικῶν σχολῶν πᾶσαι αἱ ἀσκήσεις αἱ ἀπαιτοῦσαι ἀντοχὴν καὶ δυνάμεις πολλὰς· ὡς οἱ δρόμοι ἀντοχῆς, ἡ ἄρσις βαρῶν καὶ τὰ τοιαῦτα, προσέτι δὲ καὶ ἡ παλαιὰ ἐνόργανος γυμναστική, ἡ ἐπὶ μονοζύγων, διζύγων καὶ τοιούτων, ὡς παραμορφοῦσα καὶ παρεμποδίζουσα τὴν κανονικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος.

Εἰς δὲ τοὺς φοιτῶντας εἰς τὰς σχολὰς τῆς μέσης παιδείας, οἵτινες ἔχουσιν ἡλικίαν κατὰ μέσον ὅρον μεταξὺ 14 καὶ 19 ἐτῶν, καὶ παρ' οἷς ἡ ἀντοχὴ τοῦ ὁργανισμοῦ εἶναι μεγαλυτέρα, ὁ δὲ κίνδυνος παραμορφώσεως μικρότερος ἢ παρὰ τοῖς μαθηταῖς τῶν ἀστικῶν σχολῶν, ἐπιτρέπεται γυμναστικὴ ἀπαιτοῦσα μεγαλυτέρας δυνάμεις καὶ ἀντοχὴν, πάντοτε ὅμως τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ καταπονῇ οὔτε τὰς μυϊκὰς, οὔτε τὰς ἐγκεφαλικάς δυνάμεις τῶν μαθητῶν· διότι πρέπει νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ μεῖζων πνευματικὴ ἐργασία, τὴν ὁποίαν ἔχουν νὰ ἐκτελέσουν οἱ εἰς τὰς μέσας σχολὰς φοιτῶντες. Αἱ εἰς αὐτοὺς λοιπὸν ἐπιτρεπόμεναι ἀσκήσεις εἶναι αἱ γυμναστικαὶ καὶ τινες ἀθλητικαὶ παιδιαί, ἐλευθέραι καὶ ἐνόργανοι σουηδικὴ γυμναστική, δρόμοι ταχύτητος καὶ μικροὶ δρόμοι ἀντοχῆς, ἄλματα, κολύμβημα καὶ κωπηλασία, ὅπου τὸ ἐπιτρέπουν τὰ μέσα, σφαιροβολία, λιθοβολία, δισκοβολία, χωρὶς ποτὲ ἐννοεῖται, αἱ τελευταῖαι ἰδίως αὗται ἀσκήσεις, νὰ ὑπερβαίνουν τὸ ὅριον τῆς ὑγιεινῆς γυμναστικῆς καὶ νὰ φθάνουν μέχρι τοῦ ἀθλητισμοῦ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν γερμανικὴν λεγομένην ἐνόργανον γυμναστικὴν, τὴν ἐπὶ τοῦ μονοζύγου δηλ., διζύγου κτλ. αὕτη μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐνοργάνου σουηδικῆς ὀφείλει νὰ ἐκλείψῃ ἢ νὰ περιορισθῇ εἰς τινὰς ἐξαρτήσεις, ἑλξεις καὶ ἐλαφρά τινα καὶ ἀκίνδυνα γυμνάσματα εὐκινήσιας, ἀπαγορευομένων τῶν ἀσκήσεων δυνάμεως, ὡς μὴ φυσικῶν τὸ πλεῖστον καὶ ἀκαλαισθητῶν.

Αἱ ἀσκήσεις εἰς τὰς σχολὰς οὐδέποτε, τὸ ἐπαναλαμβάνομεν, πρέπει νὰ φθάνουν μέχρι τοῦ ἀθλητισμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ καταπολεμῇται ὡς ἀνθυγιεινός, ὡς δυνάμενος νὰ καταπονήσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ, ὡς εὐνοῶν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ προκαλῶν τὴν ἀποθάρρυνσιν εἰς ἐκείνους, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τὰ δυσκολώτερα γυμνάσματα καὶ ὑστεροῦντες κατὰ τὰς ἐπιδόσεις, δειλιῶσι νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ γυμναστήριον, στεροῦνται δὲ οὕτω καὶ αὐτῆς τῆς ὑγιεινῆς γυμναστικῆς, ὡς συνέβαινε καὶ συμβαίνει ἀκόμη μὲ τὰ παλαιότερα συστήματα τῆς γυμναστικῆς, ἅτινα προβάλλουν ὡς σκοπὸν τὴν ἐκτέλεσιν μερικῶν δυσκολῶν καὶ τὸ πλεῖστον μὴ φυσικῶν ἀσκήσεων καὶ τὴν ἐπίτευξιν ἑνὸς καλοῦ ρεκόρ. Ἡ γυμναστικὴ ἐν τοῖς σχολαίσις πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν βελτίωσιν καὶ διατήρησιν τῆς ὑγιείας τοῦ μαθητοῦ, εἰς τὴν κανονικὴν διάπλασιν αὐτοῦ, εἰς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὸ κάλλος τῆς κινήσεως καὶ τὴν τόνωσιν τῆς ψυχῆς του, χωρὶς ποτὲ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν. Ἐὰν ὅμως τῶν μαθητῶν τις, ἔχῃ τὴν σωματικὴν ἐκείνην εὐφυΐαν, ἥτις ἀναδεικνύει τοὺς ἀθλητάς, δύναται ἂν θέλῃ, νὰ τὴν καλλιεργήσῃ ἐξερχόμενος τῆς σχολῆς, ἵνα μὴ δώσῃ ἐν τῇ σχολῇ κακὸν καὶ βλαβερὸν παράδειγμα· διότι ἂν ὑπάρχωσι μαθηταί, οἵτινες καὶ ἀθληταὶ καὶ ἐργάται τοῦ πνεύματος καλοὶ εἶναι, οὗτοι ἀποτελοῦσιν ἐξαιρέσεις.

Ἡ γυμναστικὴ δὲ ἡ ὁποία πρέπει νὰ διδάσκηται εἰς τὰ Παρθεναγωγεῖα δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς εἰς τὰ Ἀρρεναγωγεῖα διδασκομένης, περιοριζομένη κυρίως εἰς παιδίαν καὶ σουηδικὴν ἐνόργανον καὶ ἀνόργανον γυμναστικὴν, ἀποφευγομένων ἐννοεῖται τῶν παιδιῶν καὶ ἀσκήσεων, αἵτινες δυνατόν νὰ προσκρούωσιν εἰς τὴν αἰδῶ καὶ προτιμωμένων ἰδιαίτερος τῶν ἀσκουσῶν τοὺς μῦς τῆς λεκάνης, ἕνεκα τῆς φυσιολογικῆς λειτουργίας, εἰς ἣν εἶναι οὗτοι προωρισμένοι παρὰ τῷ θήλει. Αἱ ἀθλητικαὶ καὶ ριψοκίνδυνοι ἀσκήσεις καὶ παιδιαὶ πρέπει νὰ ἀπαγορεύωνται.

Μία ἀσκησις ἐπίσης ὠραία, καὶ τῆς ὁποίας ἡ εἰσαγωγὴ νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ ἐπιδιωχθῇ, εἰς τε τὰ Ἀρρεναγωγεῖα καὶ Παρθεναγωγεῖα, εἶναι οἱ ἐλληνικοὶ χοροί, οἵτινες ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς καλαισθησίας, τῆς γυμναστικῆς ὠφελείας καὶ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἥθους, εἶναι πολὺ ἀνώτεροι τῶν συνήθων εὐρωπαϊκῶν, διὰ τοῦτο δέ, ὅπως οἱ τελευταῖοι οὗτοι διδάσκονται εἰς πολλὰ σχολεῖα ἐξ ἀνάγκης κοινωνικῆς, εἶναι καλὸν νὰ διδάσκονται καὶ οἱ Ἕλλη-

νικοί διὰ τὸ καλαισθητικὸν καὶ γυμναστικὸν ἐνδιαφέρον, πρὸς δὲ καὶ διὰ τὸ ἐθνικόν.

Ἰδῶμεν τώρα πῶς θὰ διδάσκηται εἰς τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς ἡ γυμναστική, εἰς ὁποίας ὥρας καὶ ποσάκις τῆς ἐβδομάδος.

Καὶ εἰς μὲν τὰς ἀστικὰς σχολὰς, ὅπου οὔτε ἰδιαίτερον γυμναστήριον εἶναι εὐκόλον νὰ ὑπάρξη, οὔτε εἰδικὸς διδάσκαλος τῆς γυμναστικῆς νὰ προσληφθῇ, εἶναι δυνατόν εἰς ἕκ τοῦ διδίσκοντος προσωπικοῦ καταλλήλως παρασκευαζόμενος, νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐποπτεῖαν καὶ διεύθυνσιν τῶν παιδιῶν τῶν μαθητῶν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐλευθέρων σουηδικῶν ἀσκήσεων. Ὡς χῶρος δὲ δύναται νὰ χρησιμοποιῇται ἡ αὐλὴ τοῦ σχολείου ἢ καὶ ὁ αὐλόγυρος τῆς ἐκκλησίας, ὅπου αὕτη κεῖται παρὰ τὴν σχολήν, ὡς συνήθως συμβαίνει. Κατὰ δὲ τὰς βροχερὰς ἢ ψυχρὰς ἡμέρας θὰ χρησιμοποιῇται ἡ ὑπόστεγος αὐλὴ ἢ μία μεγάλη αἴθουσα τῆς σχολῆς.

Εἰς δὲ τὰς σχολὰς τῆς μέσης παιδείας, ὅπου καὶ ἰδιαίτερον γυμναστήριον χρειάζεται καὶ εἰδικὸς διδάσκαλος, τὰ πράγματα εἶναι δυνατόν νὰ ἐξοικονομηθῶσι μὲ ὀλίγην καλὴν θέλησιν. Ἐὰν βεβαίως ζητήσωμεν γυμναστήριον τέλειον κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἀλλαχοῦ ὑπαρχόντων, δὲν θὰ τὸ ἐπιτύχωμεν, διότι εἰς τὰς πλείστας τῶν ἐν λόγῳ σχολῶν καὶ ὁ κατάλληλος χῶρος δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ χρῆμα ἀπαιτεῖται ἀρκετόν· εἶναι ὅμως πάντως δυνατόν νὰ ἐξευρεθῇ εἰς μίαν σχολὴν χῶρος δι' ἑν γυμναστήριον, τὸ ὁποῖον, ὅσῳ ἐλλειπὲς καὶ ἂν εἶναι, θὰ δύναται νὰ ἐκτελῇ μέχρι τινὸς τὸν σκοπὸν του, μέχρι βελτιώσεως τῶν παρ' ἡμῖν. Ἡ ἐπίπλωσις καὶ διασκευὴ ἑνὸς τοιούτου γυμναστηρίου, δὲν ἀπαιτεῖ δαπάνας μεγάλας, δύναται δὲ ἐν ἀνάγκῃ νὰ γίνῃ ἐν συνεννόησει μὲ κανένα γυμναστικὸν σύλλογον. Ὅπου δὲ ἡ ἐξεύρεσις χώρου εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος, ἀλλὰ τότε μόνον, δύναται σχολὴ τις νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μὲ τινα γυμναστικὸν σύλλογον, ἐγκαθιδρυμένον οὐχὶ μακρὰν αὐτῆς, ὥστε εἰς ὥρας καταλλήλους νὰ παραχωρῇται διὰ τοὺς μαθητὰς τὸ γυμναστήριον αὐτοῦ.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν διδάσκαλον, οὗτος πρέπει μετὰ προσοχῆς, ἔχων συναίσθησιν τῆς ὑψηλῆς τοῦ ἀποστολῆς, νὰ γνωρίζῃ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑγιεινῆς γυμναστικῆς, πρὸς δὲ ὀλίγην ἀνατομικὴν, φυσιολογίαν καὶ ὑγιεινὴν, καὶ νὰ δύναται νὰ διακρίνῃ, τίνας ἀσκήσεις ἐπιτρέπονται ἢ ἀπαγορεύονται εἰς τινὰς τῶν μαθητῶν. Τοιούτους δὲ διδασκάλους δυνάμεθα νὰ εὑρωμεν ἀποτελνόμενοι

εἰς τὴν Σχολὴν τῶν γυμναστῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἧς οἱ ἀπόφοιτοι εἶναι πολὺ καλοί. Ἐὰν τὸ Κέντρον τὸ διευθύνον τὰ τῆς παιδείας παρ' ἡμῖν, καλέσῃ δύο ἢ τρεῖς τοιούτους, ο἗τοι θὰ ἀρκεσοῦν διὰ τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς τῆς μέσης παιδείας, καὶ δι' αὐτῶν θὰ προπαρασκευασθῶσιν ἐν τινι Γυμναστηρίῳ οἱ διδάσκαλοι, οἵτινες θὰ ἀναλάβουν τὴν διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς εἰς τὰς ἀστικὰς σχολὰς, ἕως ὅτου νὰ κατορθωθῇ ἡ ἀπὸ τῶν γυμνασίων καὶ διδασκαλείων ἐξόδος ἀποφοίτων καταλλήλως καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπὴν τῆς διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς παρεσκευασμένων.

Ἐὰν δὲ οἱ πόροι σχολῆς τινος δὲν ἀρκοῦν καὶ διὰ τὴν πρόσληψιν ἑνὸς τοιούτου διδασκάλου, ἡ δαπάνη εἶναι δυνατόν νὰ μοιρασθῇ μὲ ἄλλην τινὰ σχολὴν ἢ κάλλιον γυμναστικὸν τινα Σύλλογον.

Ὡς ὥρα δὲ διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς γυμναστικῆς πρέπει νὰ ὁρισθῇ ἡ τελευταία τῶν μεταμεσημβρινῶν μαθημάτων· τοῦτο δὲ διὰ δύο κυρίως λόγους. Πρῶτον μὲν διότι ἀμέσως μετὰ τὰς ἀσκήσεις ὁ μαθητὴς δὲν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ πνευματικὴν ἐργασίαν ἀπαιτοῦσαν τὴν καταβολὴν πολλῆς προσοχῆς, καθότι ἡ ψυχικὴ αὐτῆς δύναμις εὐρίσκεται ἡλαττωμένη ἀμέσως μετὰ τὴν γυμναστικὴν, ὡς προέκυψεν ἐκ μελετῶν γενομένων ἐπὶ τῆς δράσεως τοῦ μαθήματος τούτου ἐπὶ τῆς προσοχῆς καὶ τῆς δυνάμεως ἐν γένει τοῦ μαθητοῦ πρὸς διανοητικὴν ἐργασίαν, μελετῶν, ὡς ἄσκοπον νομίζομεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν λεπτομερείᾳ ἐνταῦθα, ὡς γνωστὰς εἰς τοὺς περὶ τὰ παιδαγωγικὰ ἀσχολουμένους. Δεύτερος δὲ λόγος, δι' ὃν ἡ εἰς τοιαύτην ὥραν διδασκαλία τῆς γυμναστικῆς θεωρεῖται καταλληλοτέρα, εἶναι ὅτι ὁ ὁργανισμὸς ἔχει ἤδη ἀπορροφήσει ἐκ τῆς πρωινῆς καὶ μεσημβρινῆς τροφῆς ἀρκετὰς θρεπτικὰς οὐσίας, ἐξ ὧν μέρος χρησιμοποιεῖται διὰ τὸ ἀπαιτούμενον ὑλικὸν πρὸς καὶ σὶν κατὰ τὰς ἀσκήσεις, ἐν ᾧ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, θὰ ἐξυπονοῖτο ὑλικὸν λαμβανόμενον ἐξ αὐτῶν τῶν ἰστέων τοῦ ὁργανισμοῦ, ὅπερ θὰ ἐξήντιλιν τὸ σῶμα.

Τὸ μάθημα δὲ τῆς γυμναστικῆς δι' ἐκάστην τάξιν μαθητῶν πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνηται τρεῖς τῆς ἐβδομάδος. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη, ὅπως τὰ προγράμματα τῶν παρ' ἡμῖν σχολείων διαρρυθμισθῶσιν οὕτως, ὥστε καὶ τῶν διδασκόντων ἡ εὐκολία νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν μέχρι τινός, ἐξ ὧν πολλοὶ εἰς δύο ἢ καὶ περισσοτέρας σχολὰς διδάσκουσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν μαθητῶν ἡ σωματικὴ καὶ

πνευματική υγεία να μη παραβιάζεται. Ἄν οἱ ὄροι, ὑφ' οὓς ἐδῶ ζῶμεν, δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἐντελῇ ἀπομίμησιν τῶν σχολικῶν προγραμμάτων ἄλλων μερῶν τῆς Εὐρώπης, ἅτινα συνετάχθησαν κατόπιν μελετῶν καὶ πείρας μακρᾶς, ἐπιβάλλεται ὁμως καὶ ἡμῖν ἡ εἰσαγωγή τῆς γυμναστικῆς ὡς ἰδιαίτερου μαθήματος ὑποχρεωτικοῦ παρὰ τὰ ἑλληνικά, μαθηματικά, γλωσσικά καὶ λοιπὰ μαθήματα. Ἡ δὲ διακανόνισις τῶν ὥρων τῶν διαφόρων μαθημάτων δέον νὰ γίνῃ τοιαύτη, ὥστε ἡ ὥρα τῆς γυμναστικῆς νὰ ταχθῇ ὡς ἡ τελευταία τῶν μεταμεσημβρινῶν ἢ ἐν ἀνάγκῃ μετ' αὐτῆς καὶ ἡ 11—12 π. μ. Εἰς οἵανδήποτε ἄλλην ὥραν τασσόμενον τὸ μάθημα τοῦτο ἐνέχει κίνδυνον διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν υγείαν τοῦ μαθητοῦ. Ἡ προσθήκη δὲ εἰς τὸ πρόγραμμα καὶ τῆς 11ης—12ης π. μ. ὡς ὥρας γυμναστικῆς θὰ γίνῃ μόνον ὅταν ὁ χῶρος, ὃν διὰ τὰς ἀσκήσεις θὰ διαθέτῃ ἡ σχολή, ὁ ἀριθμὸς τῶν τάξεων καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν, ὃν αὐταὶ θὰ περιέχωσι, δὲν θὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ἐντὸς 6 ὥρων καθ' ἑβδομάδα, ἥτοι μιᾶς καθ' ἡμέραν, τοιαύτην ἐξοικονόμησιν τῶν πραγμάτων, ὥστε ἕκαστος ὁμιλος μαθητῶν ἢ ἐκάστη τάξις νὰ ἀσκήται τρεῖς τῆς ἑβδομάδος. Ἐὰν ὁμως θὰ γίνῃ ἀνάγκη ὡς ὥρα ἀσκήσεων νὰ προστεθῇ ἐν τῷ προγράμματι τρεῖς ἢ ἑξάκις τῆς ἑβδομάδος καὶ ἡ 11η—12η πρωινὴ πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι μετὰ τὰς ἀσκήσεις εἶναι ἀνάγκη ἐπ' ὀλίγον νὰ ἡσυχάσῃ ὁ μαθητὴς καὶ κατόπιν νὰ λάβῃ τὸ μεσημβρινόν του γεῦμα, διότι ἄλλως θὰ πάθῃ ἀπὸ δυσπεψίαν, τοῦ στομάχου μὴ δυναμένου νὰ ἐργασθῇ φυσιολογικῶς, ὡς εὐρισκομένου ἐν ἀναιμικῇ καταστάσει, καθὼς συμβαίνει καὶ διὰ τὸν ἐγκέφαλον, ὡς ἐκ τῆς εἰς τὸ μυῖκον σύστημα συρροῆς τοῦ αἵματος διὰ τῶν ἀσκήσεων.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀσκήσεως κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς γυμναστικῆς, εἶναι καλὸν οἱ μαθηταὶ κατὰ τὰ μεταξὺ τῶν ἄλλων μαθημάτων διαλείμματα νὰ ἐκτελῶσιν ἀναπνευστικὰς τινας κινήσεις μόνον ἢ καὶ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν διδασκάλων ἢ ἐξερχόμενοι εἰς τὴν αὐλὴν νὰ τρέχωσιν ἢ νὰ παίζωσιν ἐπὶ τινα λεπτά, ὅπως διὰ τῆς τοιαύτης κινήσεως δίδηται ὥθησίς τις εἰς τὴν ἀναπνοὴν καὶ τὰς λοιπὰς λειτουργίας τοῦ ὁργανισμοῦ, αἵτινες κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν γίνονται νωθραί, ἐλαττοῦται δὲ καὶ ἡ συμφορὴ τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἐπίσης καὶ κατὰ τὰς ἐκδρομὰς, αἵτινες πρέπει νὰ διοργανῶνται συστηματικώτερον καὶ πρὸς παιδευτικὸν καὶ πρὸς ψυχαγωγικὸν

σκοπὸν, εἶναι καλὸν νὰ γίνωνται ἐπὶ τινα ὥραν γυμνάσια γενικὰ τῆς σχολῆς ἢ τάξεων τινῶν μόνον ὁμοῦ, ἵνα οἱ μαθηταὶ ἀσκῶνται εἰς τὴν ἐν πειθαρχίᾳ ἐκτέλεσιν ὀρισμένων διαταγῶν καὶ σχεδίων, ἐμφυσᾶται δ' οὕτω εἰς αὐτοὺς ὀλίγον στρατιωτικὸν πνεῦμα.

Τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς πρέπει νὰ εἶναι ὑποχρεωτικὸν δι' ὅλους τοὺς μαθητὰς, νὰ ἐξαιρῶνται δὲ ἐκεῖνοι μόνον, οἵτινες φέρουσιν ἀπόδειξιν τοῦ οἰκογενειακοῦ ἢ τοῦ τῆς σχολῆς ἱατροῦ, δι' ἧς θὰ πιστοποιηται, ὅτι ὁ φέρων αὐτὴν μαθητὴς πρέπει νὰ ἐξαιρεθῇ ὅλων ἢ ὀρισμένων ἀσκήσεων ἐπὶ μικρὸν ἢ μακρότερον χρονικὸν διάστημα, ὅπως γίνεται εἰς ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἐν τῷ συμφέροντι τοῦ μαθητοῦ οὔτε ὁ ἱατρὸς οὔτε ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ χαρίζονται εἰς τὰς συστάσεις καὶ παρακλήσεις γονέων τινῶν, οἵτινες ἐκ φόβου ἢ μαλθακότητος ζητοῦσι τὴν ἐξαίρεσιν τῶν ὑγιῶν τέκνων τῶν ἀπὸ τὰς ἀσκήσεων. Εἰς δὲ νὰ παρθенаγωγεία πρέπει ἐπίσης αἱ μαθήτρια νὰ ἀπαλλάσσονται τοῦ μαθήματος τῆς γυμναστικῆς κατὰ τὰ μηνιαῖα διαστήματα, καθ' ἃ ἀναφαίνεται ἰδιαίτερα λειτουργία ταχθεῖσα ὑπὸ τῆς φύσεως τῷ θήλει γένει.

Κατὰ ἡ μετὰ τὰς ἀσκήσεις οὐδὲν τῶν ἐπιβαλλομένων ὑγιεινῶν παραγγελμάτων πρέπει νὰ παραλείπεται ὡς πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν τροφήν, τὰ ποτὰ καὶ λοιπά. Οὐδέποτε αἱ ἀσκήσεις πρέπει νὰ βαίνωσι μέχρι καμιάτου, διότι ὡς ὀρθῶς εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης «τά τε ὑπερβάλλοντα γυμνάσια καὶ τὰ ἐλλείποντα φθείρει τὴν ψυχὴν.»

Τὴν ἐφαρμογὴν τῶν παραγγελμάτων τούτων θὰ ἐπιβλέπουν οἱ διδάσκαλοι, οἵτινες διὰ τοῦτο πρέπει, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, νὰ εἶναι κάτοχοι τῶν σχετικῶν γνώσεων τῆς ὑγιεινῆς.

Καὶ ἤδη συγκεκριαλοῦντες τὴν ἡμετέραν εἰσήγησιν, νομίζομεν ὅτι, μετὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἀνάγκης τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ μαθήματος τῆς γυμναστικῆς καὶ εἰς τὰ παρ' ἡμῖν ἀρρεναγωγεία καὶ παρθенаγωγεία, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν καὶ πρέπει νὰ γίνῃ παρ' ἡμῖν εἶναι τὸ ἑξῆς:

Τὸ Πνευματικὸν ἡμῶν κέντρον, ὅπερ διευθύνει τὰς τῆς Παιδείας παρ' ἡμῖν νὰ ἐνεργήσῃ θεόντως πρὸς τοιαύτην διαρρύθμισιν τῶν προγραμμάτων τῶν ἡμετέρων σχολείων, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἐν αὐτοῖς καὶ τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς ὄντως ὑποχρεωτικόν, πανταχοῦ διδασκόμενον ἐν ὥρᾳ καταλλήλῃ καὶ μετὰ τὰς νῦν ἐπικρατούσας ιδέας τῆς ἐπιστήμης:

Νὰ προσκληθῶσιν εἰδικοί διδάσκαλοι πρὸς διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὰ παρ' ἡμῖν Γυμνάσια καὶ Λιδοσκαλεῖα, εἰς τούτους δὲ νὰ ἀνατεθῇ ἡ ἐκγύμνασις τῶν διδασκάλων τῶν νῦν διδασκόντων εἰς τὰς ἀστικὰς σχολὰς.

Ἐὰν ἐδῶ ἐν Κων)πόλει προσκληθῶσιν εἰς ἡ δύο εἰδικοί γυμνασταὶ ἐκ τῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, πρὸς διοργάνωσιν κατὰ τὸ δυνατόν τῶν γυμναστηρίων τῶν σχολῶν τῆς μέσης παιδείσεως καὶ πρὸς ἐκγύμνασιν τῶν διδασκάλων, οἵτινες θὰ ἀναλάβωσι τὴν εἰς τὰς ἀστικὰς σχολὰς διδασκαλίαν, διαρρυθμισθῶσι δὲ ἐν τῷ μεταξὺ καταλλήλως τὰ σχολικὰ προγράμματα, εἶναι δυνατόν ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς Σεπτεμβρίου νὰ ἀρχίσῃ λειτουργοῦν τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς ἡμετέρας σχολὰς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ.

Ὅταν δὲ ἡ διδασκαλία τῆς γυμναστικῆς εἶναι τοιαύτη, ὥστε μετὰ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως νὰ συμπληροῖ τὴν ἀγωγὴν τοῦ μαθητοῦ καὶ νὰ παρασκευάζῃ ἄτομα καὶ ἠθικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιᾶ, μὲ τὸ ἀναγκαῖον σθένος πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἀγῶνος τῆς ζωῆς καὶ μὲ τὸ ἐπιβαλλόμενον πνεῦμα τῆς πειθαρχίας καὶ ἀλληλεγγύης πρὸς τὴν ἀπὸ κοινοῦ μετ' ἄλλων συνεργασίαν ἡμεῖς πρὸς ἐκτέλεσιν ἐνιαίου πινος σχεδίου ἢ σκοποῦ, τότε ἀσφαλῶς καὶ θ' ἀποτελέσωμεν ἐν σύνολον πνευματικῶς καὶ σωματικῶς εὐεκτοῦν, ἐν Ἑθνος ἐνέχον σὺν τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ἰδιώτου καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πειθαρχίας καὶ συνεργασίας, ὅπερ ἀκολουθοῦν τοὺς ἀξίους τοῦ ἀρχηγοῦς θὰ βαίνει πάντοτε ἐμπρὸς διακρινόμενον καὶ αὐτὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν ἐθνικοτήτων ἀγῶνι, διότι θὰ ἐγκαλεῖ ὅλα τὰ στοιχεῖα, ἅτινα διὰ τὴν διάκρισιν τῶν Ἑθνῶν προϋποθέτει ὁ νόμος τῆς Ἐπιλογῆς.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς εἰσηγήσεως ζητεῖ τὸν λόγον:

Ὁ κ.. **Ἡ Βαλσαμάκης**, συγχαίρει οὐχὶ τυπικῶς τὸν κ. εἰσηγητὴν διὰ τὴν ὄντως ἐμβριθῆ καὶ ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ εἰσηγήσιν, ἣς ὁμοίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου πρώτην φορὰν ἀκούει. Ὑπάρχουσιν ὅμως, λέγει, ζητήματά τινα, τὰ ὅποια ὁ κ. εἰσηγητὴς θεωρήσας γνωστά, συντομίας χάριν, παρέτρεξεν, ὥς τὴν διάκρισιν μεταξὺ φυσιολογικοῦ καὶ παθολογικοῦ καμάτου.

Ἡ γενικὴ ἰδέα τοῦ κ. εἰσηγητοῦ εἶναι, ὅτι διὰ λόγους ὑγιεινῆς σώματος καὶ πνεύματος ἐπιβάλλεται τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς

εἰς τὰ σχολεῖα. Περὶ τούτου δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ δευτέρα γνώμη καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀνάγκη εἰσηγήσεως. Πολλάκις μέχρι τοῦδε μεταξὺ τῶν παιδαγωγικῶν ἐγένετο διακρίσεις μεταξὺ τῆς ἀρτίας καὶ σώφρονος γυμναστικῆς καὶ τῆς κοινῶς ἐννοουμένης γυμναστικῆς, τῆς βλαβεράς. Ἡ ἐνόργανος γυμναστικὴ ἀξάνουσα τὴν ἐκ τῶν μαθημάτων ὑπερκόπωσιν βλάπτει προξενούσα καταστροφὴν μὲν τοῦ μυϊκοῦ συστήματος, ἐξάντλησιν δὲ τοῦ νευρικοῦ. Κάλλιστα ὁ κ. εἰσηγητὴς ἀνέφερεν, ὅτι δέον ἐπιμελῶς νὰ ἀποφύγωμεν ἀσκήσεις ὑπερδαινούνσας τὰς δυνάμεις τοῦ παιδός, αἵτινες διὰ τῆς ὑπερκοπώσεως ἤθελον βλάψῃ. Ἦθελον προσθέσει ὅτι δὲν πρέπει οὐδενὸς γυμναστικοῦ ὀργάνου νὰ γίνηται χρήσις. Ἡ ὀργανικὴ γυμναστικὴ εἶναι λείψανον τῶν χρόνων τῆς ἀμαθείας καὶ τοῦ σκοτούς καὶ βλαβερά, ἀπ' ἐναντίας δὲ ἡ καλῶς γινόμενη ἀνόργανος γυμναστικὴ εἶναι καὶ ὠφέλιμος.

Ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς ἀσκήσεως δέον νὰ προσέξωμεν εἰς ὅ,τι καὶ ὁ κ. εἰσηγητὴς εἶπεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος κατὰ τὴν 11ην πρωϊνὴν ὥραν, δηλαδὴ τὸ περὶ παροδικῆς ἀναιμίας τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων, ἐπακολουθούσης κατόπιν πάσης ἀσκήσεως. Τοῦτο ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν δέον νὰ λάβῃ ὁ γυμναστής. Ὁ κ. εἰσηγητὴς ἔμως δὲν μᾶς εἶπε κατὰ τίνα τρόπον δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν τὴν ἀναιμίαν ταύτην.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον δὲ τῆς προπαρασκευῆς τῶν γυμναστῶν, ὁ ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ ἀναφερόμενος χρόνος τῶν 8 μηνῶν διὰ τοὺς λόγους τούτους δὲν εἶναι ἐπαρκὴς πρὸς τὴν δέουσιν μόρφωσιν αὐτῶν. Δι' ὃ φρονῶ, ὅτι δὲν θὰ εἶναι δυνατόν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου νὰ ἐφαρμοσθῶσι τὰ ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ προτεινόμενα μέτρα καὶ νὰ διδάσκηται πανταχοῦ ἡ γυμναστικὴ συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐνδείξεις. Ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ, νὰ συνταχθῶσι γενικαὶ ὁδηγίαι καὶ δοθῶσιν εἰς τοὺς νῦν διδάσκοντας τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς, μέχρις οὗ παρασκευασθῶσι καλῶς μεμορφωμένοι γυμνασταί.

Ὁ κ. **Ν. Φωτιάδης** (ἱατρός). Ὁ ἀξιότιμος κ. προλαλήσας εὗρεν ἀσάφειαν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς ὥρας κατὰ τὴν 11ην πρωϊνὴν, καθ' ὅτι ἡ γυμναστικὴ φέρει ἀναιμίαν εἰς κεντρικὰ ὄργανα καὶ καθιστᾷ ταῦτα ἀνίκανα πρὸς λειτουργίαν. Νομίζω ὅτι ὁ κ. εἰσηγητὴς καθώρισε τὸ ζήτημα τοῦτο λέγων, ὅτι ἡ ἀσκήσις δέον νὰ ᾖ τοσαύτης μόνον διάρκειας, ὥστε νὰ μένῃ χρόνος πρὸς

παρέλευσιν τῆς ἀναιμίας. — Ὡς πρὸς τὴν ἀναιμίαν τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων τὸ κακὸν τοῦτο εἶναι ἀδύνατον τὰ παρακαμφθῆ, διότι ὅσον ἐλαφρὰ καὶ ἂν ᾖ ἡ ἀσκήσις, πάντοτε θά προκαλέσῃ ποιάν τινα ἀναιμίαν. Ἐπιτραπήτω μὲν νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα καὶ τι τεχνικόν. Εἴκοσι λεπτῶν σουηδικαὶ ἀσκήσεις ἀρκοῦσι καὶ ὑπεραρκοῦσιν, ὥστε ἔάν ἀρχίσῃ τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς κατὰ τὴν 11ην πρωϊνὴν θὰ λήξῃ εἰς τὰς 11 καὶ 20, ὑπολείπονται δὲ οὕτω 40 λεπτὰ πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ παρέλευσιν τῆς ἀναιμίας.

Μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου βεβαίως εἶναι ἀδύνατος ἡ κατὰ πάντα τελεία ἐφαρμογὴ τῶν προτεινομένων μέσων, εἶναι ὅμως δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ τούτων κατὰ μέγα μέρος, διότι ὡς καὶ πέρυσιν αἱ ἐκπαιδευτικαὶ συνεδρίαὶ ὑπέδειξαν, οἱ διδάσκαλοι, οἱ ἀπόφαιτοι γυμνασίου, ἔχουσιν γνώσεις ἀνατομικῆς, φυσιολογίας καὶ ὑγιεινῆς, ὥστε ἐντὸς τριῶν μηνῶν εἶναι δυνατόν νὰ μορφωθῶσιν ἐπαρκῶς ἵκανοὶ γυμναστὰὶ διὰ τὰς πρώτας ἀνάγκας.

Ὁ κ. **A. Ζαμαρίας**. Ὁ κ. Εἰσηγητὴς στηριζόμενος ἐπὶ βάσεων ἐπιστημονικῶν ἐτόνισε δεόντως τὸ εἶδος τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων τῶν ἀστικῶν σχολῶν καὶ ἀπέκλεισε τὴν ἐνὸργανον γυμναστικὴν. Εἰς τοῦτο οὐ μόνον ἀνάγκη φυσιολογικὴ συνάδει, ἀλλὰ καὶ καθόλου ὁ καλολογικὸς σκοπός, ὅστις ἐν τῷ μαθήματι τούτῳ πρωτεύει. Δυστυχῶς ὅμως ἀκόμη εἰς τινα μέρη ἐπικρατεῖ ἡ παλαιὰ ἀντίληψις καὶ γίνεται ἡ χρῆσις τῶν ὀργάνων. Ὡσαύτως, ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς γυμναστικῆς συμφωνῶ μετὰ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ ἀποκλείοντος τὸν ἀθλητισμόν. Ὁ ἀθλητισμὸς διὰ τὰς σχολὰς εἶναι μόλυσμα, ἕπερ πολλὰ κακὰ προξενεῖ. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς, ἤθελον καὶ ἐγὼ συστήσαι νὰ προτιμῶνται αἱ καθ' ὁμάδας ἀσκήσεις, ἵνα οὕτω τῆς ὠφελείας μετέχωσιν οἱ πολλοί. Συμφωνῶ μετὰ τοῦ κ. Βαλσαμάκη, ὅτι δεόν νὰ ἐξοβελισθῇ ἡ χρῆσις τῶν γυμναστικῶν ὀργάνων, οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ κοντοὶ καὶ κορύναι. Ἐπεθύμουν δὲ νὰ ἐξαρθῇ ὁ καλλιτεχνικὸς τοῦ μαθήματος χαρακτήρ, ὅστις συμφωνεῖ μὲ τὴν περὶ τούτου γνώμην τῶν ἀρχαίων.

Ὁ κ. **M. Αὐθεντιόπουλος**. Ὡς εἶναι γεγραμμένη ἡ εἰσήγησις, ἔάν τις ἀνεγίνωσκεν αὐτὴν μετὰ δεκαετίαν, θὰ ἐνόμιζεν ὅτι παρ' ἡμῖν οὐδόλως εἶναι εἰσηγμένη ἡ γυμναστικὴ. Ἐν τούτοις ἡ γυμναστικὴ παρ' ἡμῖν διδάσκεται εἰς πάντα τὰ σχολεῖα ἀπὸ ἐτῶν δὲ καὶ εἰς τὸ διδασκαλεῖον τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς. Συμπληρωτικῶς δὲ προ-

τείνω νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς τὸ διάγραμμα τῶν ἀσκήσεων, ποῖαι δηλ. καὶ πόσαι δέον νὰ εἶναι αὗται καὶ πῶς νὰ προσαρμόζωνται ἀναλόγως τῆς ἡλικίας τῶν μαθητῶν. Τὸ διάγραμμα τοῦτο δεόν νὰ ἀνταποκρίνηται καὶ πρὸς τὰ δύο εἴδη τῆς γυμναστικῆς, τὴν τε ὑγιεινὴν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν γυμναστικὴν. Ἐπιθυμῶ δὲ νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα ἡ ἀξία τῆς παιδαγωγικῆς γυμναστικῆς, καθότι οἱ γυμναζόμενοι πάντοτε εἶναι προσεκτικώτεροι, ἀναπτύσσεται δηλ. εἰς αὐτοὺς ἡ ἐκουσία προσοχή.

Ἄλλο ζήτημα, τὸ ὁποῖον δεόν νὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς εἶναι ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς τῶν θηλέων, ἥτις ἀπασχολεῖ ὅλον τὸν κόσμον, ἐν μέρει δὲ ἐλύθη διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς γερμανικῆς καὶ σουηδικῆς γυμναστικῆς. Ὡς πρὸς δὲ τὸ διδάσκον αὐτὴν πρόσωπον ἀναφέρω ἐνταῦθα, ὅτι δεόν νὰ διδάσκηται ὑπὸ διδασκαλισσῶν καταλλήλως πρὸς τοῦτο ἐκπαιδευμένων εἴτε ἐν Ἀθήναις, εἴτε ἀλλαχοῦ, δὲν χρειάζεται δὲ πρὸς τοῦτο χρονικὸν διάστημα μακρότερον τῶν 6 μηνῶν, ὡς ὑπέδειξε καὶ ὁ κ. Φωτιάδης. Ἐάν δὲ ἐστέλλοντο ἐτησίως μία ἢ δύο ἐκ τῶν ἀποφοίτων τοῦ Ζαπτείου ἐντὸς 5 ἐτῶν μεγάλως θὰ διεδίδετο καὶ παρ' ἡμῖν ἡ γυμναστικὴ παρὰ τῷ θήλει φύλῳ.

Δέον δὲ νὰ ληφθῇ φροντίς ὅπως δι' ὅλα τὰ μαθήματα, οὕτω καὶ διὰ τὴν γυμναστικὴν, νὰ ἀγαπήσωσιν αὐτὴν οἱ μαθηταί, ἵνα παρακολουθήσῃ ἡ ἐκ ταύτης ὠφέλεια καθ' ὅλον τὸν βίον αὐτῶν. Διὰ νὰ ἀγαπηθῇ δὲ πρέπει νὰ συνδεθῇ πρὸς τὰς παιδιὰς. Ὑπομνήσκω δὲ ἐνταῦθα ὅτι ὑπολειπόμεθα τῆς πρὸ 25ετίας καταστάσεως. Τότε ἔπαιζον τὰ παιῖα, σήμερον δὲν παίζουσιν ἕνεκα τῆς ὑπερφορτώσεως τῶν μαθημάτων. Ἐάν δὲ ἡ γυμναστικὴ εἰσδιδασθῇ εἰς τὸ πρόγραμμα ὡς μάθημα θέλει αὐξήσῃ τὸ φορτίον τῶν μαθημάτων καὶ ἡ ἐκ τούτων ὑπερκόπωσις καὶ βλάβη. Δέον μᾶλλον ὡς παιδιὰ νὰ εἰσαχθῇ ἡ γυμναστικὴ. Ἡ εἰσαγωγή τῶν εἰκοσαλέπτων ἀσκήσεων θὰ ἐπληρώρῃ τὴν βλάβην, ἥτις σήμερον γίνεται κατὰ τὸ μάθημα τοῦτο ἐκ τῆς ἐλαττώσεως κατὰ πολὺ τῶν γυμναστικῶν παιδιῶν.

Ὁ κ. **Δ. Δαμασκηνός**. Ἐπεθύμουν νὰ ἐξάρω καὶ ἐγὼ, ὅτι πρέπει νὰ καταδικασθῇ ὁ ἀθλητισμὸς ὡς ὁμοφώνως καὶ οἱ προλαλήσαντες ἀπεφάνθησαν Ὡς πρὸς τὰ ὄργανα, τινὰ ἐκ τούτων πρέπει νὰ διατηρηθῶσιν ὡς εἶναι οἱ κοντοί, οἱ ἀλτήρες, ἡ σάνις τοῦ πηδῆματος, τὸ σχοινίον τῆς διεκκυστίνδα, τὰ ὁποῖα ἄλλως τε παρα-

δέχεται καὶ ὁ γαλλικὸς νόμος. Ἐπεθύμουν δὲ νὰ γίνῃ μνεία εἰς τὴν εἰσήγησιν, ὅτι διδάσκεται παρ' ἡμῶν ἡ γυμναστική, ἀλλὰ διδάσκεται κακῶς. Ὑπάρχει δὲ περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς πρὸ ἐτῶν καὶ ἀπόφαισις ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, ἐὰν δὲ πού σήμερον δὲν διδάσκηται ἡ γυμναστική τοῦτο προσέρχεται ἐκ λόγων καθαρῶς τοπικῶν, ἢ λόγων κυβερνητικῆς καχυποψίας, ἥτις μετὰ τὸ Σύνταγμα ἤρθη πλέον.

Καὶ ἐν ἄλλο ἐπιθυμῶ νὰ ἐξάρω ὡς εὐχὴν καὶ τὸ ὅποιον θεωρῶ σπουδαιότατον, τὴν εἰσαγωγὴν τῆς σκοπευτικῆς. Ἐν Γαλλίᾳ εἰσήχθη εἰς τὰς σχολὰς καὶ γίνεται διὰ καρδιῶν Φλομπέρ· ἀρχίζει δὲ ἡ ἐκγύμνασις ἀπὸ τῶν δεκαετῶν παίδων, οἵτινες ἀσχοῦνται εἰς τὴν σκοποβολὴν ἀπὸ ἀποστάσεως 10 μέτρων.

Εἶναι δὲ εὐκόλον νὰ εἰσαχθῇ καὶ παρ' ἡμῶν διὰ μικρᾶς δαπάνης διότι τὰ διὰ πεπιεσμένου ἀέρος τουφέκια τιμῶνται ἕκαστον 150—200 γροσίων, δύο δὲ τοιαῦτα ἀρκοῦσι δι' ἐκάστην ἀστικὴν Σχολήν.

Ὁ κ. Ἰππόλυτος Χαζάπης. Πάντα τὰ λεχθέντα εἶναι καλὰ· ἐπιθυμῶ δὲ νὰ ἀναφέρω τὴν γνώμην τοῦ Σπῆς, ὅστις συνιστᾷ ἡ γυμναστικὴ νὰ γίνηται ἐπὶ βραχέα χρονικὰ διαστήματα καὶ συχνά. Παρατηρήθη, ὅτι πάντοτε μετὰ παρατεταμένην γυμναστικὴν τὰ παῖδιά κοπιῶσι, περιρρέονται ὑπὸ ἰδρωτός, ἔχουσι παλμούς, κτλ. Ὁ κ. Φωτιάδης εἶπεν, ὅτι εἴκοσι λεπτά ἀρκοῦσι καθ' ἐκάστην. Προτείνω λοιπὸν πρὸς τοῦτο, νὰ ὁρισθῶσιν εἰς τὰ προγράμματα ἀντὶ τῶν ὥρων καθ' ἑβδομάδα, ἀνὰ ἡμίσεια ὥρα ἑξάκις τῆς ἑβδομάδος.

Ἐκτὸς δὲ τούτου προτείνω, ὅπερ συνιστᾷ ἡ παιδαγωγική, ἵνα εἰς ἕκαστον διάλειμμα γίνηται ὀλιγόλεπτος ἐλαφρὰ καὶ κατάλληλος γυμναστική, καὶ ἐντὸς τῆς παραδόσεως ἀκόμη, λαμβανόμενων προφυλάξεων νὰ μὴ ἐγείρηται κονιορτός. Αἱ ἀσκήσεις αὗται θὰ ἔχωσιν ὡς ἀποτέλεσμα ἐκτὸς τῆς ἐπιρρώσεως τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων καὶ τὴν θεραπείαν ἐκ τῆς σημαντικῆς βλάβης, ἥτις ἐπέρχεται εἰς τοὺς μαθητὰς ἐκ τῶν πλημμυλῶς κατεσκευασμένων θρανίων τῶν σχολείων ἡμῶν.

Ὡς πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ χοροῦ συμφωνῶ ἐπίσης καὶ ἐνθυμοῦμαι ὅτι λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Λαυκιανός, ὅτι δηλαδὴ κουφίζει, ρυθμίζει καὶ ἐγκαινίζει τὸ σῶμα.

Ὁ κ. Ο. Ἀνδρεάδης. Συνεχίζων οἶοναί ὁ Σύλλογος τὰς ἀλλοτε διατυπωθείσας ὑπὸ τοῦ ἀιμνήστου Ἡρακλέους Βασιλάδου ιδέας

καὶ γνώμης ἔταξε τὸ νῦν ὑπὸ συζήτησιν θέμα, ὅπερ καὶ ἔτυχεν ἐμβριθοῦς εἰσηγητοῦ. Καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἀνετίθετο εἰς ἐπιτροπὴν ἢ σύνταξιν διαγράμματος τῆς διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς. Σκόπιμον ἐπίσης θὰ ἦτο ἐὰν διὰ διδασκάλων τῆς γυμναστικῆς ἐπιτηδὲς μεταπεμπόμενων ἐπεδιώκετο ὁ καταρτισμὸς τῶν διδασκόντων τὸ μάθημα τοῦτο.

Ὁ κ. Γ. Παχίκοις παρατηρεῖ ὅτι οὐδεὶς λόγος γίνεταί διὰ τὸν συνδυασμὸν τῆς γυμναστικῆς μετὰ τῆς μουσικῆς. Ἐνῶ διὰ τοιοῦτου συνδυασμοῦ κατορθοῦνται ἡ σωματικὴ εὐρυθμία, ὡς τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Πρωταγόρα τοῦ Πλάτωνος, οὐ ἐμνήσθη ὁ κ. εἰσηγητὴς ἐξυπονοεῖται. Διὰ δὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ἐλληνικῶν χορῶν συγχαίρω τὸν κ. εἰσηγητήν, ἀλλὰ δὲν εἶναι πάντες οἱ χοροὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατάλληλοι.

Ὁ κ. Η. Βαλαμάκης. Ὅταν ἀνέφερα περὶ τῆς 11ης π. μ. ἐσκόπουν νὰ δείξω, ὅτι τὸ μάθημα τοῦτο καὶ ἐν τοῖς καθωρισμένοις ὁρίοις καὶ ὡς δεῖ διδασκόμενον ἐπιφέρει ἀναιμίαν. Διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι σαφεῖς ὁδηγίαι, ἵνα μὴ υπερβαίνωμεν τὸ ὅριον τῆς ἀντοχῆς τοῦ ὁργανισμοῦ. Γενικῶς δ' ἀποκλείοντες τὴν ἐνόργανον γυμναστικὴν, ὡς ἐπιζήμιον λείψανον τῆς παλαιᾶς σχολῆς, πρέπει μεγάλως νὰ προσέξωμεν καὶ ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἀσκήσεως καὶ τὸν τρόπον καὶ χρόνον τῆς ἐκτελέσεως. Καὶ αὐτὴ ἡ ποδοσφαίρισις ἢ μέχρι τοῦδε γενικῶς ὑποστηριζομένη καταπολεμεῖται νῦν. Ἐξηκριβώθη ὑπὸ ἰατρῶν ὅτι ἡ θερμοκρασία τῶν τὴν ποδοσφαίρισιν παίζοντων ἀνέρχεται εἰς 40°. Αὐτόδηλον λοιπὸν εἶναι ὅτι αἱ ὑπὸ τῆς υπερθερμίας ταύτης βλάβαι εἶναι μεγάλαι.

Ὁ κ. Α. Δημητριάδης παρκαλεῖ νὰ δικταφηνισθῶσι δύο σημεία, ἂν ἐννοῇ ὁ κ. εἰσηγητὴς, ὅτι ἐπιτρέπεται ἡ χρήσις κοντῶν καὶ ἀλτήρων, καὶ δεῦτερον ἂν ὀλίγοι γυμνασταὶ ἀρκοῦσι πρὸς διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς.

Ὁ κ. Μ. Αὐθεντόπουλος ὑποστηρίζει καὶ πάλιν τὸ ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς εἰς τὴν θήλειαν νεότητα καὶ θεωρεῖ αὐτὴν πρῶτιστον δι' αὐτὴν μάθημα. Πρὸς τούτοις δὲ ζητεῖ νὰ ὀρίσῃ τὸ συνέδριον καὶ τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου. Προτείνει δ' εἶτα νὰ εἰσαχθῇ καὶ ἡ κολυμβητικὴ ὡς κλάδος τῆς γυμναστικῆς, ὅπου τοῦτο εἶναι δυνατόν, εἰς τε τὰ ἄρρενα καὶ

τὰ θήλεα. Ἐν γένει δὲ αἱ σχολαὶ νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς σωτηρίου ταύτης ἀσκήσεως.

Ὁ κ. **Δ. Δαμασκηνὸς** δευτερολογῶν λέγει ὅτι τῶν πρὸς τοῦτο ὄρων εὐνοϊκῶν ὄντων ἤδη μεγίστης ὠφελείας θὰ ᾔτο ἡ εἰσαγωγὴ τῆς σκοπευτικῆς.

Ὁ κ. **Ν. Φωτιάδης** φρονεῖ ὅτι τότε δεόν νὰ εἰσαχθῇ ἡ κολυμβητικὴ καὶ ἡ σκοπευτικὴ εἰς τὰ σχολεῖα, ὅταν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰσαγομένη δὲν θὰ εὕρισκεν ἐμπόδια ἐκ μέρους τῶν γονέων, αἵτινες θ' ἀπέκρουον αὐτὴν φοβούμενοι δυστυχήματα διὰ τὰ γυμναζόμενα τέκνα αὐτῶν.

Ὁ κ. **Χ. Γούδας** παρκτηρεῖ, ὅτι ποιά τις σύγχυσις ἐγένετο, ὅσον ἀφορᾷ τὰ εἶδη τῆς γυμναστικῆς, τὰ ὁποῖα φρονεῖ ὅτι δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τὰ ἐξῆς τρία: Ἀνόργανον γυμναστικὴν, ἥτις γίνεταί ἄνευ ὀργάνων, ἡμιοργανικὴν, τὴν γιγνομένην τῇ βοήθειᾳ ὀργάνων τινων, οἷον κοντῶν, κορυνῶν ἢ καὶ σουηδικῶν ὀργάνων καὶ τέλος τὴν ἐνόργανον, τὴν γιγνομένην ἐπὶ ὀργάνων, ἦν πάντες, ὡς βλέπει, οἱ σύεδροι καταδικάζουσιν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν διάδοσιν καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς παρατηρεῖ, ὅτι γίνεταί πραγματικῶς ἡ διδασκαλία τοῦ σπουδαιωτάτου τούτου μαθήματος, ἀλλὰ τόσον ἀτελῶς καὶ μετὰ τόσης περιφρονήσεως, ὥστε οὔτε καὶ νὰ μνημονευθῇ δὲν ἀξίζει τὸν κόπον, ἐνῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νόμου θεωρεῖται ἐκ τῶν πρωτευόντων μαθημάτων. Ὅθεν δεόν νὰ συνταχθῇ πραγματεία ἐξαίρουσα εἰς γλῶσσαν ἀπλὴν καὶ καταληπτὴν παρὰ πολλῶν καὶ δι' ἐπιχειρημάτων τὴν θεραπευτικὴν ἀξίαν τῆς γυμναστικῆς καὶ τὴν παιδαγωγικὴν αὐτῆς δύναμιν καὶ ὠφέλειαν.

Μεθ' οὗδενός ἄλλου ζητούντος τὸν λόγον λαμβάνει τοῦτον ὁ κ. **Α. Κρητικὸς**, ὅστις ἀφοῦ ηὐχαρίστησε τοὺς προλαλήσαντας διὰ τὴν εὐμανῆ αὐτῶν κρίσιν, λέγει, ὅτι βεβαίως γνωρίζει ὅτι εἶναι εἰσηγμένη παρ' ἡμῖν ἡ γυμναστικὴ, ἀλλὰ κακῶς διδάσκεται καὶ ὡς ἔχει παραδείγματα, ὑπάρχουσι καὶ τινες μὴ ἔχοντες περὶ τῆς ὠφελείας τῆς γυμναστικῆς σαφεῖς ιδέας καὶ δι' αὐτὸ ὑπεστήριξε τὴν ιδέαν τῆς ὠφελείας τῆς γυμναστικῆς ἐν τῇ εἰσηγήσει.

Ὡς πρὸς τὴν πάντοτε ἐπερχομένην ἀναιμίαν, αὕτη εἶναι ἀναπόφευκτος ἀλλὰ παροδική.

Συμφωνῶ πληρέστατα μετὰ τῶν ὑποδειξάντων ὅτι δεόν νὰ ἐξαρθῇ ὅτι καταδικάζεται ὁ ἀθλητισμὸς καὶ τὸ παλαιὸν σύστημα τῆς ὀργανικῆς γυμναστικῆς, διὰ τὰς βλάβας, αἷς προξενεῖ καὶ ὅτι δεόν νὰ

ἐξαρθῇ ἐπίσης τὸ φυσικὸν σύστημα τῶν ἀσκήσεων, ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ τῆς σουηδικῆς. Τὰ ἀγαθὰ τῆς τοιαύτης ἐπιστημονικῶς διευθυνομένης γυμναστικῆς, ὡς καὶ ἐν τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ ἀνέφερεν, εἶναι σωματικά τε καὶ ψυχικά· ἐκ τῶν πρώτων εἶναι ἡ ἐπίρρωσις τῆς υἱείας, ἐκ τῶν δευτέρων δέ, ἡ μόρφωσις διὰ τοῦ καλλολογικοῦ χαρακτήρος τῆς γυμναστικῆς, ὅστις ἐπιδρᾷ καὶ ἐπὶ τοῦ ἥθους ὑποθάλλει δὲ καὶ πολλὰς ἀρετάς, ὡς τὴν προσοχήν, τὴν καρτερίαν, τὸ θάρρος, τὴν πειθαρχίαν κ. ἄ.

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν ὀργάνων ἐξ ὑπερβάλλοντος ζήλου δὲν πρέπει νὰ καταργηθῶσι πάντα τὰ τῆς παλαιᾶς σχολῆς, ἀλλὰ ὡς ὑπέδειξαν ἤδη οἱ κ. κ. Ἀλ. Ζαμαρίας καὶ Δ. Δαμασκηνὸς δεόν νὰ διατηρηθῶσιν οἱ κοντοί, αἱ κορύναι καὶ τὰ τῶν Σουηδικῶν ἀσκήσεων.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς μορφώσεως τῶν γυμναστῶν φρονεῖ ὅτι εἶναι ἐπαρκὲς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὑποδειχθὲν χρονικὸν διάστημα καθότι κυρίως πρόκειται περὶ διδασκόντων εἰς τὰς ἀστικὰς σχολάς.

Συμφωνεῖ ὅτι ἡ γυμναστικὴ εἰς τὰ θήλεα δεόν νὰ διδάσκηται ὑπὸ διδασκαλιστῶν.

Ὡς πρὸς τὸ διάγραμμα τοῦ εἶδους τῶν ἀσκήσεων καὶ τοῦ χρόνου τῆς διαρκείας δεόν νὰ καθορισθῶσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἡλικίαν τῶν μαθητῶν, καθότι αἱ αὐταὶ ἀσκήσεις δὲν ἀρμόζουσιν εἰς τε τὰ παιδιά, τοὺς μείρακας καὶ τοὺς ἐφήβους.

Συμφωνεῖ δὲ ὅτι ἡ διδασκαλία δεόν νὰ γίνηται τοιαύτη ὥστε ν' ἀγαπηθῇ ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ὠφέλεια ἐπεκταθῇ ἐφ' ὅλου τοῦ βίου. Ἐπίσης καὶ περὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς γυμναστικῆς μετὰ τῶν παιδιῶν, αἷς ἀναφέρει ἐν τῇ εἰσηγήσει.

Ὡς πρὸς τὰς κατὰ τὰ διαλείμματα ἐλαφροὺς ἀσκήσεις συμφωνεῖ ὅτι αὗται δύνανται νὰ ᾧσιν ὠφέλιμοι.

Περὶ κολυμβητικῆς ὁμίλησα ἐν τῇ εἰσηγήσει, ὡς πρὸς τὰ περὶ σκοπευτικῆς δὲ συμφωνῶ μετὰ τοῦ κ. Φωτιάδου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκ μέρους τῶν γονέων ἀντίστασιν.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ ρηθέν, ὅτι ἡ ἀσκήσις προκαλεῖ ὑπερθερμίαν καὶ βλάβην τοῦτο ἐπέρχεται μόνον ὅταν ἡ ἀσκήσις γίνηται ὑπὲρ τὸ μέτρον, δι' ὃ καὶ ἐπέμειναν ἐν τῇ εἰσηγήσει ἐπαναλαβὼν πολλὰς τὴν ἀποφυγὴν τῆς ὑπερκοπώσεως.

Ὡς πρὸς τὸν συνδυασμὸν μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς, γίνεταί τοῦτο διὰ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν χορῶν. Ἐν γένει ὁμῶς δὲν πρέπει νὰ

ἄδωσιν οἱ γυμναζόμενοι, καθότι δὲν δύνανται νὰ ρυθμίσωσι τὴν ἀναπνοήν αὐτῶν συμφώνως πρὸς τε τὴν ἄσκησιν καὶ τὸ ἄσμα.

Ὡς πρὸς τὴν πρότασιν περὶ συγγραφῆς πραγματείας ἐπιστημονικῆς ἐξηγούσης τὰς ὠφελείας τῆς γυμναστικῆς εἰς φυσιολογικὰς καὶ παθολογικὰς καταστάσεις, τοῦτο λέγει, εἶναι καθαρῶς ἱατρικὸν θέμα.

Μεθ' ὃ ἀναγινώσκονται τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. εἰσηγητοῦ, μετὰ συζήτησιν δὲ διατυπώνται ὡς ἑξῆς, ἐπιψηφίζόμενα παμπῆφει ὑπὸ τῶν συνέδρων :

1) Τὸ Πνευματικὸν ἡμῶν Κέντρον, ὅπερ διευθύνει τὰ τῆς παιδείας παρ' ἡμῖν, νὰ ἐνεργήσῃ δεόντως πρὸς τοιαύτην διαρρύθμισιν τῶν προγραμμάτων τῶν ἡμετέρων σχολείων, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἐν αὐτοῖς καὶ τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς ὄντως ὑποχρεωτικόν, πανταχοῦ διδασκόμενον ἐν ὥρᾳ καταλλήλῳ καὶ συμφώνως πρὸς τὰς νῦν ἐπικρατούσας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἰδέας.

2) Νὰ προσκληθῶσιν εἰδικοί γυμνασταὶ πρὸς διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς εἰς τὰ παρ' ἡμῖν γυμνάσια καὶ διδασκαλεῖα, εἰς τούτους δὲ νὰ ἀνατεθῇ καὶ ἡ ἐκγύμνασις καὶ διδασκαλία τῶν διδασκάλων τῶν νῦν διδασκόντων ἐν ταῖς ἀστυνομικαῖς σχολαῖς.

Εἶτα προταθέντα καὶ τὰ ἑξῆς ψηφίζονται ἐπίσης παμπῆφει ὑπὸ τοῦ συνεδρίου :

3) Καταδικάζεται πᾶσα τάσις πρὸς τὸν ἀθλητισμὸν ὡς καὶ αἱ ἐνόργανοι ἀσκήσεις τοῦ παλαιοῦ γυμναστικοῦ συστήματος.

4) Νὰ συνταχθῇ ἰδιαίτερον διὰ τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις τῶν σχολείων ἀναλυτικὸν πρόγραμμα. Ἡ δὲ διδασκαλία εἰς τὰ σχολεῖα τῶν θηλέων νὰ ἀνατεθῇ εἰς διδασκαλίσσας καταλλήλως πρὸς τοῦτο μορφουμένας.

5) Νὰ συστηθῇ ἡ εἰσαγωγή τῆς κολυμβητικῆς, σκοπευτικῆς καὶ τῶν ἐλληνικῶν χορῶν εἰς τὰ παρ' ἡμῖν σχολεῖα.

Μεθ' ὃ ὁ κ. Πρόεδρος λέγει :

Αἰσίως ἐπεράναμεν καὶ τὴν παροῦσαν συνεδρίαν. Οἱ διάφοροι συζητηταὶ προλαβόντες με ἐπαξίως συνεχάρησαν τὸν κ. εἰσηγητήν, συγχαίρων καὶ πάλιν ἐγὼ τοῦτον καὶ εὐχαριστῶν αὐτόν τε καὶ τοὺς συζητητὰς τῆς σήμερον, τὴν κηρύττω λήξιν τῆς συνεδρίας καὶ ὑπενθυμίζω ὅτι αὔριον τὴν αὐτὴν ὥραν τὸ συνέδριον θέλει ἀσχοληθῇ εἰς τὸ περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς χειροτεχνίας εἰς τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς, εἰσηγούμενου τοῦ κ. Δ. Δαμασκηνοῦ.





Γ' ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

30ης ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1908

(ΠΡΟΕΔΡΕΙΑ Α. Γ. ΛΙΜΑΡΑΚΗ, ΠΡΟΕΔΡΟΥ)

Ἀναγινώσκονται καὶ διορθούμενα ἐπικυροῦνται τὰ πρακτικὰ τῆς προηγουμένης συνεδρίας.

Μεθ' ὃ ὁ κ. Πρόεδρος δίδωσι τὸν λόγον τῷ κ. Δ. Δαμασκηνῷ, εἰσηγουμένῳ τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα «περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς χειροτεχνίας εἰς τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς τῆς πρώτης παιδείας».

Ὁ κ. Δ. Δαμασκηνὸς ἀναγινώσκει τὴν εἰσήγησιν αὐτοῦ ἔχουσαν ὡς ἑξῆς:

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Πέρυσιν ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ ἀνεγίνωσκον, εἰς ὁμοίαν περίστασιν:

«Ἐθιξα δι' ὀλίγων τὴν διδασκαλίαν τῆς χειροτεχνίας ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν σχολαῖς καὶ ἀναγκάζομαι νὰ προσθέσω λέξεις τινὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Δὲν ἐνθυμοῦμαι ποῖος τῶν ἡμετέρων προγόνων εἶπεν· ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται διότι ἔχει χεῖρας. Ὁ δὲ Guyau προσθέτει: ἡ χειροτεχνία εἶναι ὑγιεινὴ καὶ ἐνισχύει τὴν φυλὴν ἐν τῷ ἀτόμῳ. . . Καὶ ὁ Emerson: Ἡ χειροτεχνία εἶναι ἀρίστη σπουδὴ τοῦ ἑξωτερικοῦ κόσμου. Σκοπὸς αὐτῆς δὲν εἶναι ὁ μαθητὴς νὰ διδασχθῇ μίαν τέχνην ἐντελῶς, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ αναπτύξῃ τὰς διανοητικὰς, αἰσθητικὰς καὶ φυσικὰς τοῦ δυνάμεις, τὴν πραγματικὴν

γνώσιν τῶν ἀντικειμένων καὶ τὴν ἐπιδεξιότητά του. Ἡ τράπεζα καὶ ὁ ἄκμων τοῦ σιδηρουργοῦ, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν ταύτην χωρὶς δι' αὐτὸ νὰ πρόκειται νὰ δημιουργηθῇ ὁ μαθητὴς ξυλουργὸς ἢ σιδηρουργός. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι θὰ ἐξοικειωθῇ μὲ τὰς ιδιότητες τοῦ ξύλου καὶ τοῦ σιδήρου, θὰ συνηθίσῃ τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὰς χεῖράς του νὰ ἐργάζωνται ἀπὸ κοινοῦ, θὰ ἐθισθῇ ὁ παῖς εἰς τὴν ἀκριβῆ καταμέτρησιν, καὶ θὰ μάθῃ νὰ ἐκτελῇ καλλιτεχνικῶς ἀντικείμενον, οὗτινος δίδεται σχεδίασμα.

Τὸ δὲ γαλλικὸν πρόγραμμα ἀναφέρει τὰ ἑξῆς:

«Ἡ χειροτεχνία προτίθεται νὰ δώσῃ εἰς τὸν μαθητὴν ἐνωρὶς τὰς ἀρετὰς τῆς ἐπιδεξιότητος καὶ εὐκινήσεως τὴν ἐπιτηδειότητα τῆς χεῖρός, τὴν ταχύτητα καὶ ἀσφάλειαν τῶν κινήσεων, αἵτινες πολῦτιμοι δι' ἅπαντας, εἶναι ἰδιαίτητα ἀναγκαῖαι εἰς τοὺς μαθητὰς τῆς πρώτης παιδείας προοριζομένους τὸ πλεῖστον εἰς ἐπαγγέλματα χειροτεχνικά. Χωρὶς δὲ ν' ἀπολέσῃ τὸν κύριον αὐτῆς μορφωτικὸν χαρακτήρα καὶ χωρὶς νὰ μεταβληθῇ εἰς ἐργαστήριον, ἢ ἀστικὴ σχολὴ δύναται καὶ ὀφείλει νὰ δώσῃ ἀρκοῦσαν θέσιν εἰς τὰς ἀσκήσεις τοῦ σώματος, ἵνα προετοιμάσῃ καὶ προδιαθέσῃ οὕτω, τοὺς ἄρρενας διὰ τὰς μελλούσας ἐργασίας των ὡς ἐργατῶν καὶ στρατιωτῶν, τὰ θήλεα διὰ τὰς οἰκιακὰς ἀπασχολήσεις καὶ τὴν οἰοκυροσύνην.»¹

Εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις ὀφείλεται ἡ εὐμενὴς ψῆφος τῶν ἐν τῷ Συλλόγῳ ἀξιοτίμων ἐταίρων, δι' ἧς ἀνετέθη μοι ἡ εἰσήγησις θέματος τόσον σπουδαίου, ὅσον τὸ περὶ εἰσαγωγῆς τῆς χειροτεχνίας εἰς τὰς παρ' ἡμῖν ἀστικὰς σχολὰς.

Δὲν ἀγνοῶ τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιχειρήματος, τὸ ὅποιον καὶ ἄκων ἀνέλαβον, ἀλλὰ παραδεχόμενος μετὰ τοῦ Fichte ὅτι ἐθνικὴ ἐπιβάλλει καὶ εἰς ἡμᾶς ἀνάγκη τὴν εἰσαγωγὴν τῆς χειροτεχνίας εἰς τὰς ἀστικὰς σχολὰς, βασιζομαι εἰς τὴν ὑμετέραν ἐπιείκειαν, τρέφω δὲ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι δίδων εἰς ἡμᾶς τὴν ἀφορμὴν, θὰ ἐπιλύσητε ζήτημα, τὸ ὅποιον ἂν ἔχῃ πολλοὺς τοὺς θαυμαστὰς καὶ ὑπερασπιστὰς αὐτοῦ εἰς τὰς πλείστας τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης, ἔχει ὅμως, ὅπως ἀπεδείχθη κατὰ τὸ συνέδριον τῆς Κολωνίας τοῦ

(1) Πρακτικὰ τῶν Ἑκπαιδ. Συνεδριῶν 1907—08, Ἑλλην. Φιλολ. Σύλλογος. Παράρτημα ΑΑ' τόμου σελ. 48 καὶ ἑξῆς.

1900 και πολλούς τούς αντιπάλους ἐν τῇ χώρᾳ τῆς παιδαγωγίας, ὅπου καὶ οἱ πλείστοι καὶ βαθύτεροι τῶν παιδαγωγῶν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐτάχθησαν καὶ ὅπου τὸ πρῶτον, ἴσως, ἐγεννήθη καὶ ἐσυστηματοποιήθη.

Ἡ αἰτία τῆς ἀμφιλογίας ταύτης δὲν ἔγκειται εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος. Ἐγκείται κυρίως εἰς τὴν μορφήν τὴν ὁποίαν θὰ λάβῃ ἡ χειροτεχνία, ὅπως καταντήσῃ παιδεύουσα ὕλη καὶ εἰς τὴν παραδεκτέαν μέθοδον. Ἐπειδὴ δὲ διάφορα συστήματα δοκιμασθέντα ἐδείχθησαν μὴ δυνάμενα νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς ὅλους τοὺς παιδαγωγικοὺς καὶ διδακτικοὺς κανόνες καὶ νόμους, ἐγεννήθη ἀντίδρασις τις κατὰ παντὸς τοιοῦτου συστήματος, καίτοι κατὰ τὴν κρίσιν ἄλλων, ἴσως πρακτικωτέρων λαῶν, τὸ ζήτημα θεωρεῖται ὀριστικῶς λήξαν καὶ ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς ἐπ' ἐσχάτων ὁ ποθητὸς συμβιβασμὸς μεταξὺ τῆς χειροτεχνίας καὶ τῆς παιδαγωγίας.

Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν, Κυρίαι καὶ Κύριοι, νὰ ἐκθέσω ὅσον μοὶ τὸ ἐπιτρέπη ὁ ὀρισθεὶς χρόνος, σύντομον ἀφήγησιν τῆς ἱστορίας τοῦ ζητήματος, ἀφ' ἧς θὰ δυνηθῶμεν ἐξετάζοντες τὰς ριφθείσας γνώμας καὶ μεθόδους νὰ πεισθῶμεν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς εἰσαγωγῆς τῆς χειροτεχνίας εἰς τὰς ἡμετέρας σχολὰς καὶ εὗρωμεν ποία τῶν ἐν χρήσει μεθόδων εἶναι ἡ τελειότερα καὶ μᾶλλον δυναμένη νὰ ἐπαρκέσῃ καὶ εἰς τὸν παιδαγωγικὸν σκοπὸν, ὃν προτίθεται ἡ χειροτεχνία, καὶ εἰς τὰ παρ' ἡμῖν μέσα.

Ἦδη ὁ Κομένιος¹ εἶπεν ὅτι ἡ μόρφωσις τῆς χειρὸς κατατάσσεται μεταξὺ τῶν πρώτων σπουδῶν καὶ ἀνήκει εἰς τὴν παιδαγωγίαν. Ναὶ μὲν ἐν τῇ σχολῇ πρὸς τοιαύτην μόρφωσιν εἰσάγει μόνον τὴν γραφὴν καὶ ζωγραφικὴν, ἀλλ' ὅταν προσθέτῃ ἔπειτα ὅτι ὁ ἄνθρωπος δεόν νὰ κινῇ τὰς χεῖρας δημιουργικῶς, συμπεραίνομεν ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ περιορίσῃ τὴν ἐργασίαν τῆς χειρὸς μόνον εἰς αὐτάς. Ἀλλαχοῦ λέγει: Τὰ παιδιά εὐχαριστοῦνται νὰ οἰκοδομοῦν, νὰ συγκολλοῦν διὰ πηλοῦ, ξυλαρίων, πεταύρων ἢ λίθων, οἰκίας. Τὸ δὲ 4ον, ὃον καὶ 6ον ἔτος πρέπει νὰ εἶναι πλήρες χειροτεχνίας. Εἰς πάσας δὲ ταύτας τὰς δημιουργικὰς προσπάθειας τοῦ παιδὸς πρέπει νὰ ἐρχώμεθα ἐπίκουροι, ἵνα πᾶν ὅ,τι πράττει ἔχει ἐννοίαν τινα καὶ ὀδηγεῖ εἰς μέλλοντα μεγαλύτερα πράγματα.

(1) Salomon, Le travail, manuel à l'école primaire σελ. 35.

Τὴν παιδαγωγικὴν ἀνάγκην τῶν χειροτεχνικῶν ἀσκήσεων σαφέστερον κατενόησεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐν Ἰέννῃ «Σχολῆς τῆς Ἀρετῆς» καθηγητῆς Ἐρχαρτ Βάιγκελ, ὅστις πρόδρομος τοῦ Φρέβελ γενόμενος, ἐπιθυμεῖ ὅπως τὰ παιδιά ὀδηγῶνται νὰ οἰκοδομῶσι διὰ κεκομμένων σανιδίων, νὰ κόπτουν ἐκ χάρτου διάφορα σχήματα καὶ νὰ κατασκευάζουν διάφορα μικρὰ ἀντικείμενα. Ὅλα ταῦτα δεικνύουν προδήλως, ὅτι εἶχε συναίσθησιν τῆς ἀνάγκης, ἣν αἰσθάνονται τὰ παιδιά πρὸς δρᾶσιν, καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς βασιζομένης διδασκαλίας.

Ὁ δὲ John Locke, ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ζητεῖ τὴν ἐκγύμνασιν τῆς χειρὸς, ἵνα καὶ πᾶς εὐγενὴς διδαχθῇ ἐπάγγελμά τι καὶ δὴ τὴν κηπουρικὴν ἢ ξυλουργίαν, διότι αὗται διασκεδάζουν τὸ πνεῦμα καὶ ἀσκοῦν τὸ σῶμα. Ὅλας δὲ τὰς τοιαύτας χειροτεχνικὰς ἐνασχολήσεις θεωρεῖ κυρίως ὡς μέσον πρὸς ἀπόκρισιν τῶν κινδύνων, οὓς συνεπάγεται ἡ ἀργία, ἀλλ' ἡ ἄλλη αὐτῶν παιδαγωγικὴ σημασία διέφυγε τὴν προσοχὴν του.¹

Τοῦ ζητήματος τὸ παιδαγωγικὸν μέρος βαθύτερον ἐνόησεν ὁ Rousseau. Εἰς τὸν Αἰμίλιόν του ἀπαιτεῖ ὁ μαθητὴς νὰ γίνῃ ἱκανὸς νὰ κατασκευάζῃ τὰ ὄργανα τὰ βοηθοῦντα τὰς προσπάθειάς του, καὶ ἐξ ἰδίας αὐτενεργείας ἐξάγῃ τὰς διαφόρους ἐννοίας. Ἀς ὀδηγῇ αὐτὸν ὁ παιδαγωγὸς εἰς τὰ ἐργαστήσια, ἀλλ' ἂς μὴ ἀνέχῃται νὰ βλέπῃ ἐργασίαν τινὰ χωρὶς νὰ λαμβάνῃ πείραν αὐτῆς. Μιᾶς ὥρας ἐργασία διδάσκει περισσότερα, παρ' ὅσα ὁ μαθητὴς δύναται νὰ κρατήσῃ εἰς τὴν μνήμην του δι' ἡμερησίας ἀποστηθίσεως.² Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι ὁ Ρουσσώ ἐθεώρει τὴν χειροτεχνίαν ὡς μέσον παιδαγωγικὸν καὶ προέτασσε μάλιστα αὐτὴν πάσης πνευματικῆς μορφώσεως, δὲν ἔδωκεν ὅμως ὀρισμένον σύστημα εἰς τοὺς παιδαγωγικοὺς τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἐν τούτοις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ πατὴρ τῆς νέας παιδαγωγικῆς κινήσεως εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο.

Αἱ ἰδέαι του ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν φιλανθρωπιστῶν, οἵτινες εἰσήγαγον αὐτάς εἰς τὰ καθιδρύματά των. Ἦδη ὁ Αὐγουστος Χέρμαν Φράνκε, ὁ ἰδρυτὴς τοῦ ἐν Χάλλῃ παιδαγωγείου, ἀπησχόλει τὰ παιδιά τοῦ Ὁρφανοτροφείου του εἰς χειροτεχνικὰς ἐργασίας, μᾶλλον ἔνεκα λόγων οἰκονομικῶν. Ἀλλ' ἐν τῷ Παιδαγωγείῳ του, ὅπου ἐσπούδαζον παιδιά πλουσίων οἰκογενειῶν, εἰσήγαγε τὴν χειροτε-

(1) Salomon, Travail manuel σελίς 35.

(2) Salomon, Travail manuel σελίς 39.

χνίαν ὡς παιδαγωγικὸν μέσον ὑπὸ τὴν ἰδίαν, ἦν καὶ ὁ Locke ἔννοιαν.

Ἀπὸ δὲ τῶν σχολῶν τοῦ Franke μετεπήδησε ἡ χειροτεχνία εἰς τὰς πρακτικὰς σχολὰς τοῦ Σέμλερ, ἐν Χάλλῃ, τοῦ Χέκερ, ἐν Βερολίνῳ, ἕως ὅτου ἡ ἰδέα τελειοποιουμένη κυρίως ἀπὸ οἰκονομολογικοῦ πνεύματος καὶ πρὸς ἐφοδιασμὸν τοῦ μαθητοῦ διὰ τινος μέσου πρὸς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς κατέληξεν εἰς τὰς βιομηχανικὰς σχολὰς τοῦ Κένδερμαν, ἐν Πράγῃ τῆς Βοημίας. Αἱ σχολαὶ αὗται, ἐν αἷς ἐδιδάσκοντο τὰ ἐργόχειρα διὰ τὰ θήλα, καὶ ἡ ξυλουργική, ἡ πλεκτική ἢ ἡ γεωργία εἰς τὰ ἄρρενα, κατεκάλυψαν τὴν Ν. Γερμανίαν μετ' ὀλίγον. Ἀλλ' ἀπὸ τὰς σχολὰς ταύτας ἔλειπεν ἡ κατανόησις τῆς παιδαγωγικῆς σημασίας τῆς ἐργασίας. Ὁ Basedow ἐπίσης καὶ ὁ Σάλτσμαν¹ ἔκριναν ἀπαραίτητον τὴν χειροτεχνίαν διὰ τὴν μόρφωσιν. «Πῶς εἶναι δυνατόν, λέγει ὁ δεύτερος, νὰ φαντασθῇ τις ὅτι τὸ πνεῦμά του δύναται νὰ ἐξωτερικεύῃ τὰς ποικίλας αὐτοῦ δυνάμεις, ἐὰν τὰ καλύτερα αὐτοῦ ὄργανα, αἱ χεῖρες, ἦσαν ἀχρηστοί;»

Ἀλλ' αἱ βιομηχανικαὶ σχολαὶ δὲν διετηρήθησαν ἐπὶ πολὺ, τὸ μὲν ἔνεκα ἐλλείψεως μέσων, τὸ δὲ ἔνεκα ἐλλείψεως καταλλήλων διδασκάλων. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος εἶχον ἐξαφανισθῇ αἱ πλεῖσται, ἡ δὲ ἐπιμονὴ τοῦ Χόιζινγκερ καὶ τοῦ Μπλάσσε θὰ παρήρχετο ἀλυσιτελής, ἐὰν ὁ Πεσταλότσης ἀποτυχὼν εἰς τὴν ἴδρυσιν παιδευτικῆς σχολῆς διὰ τοὺς πτωχοὺς, δὲν ἐδοκίμαζε νὰ συνδέσῃ τὴν ἐπαγγελματικὴν μόρφωσιν μετὰ τῆς δημοτικῆς σχολῆς. Περὶ τῆς μορφωτικῆς δυνάμεως τῆς ἐργασίας καὶ περὶ τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς ἐπὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου ἔλεγεν: «Εἶμαι πεπεισμένος, ὅτι πολὺ καλύτερον μορφοῦται ὁ ἄνθρωπος δι' ἐκείνου, τὸ ὅποιον κάμνει, παρὰ δι' ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἀκούει». «Ἡ φιλεργία μορφώνει τὸν νοῦν καὶ ἐνισχύει τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας» προσθέτει εἰς τὸν Λαγγάρδον καὶ τὴν Γερτρούδην, ὁ δὲ ὑποδειγματικὸς διδάσκαλός του Γοῦλφιν δὲν διστάζει νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν σχολὴν του, τὸν κεραιμεντικὸν τροχόν, τὸ τραπέζιον τοῦ ξυλουργοῦ καὶ τὰ ραπτικά ὄργανα.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Πεσταλότσην² ἔλειπεν ἡ συστηματοποίησις

(1) Enquête historique de l'enseignement manuel. A. Panthier 1906 σελ. 4.

(2) Salomon. Le travail manuel, σελ. 42.

καὶ ἡ μέθοδος, αἱ δὲ δημοτικαὶ τοῦ σχολαὶ δὲν ἦσαν εἰμὴ παραρτήματα τῶν «βιομηχανικῶν». Ὁ Fichte ἀπῆρει ἐπίσης τὴν σύνδεσιν τοῦ μαρθάνειν καὶ ἐργάζεσθαι, ἡ δὲ «Ἐθνικὴ τοῦ Μόρφωσις» κατέτεινε νὰ καταστήσῃ πάντα ἄνθρωπον ἱκανόν, ὅπως βοηθῇ μόνος ἑαυτὸν ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλ' ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ καταπέσῃ εἰς μηχανικὴν ἐνέργειαν. Εἰς τὸ μορφωτικὸν κράτος, τὸ ὅποιον ἰδρύει πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἰδεῶν του, ἕκαστος ὑπήκοος ἐργάζεται ὑπὲρ τοῦ ὅλου καὶ συμμετέχει ἐκ τῆς εὐλογίας τοῦ ὅλου.

Καὶ ὁ θεωρητικὸς ὅμως Herbart λέγει: «ἡ χεὶρ ἔχει τὴν τιμητικὴν τῆς θέσιν παρὰ τὴν γλῶσσαν διὰ νὰ ἐξυψώσῃ τὸν ἄνθρωπον ὑπὲρ τὴν ζωότητα». Ἀλλαχοῦ δὲ ἐπιφέρει: «Ἡ μηχανικὴ δεξιότης φαίνεται ὅτι εἶναι ὠφελιμωτέρα τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων. Παρὰ τὰς ἀστικὰς σχολὰς δέον νὰ ὑπάρχουν σχολαὶ ἐργασίας, αἵτινες οὐδόλως εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι τεχνικαὶ σχολαί.»

Τὰς ἰδέας ταύτας τοῦ Herbart ὑπεστήριξαν θερμῶς οἱ μαθηταὶ τοῦ Τσίλλερ καὶ Ἐρνέστος Βάρτ, ὅστις ἐφήρμοσε βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Νίδερχλε τὴν χειροτεχνικὴν διδασκαλίαν εἰς τὸ ἐκπαιδευτήριόν του, καὶ θεωρεῖ αὐτὴν ὡς τὴν ἀρίστην ἐποπτικὴν διδασκαλίαν.

Ἐπὶ τέλους ὁ ἀληθὴς ἀπόστολος τῆς χειροτεχνικῆς διδασκαλίας, ὁ πρῶτος, ὅστις ἔθηκεν αὐτὴν ὡς βάσιν παιδαγωγικοῦ συστήματος βιωσίμου, εἶναι ὁ πολὺς Φρειδερίκος Φρέβελ.¹

Ἐγκαίρως ἐννοήσας ὅλας τὰς ἐλλείψεις τοῦ ἀρχαίου παιδαγωγικοῦ συστήματος, μαθητεύσας παρὰ τῷ Πεσταλότση ἀπέκτησε τὴν πεποίθησιν, ὅτι μέχρι τοῦδε ἡ ψυχὴ τοῦ παιδίου ἐλαμβάνετο ὡς δοχεῖον τὸ ὅποιον ἐπέμενον νὰ γεμίσουν μὲ ἀληθείας διδομένας ὅλως ἐτοιμούς. Ἡ ἀρχὴ ἦτο ὅτι τὰ παιδιά ὀφείλον νὰ μαρθάνουν ἀδιαλείπτως, χωρὶς νὰ γυμνάζωσι τὰς ἄλλας διανοητικὰς τῶν δυνάμεις καὶ τὸ σχολεῖον ἦτο μηχανή, ἡ ὁποία συνελάμβανε τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου διὰ τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ τῶν συλλογισμῶν τῆς, τὴν ἡκρωτηρίαζε καὶ τὴν παρεμόρφωνεν. Μετ' ἀκαταβλήτου δὲ ζήλου ἐπεξήτησε τὴν παιδείαν, ἥτις θὰ ἀνέπτυσσε τὸν ἄνθρωπον ὁλόκληρον κατὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους.

Μετὰ πολλοὺς κόπους καὶ μετὰ μακρὰν πάλην ἐπὶ τέλους ὁ Φρέβελ ἔδωκε τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ συστήματός του καὶ ἡ ἐνεργ-

(1) Enquête etc, A. Panthier σελ. 4.

γητικότης ἢ πράξις ἐτέθη ὡς βάσις τῆς διδασκαλίας, καθόσον ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ μορφώσῃ τὸν τέλειον καὶ ἁρμονικὸν ἄνθρωπον.

Τὰ διδασκόμενα, ἕως τότε, εἰς τὰ μικρὰ παιδιά μαθήματα ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τῶν παιγνίων καὶ αὐτὴν δὲ τὴν σχολὴν ἀντικατέστησεν ὁ «παιδικὸς κῆπος», ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο εἶναι γνωστὰ τὰ παιδαγωγικὰ ἰδρύματα τοῦ Φρέβελ. Βεβαίως δὲν εἶχε συμπληρώσει ὅτε ἀπέθνησεν, εἰς τὰ 1852, τὸ ἔργον του, ἀλλ' εἶχεν ἤδη προχωρήσει τόσον, ὥστε τοῦτο θὰ ἐπέξῃ ἐπὶ μακρόν, παρ' ὅλας τὰς ἔπειτα ἀτυχεῖς ἀποπείρας. Εἶχεν ἀντιτάξει ἤδη τὸ δύνασθαι εἰς τὸ γινώσκειν, τὰ παιγνίδια εἰς τὰ βιβλία καὶ τὸν κῆπον εἰς τὰς παραδόσεις.

Οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐξηκολούθησαν τὸ ἔργον του· ὁ Βίχαρδ Λάγγε ἐξέδωκε τὰ ἔργα τοῦ διδασκάλου του τακτοποιήσας καὶ συστηματοποιήσας αὐτά, ὁ δὲ Goldammer¹ κατακρίνας τὴν κατάχρησιν τῶν μαθηματικῶν καὶ τὴν δυσκολίαν τῶν διδασκομένων ἔργων καὶ βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν Hauschmann, Seidel καὶ Schmidt, διωργάνωσεν ἐντελῶς τοὺς «Παιδικοὺς κήπους».

Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ὑπάρχουν δύο σειραὶ παιγνίων· τὰ δῶρα καὶ αἱ ἀπασχολήσεις. Κατὰ τὰ πρῶτα κατατάσσονται εἰς σειρὰς ὅλα τὰ διδόμενα ὑλικά χωρὶς νὰ μεταβληθῶσι ταῦτα, περιλαμβάνονται δὲ 16 τοιαῦτα κατὰ μαθηματικὴν σειράν, 6 στερεὰ σώματα, 5 ἐπιφάνειαι 4 γραμμαὶ καὶ σημεῖα (ἀπὸ μικρὰ χαλίκια ἢ κογχύλια). Αἱ δὲ ἀπασχολήσεις εἶναι σοβαρώτεραι καθόσον μεταβάλλουσι τὸ διδόμενον ὑλικόν, κατασκευάζουσι νέα ἀντικείμενα καὶ γεννῶσιν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς τεχνικῆς ἐργασίας καὶ τῆς καλαισθησίας, προχωροῦσι δὲ ἀντιθέτως πρὸς τὰ δῶρα, ἀπὸ τῶν σημείων, πρὸς τὰς γραμμὰς καὶ τὰς ἐπιφανείας καὶ τὰ στερεά.²

Πῶς διὰ τῶν δώρων τούτων καὶ ἀπασχολήσεων παίζει καὶ διδάσκεται τὸ παιδίον, δὲν εἶναι βεβαίως τοῦ παρόντος ἔργον.

Ἄλλ' ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις ἀποδεικνύει σήμερον ποῖον τὸ διαρκὲς καὶ τὸ φυσικὸν εἰς τὸ σύστημα τοῦτο. Χάρις εἰς τὰς προσπάθειάς τῆς βαρὼνης Μάρεγκολτς-Βύλφφ,³ οἱ «Παιδικοὶ κῆ-

(1) Goldammer «die Kindergärten».

(2) Enquête hist. etc. Panthier σελ. 9.

(3) Αὐτόθι 13.

ποι» διεδόθησαν ἀπανταχοῦ. Περισσότερον ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν Γερμανίαν ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐν Βελγίῳ, Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ εἰς τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας. Πανταχοῦ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ἔσχον. Ἡ νέα αὕτη ἀγωγή ἀκμάζει, ἀλλὰ πανταχοῦ οἱ «Παιδικοὶ κῆποι» ἐμφανίζονται ὡς ἀπαρχαὶ νέων μεταβολῶν παιδευτικῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολυαρίθμων. Ὅπου ὅμως τὰ ρυθμικὰ παίγνια καὶ αἱ ἀπασχολήσεις ἀπεκρυσταλλώθησαν, τὸ ὅλον σύστημα ἀπέτυχε καὶ τοιοῦτο θλιβερὸν παράδειγμα ἔχομεν τὰ καθ' ἡμᾶς.

Ἐνῶ δὲ τὰ παιδικὰ παίγνια τοῦ Φρέβελ ἔμενον παρ' ὅλην τὴν ἐπιτυχίαν των, ἄνευ γενικωτέρου ἀποτελέσματος γεγονότα ἱστορικὰ καὶ τοπικοὶ λόγοι ἠνάγκαζον πολλὰς χώρας νὰ στραφῶσι πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς χειροτονίας.

Οἰκονομικὴ κρίσις ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἐν Γαλλίᾳ, Βελγίῳ, Γερμανίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ ἀπὸ τοῦ 1860 — 1880 κλονίσασα τὴν μεγάλην τῆς βιομηχανίας ἀνάπτυξιν, ἔκαμε πολλοὺς καὶ οἰκονομολόγους καὶ βιομηχάνους καὶ πολιτικοὺς νὰ θεωρῶσιν ὡς φάρμακον τῆς τοιαύτης κρίσεως τὴν εἰσαγωγὴν τῆς χειροτεχνίας εἰς τὴν σχολὴν. Ἡθέλησαν δηλαδὴ νὰ μορφώσωσιν ἐκ τῶν σχολῶν μαθητὰς προωρισμένους διὰ τὸν δύσκολον ἀγῶνα τῆς πρακτικῆς ζωῆς.

Καὶ ἤρχισεν ἡ δευτέρα ἀπόπειρα τῆς ἰδρύσεως τῶν βιομηχανικῶν ἢ ἐπαγγελματικῶν σχολῶν καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν διαφορωτέρων ἐπαγγελματῶν εἰς τὰς σχολὰς. Κατηναλώθησαν χρήματα, ἐπενέβησαν κυβερνήσεις καὶ ἰδρύθησαν διάφορα συστήματα.

Ἦδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἤρχισαν αἱ ἀπομιμήσεις τῶν ὀρφανοτροφείων τοῦ Franke. Ἐν Γαλλίᾳ δὲ ἰδρύθησαν πολλὰ τοιαῦτα, καθὼς καὶ ἐν Γερμανίᾳ αἱ σχολαὶ τῶν ἀπόρων καὶ αἱ βιομηχανικαὶ σχολαί, εἰς δὲ τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας συνέστησαν «αἱ σχολαὶ διὰ τοὺς Μαύρους», ἰδρύματα, ἀφ' ὧν ὀλίγον κατ' ὀλίγον θὰ προκύψῃ ἡ ἐπικράτησις ὀρθῶν παιδαγωγικῶν θεωριῶν καὶ ἡ ἀληθὴς τῆς χειροτεχνίας διδασκαλία.

Ἐν τῇ Ἀμερικῇ πράγματι μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Μαύρων ἐγεννήθη τὸ ζήτημα ποία ἦτο ἡ κατάλληλος δι' οὐτοὺς ἐκπαίδευσις. Εἰσαχθέντες οἱ Μαῦροι εἰς τὰς σχολὰς τῶν Λευκῶν ἀπέτυχον πληρέστατα, ἵνα πιστωθῇ, ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν φυλῶν εἶναι πολὺ βαθύτερα παρ' ὅσων συνήθως νομίζομεν, καὶ ὅτι ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων, τινὲς τῶν φυλῶν εἶναι φύσει γεννημέναι νὰ ἄρχωσιν.

Ὁ Samuel Armstrong¹ πρῶτος ἐσκέφθη νὰ ἐκπαιδεύσῃ διὰ τῆς ἐργασίας κυρίως τοὺς Μαύρους, καὶ ἵδρυσεν εἰς τὰς 1868 εἰς Χάμπτον τὸ διάσημον Γεωργικὸν τοῦ Ἰνστιτούτου καὶ Διδασκαλεῖον. Τὸ ἱδρυμα τοῦτο κατέστη ὀλίγον κατ' ὀλίγον διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων του τὸ κεντρικὸν φυτώριον τῶν Μαύρων καὶ ἡ ἀφετηρία πάσης ἐνεργείας πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς χειροτεχνίας εἰς ὅλας τὰς σχολὰς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Εἶναι διηρημένον εἰς 6 τμήματα, ἀκαδημαϊκόν, διδασκαλεῖον, ἐμπορικόν, βιομηχανικόν, γεωργικόν καὶ οἰκιακῆς οἰκονομίας, ἀλλ' ἡ βάσις εἶναι κυρίως ἡ διδασκαλία ἐπαγγελμάτων διαφόρων. Καὶ ἐν τούτοις καὶ ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν πρακτικῇ σχολῇ ταύτῃ καὶ τῇ ὑπὸ Μαύρων συχναζομένῃ, συμβαίνει, ὅ,τι συνέβη πανταχοῦ ἄλλου, ὅ,τι συνέβη καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ὅ,τι συστήνομεν νὰ μελετήσωσιν οἱ περὶ τὴν πρακτικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν παιδευσιν ἀσχολούμενοι. Καὶ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης καὶ ἐκ τῶν ἐννέα ἄλλων, αἵτινες κατὰ τὸ ὑπόδειγμα αὐτῆς συνεστήθησαν, οἱ μέλλοντες ἐργάται, οἷς προητοίμαζεν, ἐπωφελήθησαν τῆς διδασκαλίας, ἣν ἔλαβον, διὰ νὰ μεταστῶσιν εἰς στάδια ἔξω πάσης χειροτεχνικῆς ἐργασίας.

Ἄλλ' ἐνῶ δὲ εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας ἡ ἐπαγγελματικὴ διδασκαλία, ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν πλουτοπαραγωγῶν δυνάμεων διὰ τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων, ἐν Αὐστρίᾳ περὶ τὸ 1870 ἤρχισαν αἱ πρῶται σοβαραὶ δοκιμαίαι ὅπως προικίσωσι τὰς σχολὰς μὲ κήπους, εἰς τοὺς ὁποίους νὰ ἐργάζωνται οἱ μαθηταὶ ὅλων τῶν δημοτικῶν σχολῶν, ἀπὸ πνεῦμα κυρίως παιδαγωγικόν. Πολὺν βεβαίως πρὸ τούτου ὁ Φρέβελ ἐξήγησε τὴν ἵδρυσιν παιδικῶν κήπων, ἀλλ' ἡ συστηματικὴ προσάρτησις κήπου δι' ἐκάστην δημοτικὴν σχολὴν ὀφείλεται εἰς τὸν Φέλλενμπεργ² εἰσαγαγόντα ἐν Ἑλβετίᾳ τὸ σύστημα ταῦτο, ἀπὸ τοῦ ὀρφανοτροφείου τὸ ὁποῖον διηρύθυνεν. Ἐπειτα ἡ Κυβέρνησις τῆς Οὐγγαρίας ἐκήρυττεν, ὅτι ὁ κήπος ὀφείλει νὰ ἀποτελῇ ἀναπόσπαστον τῆς σχολῆς μέρος, ὃ δὲ νόμος τῆς 14 Μαΐου 1869 ἐν Αὐστρίᾳ διέταττε τὴν ἵδρυσιν κήπου παιδαγωγικοῦ εἰς τὰς ἀγροτικὰς κοινότητας. Ἐν τούτοις τὰ πάντα ἦσαν ἀκατάρτιστα, ἕως ὅτου ὁ Ἑρασμος Σχβάμπ³ ἐξέδωκε τὸ

(1) Enquête hist. A. Panthier σελ. 18— Armstrong ὑπὸ Sadler σελ. 586.

(2) A. Panthier, Enquête hist. κτλ., σελ. 38.

(3) Schwab. der Schulgarten.

περίφημον αὐτοῦ βιβλίον «περὶ σχολικῶν κήπων», δι' οὗ ἀπῆτει ὅπως οὗτοι θεωρηθῶσιν ὡς μέσον διδασκαλίας διὰ τὴν δημοτικὴν καὶ ἀγροτικὴν σχολὴν, ἐνιαίας, εἰσαγωγῆς τὸν μαθητὴν ἐνίοτε εἰς τὴν γνῶσιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ πάντοτε εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως. Ἐκτὸς τούτου δὲν πρέπει, λέγει, νὰ λησμονηθῇ τὸ οἰκονομικὸν συμφέρον. **Ἀπὸ τῶν θεωριῶν τοῦ ἔλειπεν ἡ ἀνύψωσις εἰς μόνον τὸ παιδαγωγικὸν μέτρον, ἀπὸ δὲ τοῦ βιβλίου τοῦ τὸ ὠρισμένον τοῦ συστήματος, τοῦ προγράμματος, ὃ κατὰ-λογος τῶν ἐργαλείων, τῶν μαθημάτων** καὶ πολλὰ λεπτομέρειαι καθορισθεῖσαι ἔπειτα ἐν Βελγίῳ ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς 20 Σεπτ. 1884 καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπὸ τοῦ διδασκαλείου τοῦ Boscombe. Μεθ' ὅλα ταῦτα ὁ «Σχολικὸς κήπος» ἐν τῇ Παγκοσμίῳ ἐκθέσει τῆς Βιέννης τοῦ 1873 ἐθριάμβευσεν, καὶ ἡ κυβέρνησις ὑπεστήριξεν ἐνθέρμως τὸ ἔργον τοῦ Σχβάμπ. Ὁ ἀρχιδουὲς Ἀλβρέχτος παρεχώρησε γαίαν πρὸς σύστασιν τοιούτων κήπων, τὸ δὲ ὑπουργεῖον τῆς Γεωργίας τὸ 1875, ἐξήτησε τὴν ὑπὲρ τοῦ ἔργου ἀρωγὴν τῆς διευθύνσεως τῶν γαιῶν καὶ δασῶν τοῦ κράτους καὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Βουκοβίνης. Κατὰ τὸ 1900 ἤδη ἐπὶ 18,747 σχολῶν, αἱ 12,620 ἥτοι 67 ο)ο εἶχον τὸν «σχολικὸν τῶν κήπων».¹

Ἐκτοτε οἱ σχολικοὶ κήποι ἐν Αὐστρίᾳ προοδεύουν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Σχβάμπ τελειοποιεῖται.

Ἡ δὲ ἀπόπειρα αὕτη εἶναι ἡ πρώτη σοβαρὰ τοῦ ζητήματος ἀντίληψις μετὰ τὴν τοῦ Φρέβελ.

Ἄλλ' ἡ ἀπόπειρα τῆς εἰσαγωγῆς τῆς χειροτεχνίας εἰς τὰς σχολὰς διὰ τῶν σχολικῶν κήπων καὶ ἡ ἵδρυσις τεχνικῶν σχολῶν ἐπέφερε δαπάναν ὅχι μικράν. Ἡ οἰκονομικὴ ἀποψις τοῦ ζητήματος δὲν εἶχεν ἀπασχολήσει τοὺς παιδαγωγούς, οἱ δὲ πολιτικοί, οἵτινες περιέμενον οἰκονομικὸν ὄφελος ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς εἰς τὰς σχολὰς, δὲν ἐφείδοντο δαπάνης, ἵνα προσαρτήσωσιν εἰς τὰς σχολὰς ἐργαστήρια καὶ κήπους. Πρῶτοι, οἵτινες δι' ἐλαχίστης δαπάνης ἐσκέφθησαν νὰ πραγματώσωσι τὴν ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίαν τῆς χειροτεχνίας εἶναι οἱ σκανδιναυικοὶ λαοί.²

Ὁ Φινλανδὸς Οὐνὸς Κυρναῖος τὸ 1863 ἐσκέφθη νὰ εἰσαγάγῃ τὸ slöjd, ἡ οἰκιακὴν βιομηχανίαν, εἰς τὰς ἀστικὰς σχολὰς καὶ ἔθεσε

(1) Enquête hist. etc. Panthier σελ. 48.

(2) Salomon. Le travail manuel.

τὰς βάσεις τῆς νέας ταύτης διδασκαλίας, ὅτε διορίσθη διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου τῆς Juvaskuläe (Νέα σχολή).

Φρεβελιανὸς αὐτὸς ἐκηρύχθη κατὰ πάσης ιδέας ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς χειροτεχνίας ἐν ταῖς σχολαῖς θὰ χρησιμεύσῃ ὡς πανάκεια οἰκονομολογική. Κατεξανίσταται ἐπίσης ἐναντίον τῆς τάσεως, ὅπως εἰς εἰδικὰς μόνον σχολὰς εἰσάγεται ἡ χειροτεχνία. «Φρονῶ ἀδιστακτικῶς, ἔλεγεν, ὅτι ἡ χειροτεχνικὴ ἐργασία ὀφείλει νὰ ἀποτελῇ ὑποχρεωτικὸν μάθημα πάσης ἀστικῆς σχολῆς, ἕνεκα τῆς ιδιότητος τὴν ὁποίαν ἔχει νὰ ἀναπτύσῃ τὰς δυνάμεις τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος συγχρόνως.» Ἐπίσης ἐκ τῶν πρώτων κατηγορηματικῶς ἐδήλωσεν ὅτι ὁ διδάσκων τὴν χειροτεχνικὴν ἐργασίαν ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ διδάσκαλος τῆς πρώτης παιδείσεως, καὶ ὅχι ἐργάτης τις ἢ βοηθός. Καὶ ἐπὶ τέλους ἐκήρυξεν, ὅτι ἡ ἐν τῇ σχολῇ διδασκομένη χειροτεχνία δὲν ὀφείλει νὰ διδάσκη οὔτε ἐπαγγέλματι τι, ἀλλ' οὔτε καὶ μηδαμινὰ πράγματα.¹

«Εἰς τὴν Φινλανδίαν, γράφει ὁ ἕτερος τῶν πατέρων τῆς ἀληθοῦς ἀντιλήψεως τῆς χειροτεχνίας Σαλομών,² ἀνήκει ἡ τιμὴ, ὅτι πρὸ τῶν ἄλλων χωρῶν ἀνεγνώρισε τὴν ἀξίαν τῆς χειροτεχνικῆς διδασκαλίας καὶ τὴν εἰσήγαγεν εἰς τὰς δημοσίας σχολὰς τῆς, καὶ τὸ εὐεργέτημα τοῦτο τὸ ὀφείλει εἰς τὸν Οὐνον Κυग्ναῖον.»

Πράγματι ἀπὸ τοῦ 1866 ἡ χειροτεχνία διὰ διατάγματος τῆς Φινλανδικῆς Γερουσίας εἰσῆχθη εἰς ὅλας τὰς ἀστικὰς σχολὰς καὶ ὁ Κυग्ναῖος ἔλυσε κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ πρόβλημα τῆς χειροτεχνίας, καίτοι ἐξήτει πολλὰ παρὰ μαθητῶν τῆς πρώτης παιδείσεως.

Ἀλλὰ καὶ ἐν Δανίᾳ, μετὰ τὴν οἰκονομικὴν κρίσιν τοῦ 1870 ὁ Κλωσσὸν Κάας ἐνήργησε νὰ ἰδρυθῶσι εἰς πλεῖστας πόλεις τοιαῦται χειροτεχνικαὶ σχολαί, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ σύστημα αὐτοῦ δὲν εἶχεν οὐδεμίαν τάξιν καὶ ἀπῆτει οἱ μαθηταὶ νὰ καταγίνωνται εἰς πολλὰς τέχνας, ἐπολεμήθη καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Δανίᾳ καὶ αἱ σχολαὶ αὐτοῦ διαδοχικῶς ἐκλείσαν, ἂν καὶ ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ συλλόγων καὶ ἀδελφοτήτων καὶ ἐπιχορηγήσεων κυβερνητικῶν. Δευτέρα ἀπόπειρα γενομένη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Μίκελσεν δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχέστερα, ἂν καὶ οὗτος διήρесе τὴν χειροτεχνικὴν διδασκαλίαν κατὰ τάξεις καὶ ἔδωκε τὸ πρῶτον ἀναλυτικὸν αὐτῆς πρόγραμμα (1884).

(1) A. Panthier. Enquête hist. etc. σελ. 85.

(2) Salomon. Ecole slöjd et école primaire σελ. 25.

Ἐν τούτοις ἐκ τῆς συστηματικῆς αὐτοῦ ἐργασίας ἐπωφελήθη πρὸ πάντων ἡ Γαλλία.

Ἀλλ' ὅπου ἡ χειροτεχνικὴ διδασκαλία προώδευσε καὶ ἔθεσε σοβαρὰς τῆς ἐργασίας τὰς βάσεις εἶναι ἡ Σουηδία.¹

Ἀπὸ τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως τοῦ 1870 ἐταιρεῖται, Ἀκαδημαῖαι καὶ αὐτὴ ἡ Βουλὴ τῆς Σουηδίας ὑπεστήριξαν διὰ χρηματικῶν παροχῶν τὴν ἴδρυσιν τῶν χειροτεχνικῶν σχολῶν, ἐπεξητεῖτο δὲ καὶ εἰσαγωγή τῆς χειροτεχνίας ὡς μαθήματος ὑποχρεωτικοῦ εἰς ὅλας τὰς σχολὰς. Πλείότερον ὅμως παντὸς ἄλλου εἰργάσθη ὁ Μαικήνας τῆς ἐν Σουηδίᾳ χειροτεχνικῆς διδασκαλίας Ἀβραάμσον, ὅστις ἀγοράσας τὴν ἐπαυλιν τοῦ Nääs παρὰ τὴν Γκοτεβόργην, μετέβαλεν αὐτὴν εἰς διδασκαλεῖον, τὸ ὁποῖον διηύθυνεν ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Σαλομών. Οὗτος μελετήσας τοὺς προγενεστέρους τοῦ παιδαγωγούς, καὶ ἀσπασθεὶς ὅλας τὰς παιδαγωγικὰς ἀρχὰς τοῦ Κυग्ναίου κατώρθωσε νὰ δώσῃ ὠρισμένον σχέδιον καὶ πρόγραμμα εἰς τὴν χειροτεχνικὴν ἐργασίαν ἐν τῇ ἀστικῇ σχολῇ, διὰ τοῦ βιβλίου τοῦ «Χειροτεχνικὴ σχολὴ καὶ ἀστικὴ σχολή».

«Ἡ ἀστικὴ σχολή, λέγει, ὀφείλει νὰ δώσῃ γενικὴν paideusin· ἀποφεύγει λοιπὸν ἐπιμελῶς πάντα συνδυασμὸν, πάντα ὑπολογισμὸν ἀντίθετον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Δὲν προτίθεται νὰ μορφώσῃ τεχνίτην ἢ ἐπαγγελματίαν. Ὀφείλει μόνον διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς νὰ ἀναπτύσῃ τὰς φυσικὰς ἠθικὰς καὶ διανοητικὰς δυνάμεις τοῦ παιδίου. Ἡ δὲ μάθησις ἐπαγγέλματός τινος ἀνήκει εἰς τὰς ἐπαγγελματικὰς σχολὰς καὶ τὰ ἐργαστήρια».

Περίωρισε τὰς ἐν τῇ σχολῇ ἐργασίας μόνον κυρίως εἰς τὴν ξυλουργίαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Κυग्ναῖον καὶ τὸν Κλωσσὸν Κάας, τὸ δὲ σπουδαιότερον ἐκήρυξεν, ὅτι ἡ χειροτεχνικὴ ἐργασία δύναται νὰ γίνῃ ἐντὸς τῶν παραδόσεων, ἐκεῖ ὅπου δὲν ἡδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἰδιαίτερον παρὰ τῇ σχολῇ ἐργαστήριον καὶ ἀκολουθῶν τὸν Μίκελσεν ὥρισε τὰς ὑγιεινὰς συνθήκας τοῦ ἐργαστηρίου καὶ τῆς ἐργασίας. Ἔθεσε τάξιν εἰς τὰς ἐργασίας καὶ ὥρισε τοὺς παιδαγωγικοὺς αὐτῆς κανόνας.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἡ χειροτεχνία εἰσῆλθεν εἰς τὸ ὀριστικὸν

(1) Ἴδε Sluys. L'enseignement des travaux manuels dans les écoles primaires de garçons. A. Panthier αὐτόθι σελ. 94.— Salomon αὐτόθι, γαλλικὴ μετάφρασις τοῦ Salicis κτλπ.

αὐτῆς στάδιον τῆς παιδαγωγούσης ὕλης, τὸ δὲ διδασκαλεῖον τῆς Nääs κατέστη διάσημον. Ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν συνέρρευσαν εἰς αὐτὸ μαθηταὶ καὶ ἐκ τῶν μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένων χωρῶν, ἐκ τῆς Ἀβυσσηνίας καὶ τῆς Χιλῆς. Ἐπίσημοι κυβερνητικαὶ ἀποστολαὶ ἐπεσκέφθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1880 τὸ διδασκαλεῖον τοῦτο μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ Ἑλληνικὴ (1901).

Σχολαὶ δὲ κατὰ τὰ σουηδικὰ πρότυπα ἰδρύθησαν καὶ ἐν Ἀμερικῇ, ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Ὀλλανδίᾳ, ἐν Ρωσσίᾳ, ἐν Ἰαπωνίᾳ, σχεδὸν πανταχοῦ, πλην παρ' ἡμῖν.

Τέλος τὸ 1889 τὸ κράτος ἔλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς γενομένης ἐργασίας καὶ εἰσῆχθη ἡ χειροτεχνία ὑποχρεωτικῶς εἰς ὅλας τὰς ἀστικὰς σχολὰς τῆς Νορβηγίας, ὅπου ὁ Κγέννερουδ ἀκολουθῶν παρὰ πόδας τὸν Σαλομὸν εἰσῆγαγε σύστημα καὶ ταξινόμησιν τῆς ὕλης διάφορον μὲν ἐν τοῖς καθέκαστα, ἀλλ' οὐσιωδῶς σύμφωνον πρὸς τὰ ὑπ' ἐκείνου θεσπισθέντα. Διαφέρει ἐπίσης ἀπὸ τοῦ συστήματος τῆς Nääs τὸ τοῦ Kjennerud κατὰ τοῦτο, ὅτι γίνεται μὲν ἡ διδασκαλία ἀπὸ κοινοῦ εἰς ὅλην τὴν τάξιν, ἀλλ' ὁ μαθητὴς εἶναι ἐλεύθερος μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς δοθείσης ἐργασίας, νὰ ἀρχίσῃ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἄλλην, ὥστε νὰ μὴ καταπνίγηται ἡ αὐτενέργεια.

Ὁ δὲ νόμος τῆς 6 Αὐγούστου 1896 ἐν Νορβηγίᾳ εἰσῆγαγε τὴν χειροτεχνίαν καὶ εἰς τὰς σχολὰς τῆς μέσης παιδείας, ὡς ὑποχρεωτικὸν μάθημα, εἰς δὲ τὰ γυμνάσια ὡς προαιρετικόν.

Ἦδη ἡ χειροτεχνία διὰ τῶν διαδοχικῶν ἐργασιῶν τόσων παιδαγωγῶν εἰσῆλθεν ὀριστικῶς εἰς τὸ προσῆκον στάδιον καθαρῶς παιδευτικοῦ μαθήματος, ἀπέκτησεν ὠρισμένον σκοπὸν, ὠρισμένην μορφήν, ὠρισμένον πρόγραμμα, ὠρισμένην ὕλην καὶ ἡ παιδαγωγικὴ αὐτῆς σημασία κατενόηθη πληρέστατα. Ὑπολείπεται μόνον νὰ σχετισθῇ πρὸς τὰ λοιπὰ ἐν τῇ σχολῇ διδασκόμενα μαθήματα, καθόσον ὅλοι μέχρι τοῦδε οἱ παιδαγωγοὶ τὸ πολὺ μὲ μόνον τὴν ἰχνογραφίαν ἐσχέτιζον αὐτήν. Τοῦτο κατορθώθη διὰ τῆς «Νέας ἀγωγῆς» τῶν Ἀγγλῶν καὶ Ἀμερικανῶν.

Ἐνθουσιασθέντες ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ὁμονικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, πεπεισμένοι ὅτι ἡ χειροτεχνία ἠδύνατο νὰ καταστή τὸ καλύτερον μέσον διανοητικῆς μορφώσεως, παρεδέχθησαν τὰς ἰδέας τοῦ Φρέβελ καὶ κατώριθωσαν νὰ ἀννυφώσωσι τοὺς παιδικοὺς κήπους εἰς ἀστικὰς σχολὰς πλήρεις.

Ἦδη ὁ Spencer ὑπεστήριξε τὴν ἀνάγκην τῆς εἰσαγωγῆς τῆς χειροτεχνίας εἰς τὰς σχολὰς, ὁ Emerson ἀπεδείκνυε τὴν παιδαγωγικὴν αὐτῆς σημασίαν, ὁ Woodwad¹ καθώριζε τὰς λεπτομερείας τῆς διδασκαλίας, ὁ Prang² ἐσχέτιζε θαυμασίως αὐτήν μετὰ τὴν ἰχνογραφίαν καὶ εἰσήγε πρὸς τὴν ξυλουργικὴν καὶ τὴν πλαστικὴν καὶ γλυπτικὴν ἐπὶ ξύλου, ὁ Φρέντζ (1889) εἰσήγαγεν αὐτήν εἰς τὴν πραγματογνωσίαν, ὁ Tadd³ ἀνῆγε τὴν διδασκαλίαν εἰς καλαιοθητικὴν paίδευσιν καὶ ἐξήτει νὰ ἐξασκῶσιν οἱ μαθηταὶ καὶ τὰς δύο χεῖρας, ὥστε νὰ γίνωσιν ἀμφιδέξιοι, καὶ ἔτεινε νὰ ἀντικαταστήσῃ δι' αὐτῆς καὶ αὐτὴν τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν.

Ἡ τελευταία μάλιστα ὑπόδειξις, ἥτις ὑπὸ τοῦ Liebig ἐν Γερμανίᾳ τὸ πρῶτον ἐν τῷ χημείῳ αὐτοῦ ἐκτεθεῖσα (1825) ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν πειραματικὴ διδασκαλία, μετετράπη εἰς εὐρητικὴν μέθοδον, ὑπὸ τοῦ Ἀμστρογγ, τοῦ Γόρδων καὶ τοῦ Χέλλερ⁴ ἐπὶ τέλους δὲ διὰ τοῦ Διούβη κατεστρώθη εἰς πρόγραμμα, διὰ τοῦ ὁποῦ ὅλα τὰ μαθήματα διδάσκονται διὰ τῆς χειροτεχνίας καὶ τῆς πειραματικῆς μεθόδου. Ἐπὶ πᾶσι προσετέθη ἡ γνῶσις τῶν ἐργαλείων καὶ τῶν ὕλων τῶν διδομένων καὶ πειραματικῶς διδάσκονται ὅλαι αἱ ἱστορικαὶ φάσεις λ. χ. τῆς ὑφαντικῆς (Miss Althea Harmer⁵ μέχρι τῆς σήμερον. Ἐν γένει, εἰς τὴν πρότυπον σχολὴν τοῦ Σικάγου, τὴν διευθυνομένην ὑπὸ τοῦ Διούβη, τὰ παιδιά μετὰ τῆς τεχνικῆς μαθητείας συνενοῦσι τὸν ζωηρὸν πειραματισμὸν τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ προκαλουμένη διὰ τῆς «Νέας ἀγωγῆς» παιδευτικὴ ἐπανάστασις ἐπέφερε τὴν ἐπικράτησιν τῆς χειροτεχνίας ἐπὶ ὅλης τῆς σχολῆς καὶ τὴν ἄμεσον αὐτῆς συσχέτισιν τοῦλάχιστον μετὰ τῶν μαθηματικῶν, τῆς ἀριθμητικῆς καὶ ἰδίως τῆς Γεωμετρίας, ἐνῶ ὁ γερμανὸς Βάρετ (1882) συνέδεεν αὐτὴν καὶ μετὰ τῆς διδασκαλίας ὅλων τῶν ἄλλων μαθημάτων.

Τὸ προῖδον ὅλης ταύτης τῆς μακρᾶς ἐργασίας δι' ὅλων τῶν χωρῶν συνεκεντρώθη ἐπὶ τέλους εἰς Παρισίους, καὶ ἡ μέθοδος ἡ γενομένη δεκτὴ εἰς τὰς σχολὰς τῆς πόλεως ταύτης εἶναι ἡ ἀρίστη,

(1) C. M. Woodward. The manual training school.

(2) Prang. Text books.

(3) A. Panthier, αὐτόθι σελ. 28.

(4) A. Panthier, αὐτόθι σελ. 169.

(5) Miss Althea Harmer, Textiles, 1900.

κρινόμενη από όλων τῶν ἀπόψεων, καθόσον βασίζεται ἐπὶ τῶν ὀρθῶν δεδομένων ἐνὸς ἐκάστου συστήματος, τιθεμένων κατὰ μέρος τῶν ὑπερβολῶν αὐτῶν.

Καὶ ἐν Γαλλίᾳ πολὺ πρὶν τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως ὁ Corbon¹ ἠθέλησε νὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἐπαγγελματικὴν σχολήν, ἥτις δι' ὀλίγους προωρισμένη, ταχέως ἐναυάγησεν, ἐκείνων, δι' οὓς προωρίζετο, μὴ θελόντων νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτήν.

Οἱ Φρεβελιανοὶ κῆποι ἐδοκιμάσθησαν, ἀλλ' ἐνόσφ ἔμενον ἄσχετοι πρὸς τὴν ἀστικὴν σχολήν, δὲν ἐπέφερον τοὺς καρπούς, οὓς παρ' αὐτῶν ἀνέμενον. Ὁ Salicis ἵδρυσεν εἰδικὴν σχολήν διὰ διδασκάλους τῆς χειροτεχνίας καὶ συνέστησε βιομηχανικὰς σχολάς, ἀλλὰ καὶ αὗται δὲν ἔδωσαν τὸν ἀπαιτούμενον παιδαγωγικὸν χρωματισμὸν εἰς τὴν χειροτεχνίαν. Προσηρτήθησαν ἔπειτα ἐργαστήρια εἰς πᾶσας τὰς σχολάς, διὰ τὰ ὁποῖα ὁ δῆμος Παρισίων ἐξώδευε 500 χιλ. φρ. κατ' ἔτος, ἀλλ' ἐνόσφ ἡ χειροτεχνία δὲν ἀνεγνωρίζετο ὥς καθαρῶς παιδευτικὴ ὕλη τοῦ προγράμματος τῆς ἀστικῆς σχολῆς τὸ ἔργον δὲν ἐπερατοῦτο. Τέλος ὁ R. Leblanc,² ἐπωφελούμενος ἐκ τῶν παρ' ἄλλοις ἀποδειχθέντων, διὰ τῆς ἐφημερίδος αὐτοῦ «Διδασκαλία χειροτεχνικὴ καὶ πειραματιστικὴ» ἔδιδε τὴν λύσιν τοῦ ὅλου προβλήματος, τὸ δὲ δημοτικὸν συμβούλιον τοῦ 1891 παραδέχετο τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθεῖσαν μέθοδον. Ἡ μέθοδος αὕτη ἀνέφερεν ὅτι: Πᾶσα χειροτεχνικὴ ἐργασία ἐν τῇ σχολῇ ὀφείλει νὰ γυμνάζῃ τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὴν χεῖρα τοῦ παιδίου, ὅσον καὶ τὴν προσοχήν, τὴν ἀντίληψιν, τὴν καλαισθησίαν καὶ τὴν ἐπιδεξιότητά του.

Ὅφειλε ἐπίσης νὰ στοιχίζῃ ἐλάχιστα, νὰ σχετίζεται μὲ τὰς φυσικὰς δυνάμεις τοῦ παιδίου καὶ τὴν ὅλην σχολικὴν ἐγκατάστασιν ἐν τῷ κτιρίῳ. Ἀλλ' αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι, ὅσαι θὰ ἦσαν ἀνεξάρτητοι πρὸς τὰς συνήθεις σχολικὰς ἐνασχολήσεις, θὰ ἀπετέλουν νέον κλάδον διδασκαλίας παρατιθέμενον εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δυσκόλως θὰ ἐγίνοντο δεκταὶ ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν διδασκάλων. Ὅθεν ὀφείλει ἡ χειροτεχνία ἐν τῇ σχολῇ ὄχι μόνον νὰ συντελῇ εἰς τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν, ἀλλὰ καὶ

(1) Corbon. L'enseignement Professionnel—Bibliothèque utile.

(2) R. Leblanc. L'enseignement manuel et expérimental dans les écoles primaires de tous les degrés. Περιοδικὸν 1888—1900 et l'enseignement manuel dans les écoles du degré primaire. Παρίσι 1895.

νὰ ὑποβοηθῇ καὶ τὴν διανοητικὴν προσφέρουσα εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν μέρος (ἰχνογραφία, γεωμετρικαὶ μορφαί, ἀριθμητικὴ) τὴν συνδρομήν, ἥτις τόσον συχνὰ ἐλλείπει ἀπὸ αὐτό.»

Εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμὰς περιλαμβάνεται ἡ τελευταία φάσις καὶ ἡ καλυτέρα τοῦ ζητήματος λύσις, δι' ἧς καθωρίσθη λεπτομερῶς ὅχι μόνον ἡ σχολικὴ ὁργάνωσις τῆς χειροτεχνίας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόγραμμα αὐτῆς.

Ἀπὸ τοῦ προγράμματος τούτου ἀποσπῶμεν ὅσα ἀφορῶσι τὴν ἐν τῇ ἀστικῇ σχολῇ διπλωτικὴν (ἐκ χάρτου) καὶ τὴν ἐκ χαρτονίων κατασκευὴν ἀντικειμένων.

Τάξις Α'. Ἀσκήσεις διπλωτικαὶ καὶ ἰχνογράφησις εἰς φυσικὸν μέγεθος ἀπὸ σχεδίου ἐφαρμογῆς. Εἰσθεῖαι καὶ γωνίαι. Ὁριζοντία, κάθετος, πλαγία, παράλληλοι· ὀξεῖα, ὀρθή, ἀμβλεία γωνία: Κατασκευὴ τῶν κυριωτέρων ἐπιφανειῶν· ὀρθογώνιον, τετράγωνον, τρίγωνον, παραλληλόγραμμον, τραπέζιον καὶ τινες συνδυασμοὶ αὐτῶν.

Β' τάξις. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω σχεδίασις διὰ τοῦ κανόνος. Σύγκρισις ἐπιφανειῶν. ἴσα, ἰσοδύναμα, ἡμίση, τέταρτα τῶν ἄλλων. Ὑπολογισμὸς τῶν γωνιῶν, διαίρεσις τῆς ὀρθῆς. Πολύγωνα κανονικά, ἰσόπλευρα τρίγωνα, ἑξάγωνα, ὀκτάγωνα, κύκλοι. Ἐννοια τῶν ὄγκων.

Τάξις Γ' καὶ Δ'. Διπλωτικὴ μὲ σχεδίασμα καὶ ἰχνογράφησις διὰ τοῦ κανόνος. Ἀποκοπτικὴ καὶ ἐκ χαρτονίου κατασκευὴ (κατασκευὴ στερεῶν ἀπὸ σχεδίου καὶ γεωμετρικοῦ ὑποδείγματος). Σχέδια ἐφαρμογῆς.

Ἐπανάληψις τῶν προδιδαγμένων. Ἀποκοπτικὴ ἐπιφανειῶν καὶ ταχυμετρικαὶ παρατηρήσεις. Τετράγωνον, ὀρθογώνιον, παραλληλόγραμμον, τρίγωνον, ῥόμβος, τραπέζιον, ἀκανόνιστον πολύγωνον, κανονικὰ πολύγωνα, κύκλος. Ἀκτινωτὰ πολύγωνα, ὁμόκεντροι κύκλοι. Κῦβος, παραλληλεπίπεδον, πρίσμα, κύλινδρος καὶ πυραμὶς.

Τάξις Ε'. (Σκιαγραφίαι τῶν στερεῶν). Ἐπιφάνειαι. Ἰσοδύναμα σχήματα. Καμπύλαι γραμμαί. Συμμετρικαὶ μορφαί μὲ ἓνα, δύο ἢ τέσσαρας ἄξονας. Στερεά: πυραμίδες, κῦβοι, πρίσματα, κύλινδρος, κῶνος, κόλινδρος πυραμὶς ἢ κῶνος.

Τάξις ΣΤ'. Ἀποκοπτικὴ ἐπιφανειῶν καθ' ὁρισμένον ἀναγινωσκόμενον σχέδιον. Συμπλήρωσις ἐπιφανειῶν, ὧν ἀγνοοῦνται

στοιχείά τινα. Ἰσοδύναμα. Καμπύλαι μὲ πολλὰ κέντρα. Συμμετρία δι' ἐνὸς ἢ πολλῶν ἀξόνων. Γεωμετρικὰ στερεά, πρῆσμα ὀρθὸν καὶ πλάγιον, τετράεδρον, ὀκτάεδρον κτλ.¹

Θὰ νομίση τις ἴσως ὅτι ἀναγινώσκει πρόγραμμα γεωμετρίας, ἐνῶ ἀπλούστατα ὅλα αὐτὰ γίνονται διὰ τεμαχίων συνήθους χάρτου καὶ χαρτονίου τὰ στερεά, ἀπτὰ καὶ ψηλαφητὰ ὑπὸ τῶν μαθητῶν, λύονται δὲ τὰ δυσκολώτερα τῆς γεωμετρίας προβλήματα καὶ μεταβάλλονται εἰς ὁρατὰ ἀντικείμενα τὰ κυριώτερα τῶν γεωμετρικῶν θεωρημάτων, ὅπως τοιαύτας πολλὰς λύσεις τοῦ Πυθαγορείου θὰ ἴδῃτε καὶ παρὰ τῷ Laisant.²

Παραλείπω τὸ πρόγραμμα τῆς ξυλουργικῆς, τῆς πλαστικῆς, τῆς ξυλογλυφίας, τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς σιδηρουργικῆς.

Ἡ ὅλη αὕτη ἐργασία εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ικανοποιῇ δύο τοῦ παιδὸς τάσεις: τὴν πρὸς τὸ κινεῖν τὰς χεῖρας καὶ ἐργάζεσθαι, καὶ τὴν περιέργειαν, ἥ δὲ ἐξέγερσις τοῦ πάσης μαθήσεως παραγωγοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι μεγίστη, ἐνῶ τῶν γνώσεων ὁ μεταδιδόμενος πλοῦτος δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητος, ἥ δὲ τῆς χειρὸς ἢ μᾶλλον τῶν χειρῶν ἢ ἀσκήσις παρὰ πάντων ὁμολογεῖται ὅτι εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ εἶναι εἷς τῶν κυριωτέρων σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς.

Μέχρι τοῦδε δὲν ἀνέφερον περὶ τῆς χειροτεχνικῆς ἐργασίας τῶν θηλέων, περὶ τῶν ἐργοχείρων. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλούστατος: ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἤδη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀπὸ τῶν σχολῶν τοῦ Franke τὰ ἐργόχειρα ὀλίγον κατ' ὀλίγον διεδόθησαν εἰς ὅλας τὰς σχολὰς τῶν θηλέων. Κατ' ἀρχὰς βεβαίως ἐπεκράτει σύγχυσις εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἐργοχείρων καὶ ὁ Viancl ἀναφέρει ὅτι εἰς τὸ παρθεναγωγεῖον τῆς Commerce κατεγίνοντο τὰ κοράσια νὰ κατασκευάζουν καλάθια καὶ κάνιστρα... ἀπὸ σχοίνους. Ἐν Γαλλίᾳ ὁ Viancl κατώρθωσε νὰ στρέψῃ τὰ ἐργόχειρα τῶν κορασίων εἰς τὸν ἀληθῆ δρόμον τῶν καὶ νὰ καταστήσῃ τὴν ὥραν τῶν ἐργοχείρων, πραγματικὴν ὥραν μαθήματος. Ἀλλ' ἐκείνη, ἥτις διωργάνωσε τὰ ἐργόχειρα, ὑπήγαγεν αὐτὰ εἰς τοὺς παιδαγωγικοὺς κανόνας, καὶ καθώρισε δι' ὀρισμένου προγράμματος τὴν διδασκα-

(1) R. Leblanc. Exposition universelle de 1900. Rapport du Jury international. Classe I Enseignement primaire. Rapport de René Leblanc.

(2) L' éducation fondée sur la science. Félix Alcan 1904.

λίαν τῶν εἶναι ἡ Rosalie Schallendorf¹ καὶ μετ' αὐτὴν ὁ Krause, ἀμφότεροι δὲ παρ' ὅλας τὰς ἐλλείψεις καὶ τὸ λίαν περιοριστικὸν τῶν μεθόδων τῶν, εἶναι οἱ κατ' αὐτὸ ἰδρυταὶ μιᾶς συστηματικῆς τῶν ἐργοχείρων διδασκαλίας.

Ἐνωρὶς δὲ κατορθώθη ἡ διδασκαλία τῶν ἐργοχείρων νὰ γίνῃ ὑποχρεωτικὴ εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς χώρας. Ἐν Ἑλβετίᾳ (1849), ἐν Γαλλίᾳ (1867) ἐν Αὐστρίᾳ (1869) καὶ ἐν Πρωσσίᾳ (1872) διὰ νόμων ὠρίσθη, ὅτι ἀποτελοῦσι ταῦτα παιδαγωγοῦσαν ὕλην τῶν θηλέων. Ἀλλ' ὅ,τι δὲν εἰσῆχθη πανταχοῦ εἶναι ἡ μέθοδος, κατ' ἣν θὰ διεξαχθῇ τὸ μάθημα τοῦτο, καὶ τὰ πάντα γίνονται εἰκῇ καὶ ὥς ἔτυχεν, οὕτως ὥστε τὸ ὑπουργεῖον τῆς Γαλλίας (1898) διέτασσε τὰ ἐξῆς πρὸς ὁδηγίαν τῶν διδασκαλισσῶν καὶ ἐφαρμογὴν:

«Τὸ μάθημα τῶν ἐργοχείρων πρὸς τὴν κοπτικὴν καὶ ραπτικὴν περιλαμβάνει ἀριθμὸν τινα διδαγμάτων, συμβουλῶν καὶ ἀσκήσεων, δι' ὧν ἡ διδασκάλισσα προτίθεται ὄχι νὰ κάμῃ τακτικὴν διδασκίαν οἰκιακῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὰ κοράσια, διὰ πρακτικῶν ἀσκήσεων, τὴν ἀγάπην τῆς τάξεως, νὰ τοῖς ἐμπνεύσῃ τὰ σοβαρὰ προτερήματα τῆς οἰκοκυρίας καὶ νὰ τὰ προφυλάξῃ ἀπὸ τὰς ματαιίας καὶ ἐπιβλαβεῖς ὁρέξεις.—Σκοπὸς τῶν ἐργοχείρων δὲν εἶναι νὰ ἐκτελεσθῇ ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερος ἀριθμὸς αὐτῶν, οὔτε νὰ παρουσιασθῶσι καλλιτεχνήματα· εἶναι κυρίως παιδευτικὸς· συνάπτουσιν εἰς εὐρύτατον βαθμὸν τὴν εἴφυϊαν πρὸς τὴν ἐργασίαν τῶν δακτύλων ἀναπτύσσουσι τὴν καλαισθησίαν, τὴν ἐπιτηδειότητα, τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν παιδιῶν. Τοῖς δίδεται νὰ ἐννοήσωσι τὴν σπουδαιότητα τῆς χειροτεχνίας, συνηθίζονται εἰς αὐτήν, καὶ τὰ κάμνει νὰ τὴν ἀγαπήσωσιν. Ἡ διδασκαλία γίνεται βαθμολογικῶς καὶ ἀπὸ κοινοῦ.»

Ποῖον παρ' ἡμῖν ὑπουργεῖον θὰ συστήσῃ τοιαῦτά τινα;

Ἄν συνοψίσωμεν ἤδη τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς χειροτεχνίας διδάγματα, ὑπεράνω τῶν κατὰ τόπους διαφορῶν θὰ εὕρωμεν τοὺς ἐξῆς γενικῶς παραδεδεγμένους κανόνας, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ ληφθῶσι καὶ παρ' ἡμῖν ὑπ' ὄψει.

Πάντες οἱ παιδαγωγοὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι ἐδέχθησαν ὅτι ἡ ἀσκήσις τῆς χειρὸς καὶ ἡ ἐργασία ὀφείλει ὥς χειροτεχνία νὰ ἐγκαθιδρυθῇ ἐν τῇ σχολῇ. Σκοπὸς τῆς διδασκαλίας ταύτης ὀφείλει νὰ

(1) A. Panthier. Enquête hist. κτλ. σελ. 27—39.

εἶναι παιδαγωγικὸς καὶ παιδευτικὸς. Τὰ καθαρῶς ἐξ οἰκονομολογικῶν λόγων συστάντα ἀπέτυχον σχεδὸν ὅλα. Σήμερον δὲ καὶ Αὐστριακοὶ καὶ Βέλγοι καὶ Σκανδιναυοὶ καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀμερικανοὶ καὶ Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι εἶναι σύμφωνοι νὰ μὴ ἐπιζητῶσιν ἄμεσον ὑλικὸν κέρδος ἐκ τῆς σχολῆς. Ἀναμφιβόλως ἡ χειροτεχνία παρασκευάζει ἀνθρώπους ἐπιδεξιόους καὶ δραστηρίους, οἵτινες δύνανται νὰ ὑπερτερῶσι τοὺς ἄλλους ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μόνον τὸ ἀπώτερον κέρδος.

Οἱ διδάζοντες τὴν χειροτεχνίαν ὀφείλουν νὰ εἶναι ἢ οἱ δημοδιδάσκαλοι, ὅπως ἐπιζητοῦσιν ὁ Κυρναῖος καὶ ὁ Σαλομών, ἢ εἰδικῶς σπουδάσαντες εἰς ἀναλόγους σχολὰς τὴν χειροτεχνίαν.

Ὅφειλει νὰ ὑπάρξῃ ὥρισμένη τῆς ὕλης διάταξις, ὥρισμένον πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας, συμφωνότερον δὲ πρὸς τὰς παιδαγωγικὰς διατάξεις εἶναι τὸ πρόγραμμα τῆς σχολῆς τῆς Nääs τροποποιηθὲν κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Μίκελσεν καὶ ἄλλων.

Ἡ ἐν ταῖς σχολαῖς χειροτεχνία ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν κατασκευὴν ἀντικειμένων, ὅσον τὸ δυνατόν ὠφελίμων. Εἶναι τὸ ἀποτελεσματικώτερον μέσον ἵνα ἀποκτήσωσιν οἱ μαθηταὶ κλίσιν πρὸς τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς πραγματικότητος. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐργασιῶν τῶν σκανδιναυῶν παιδαγωγῶν, τοῦ Πράγγ καὶ τοῦ Ἀρμστρογγ.

Καλὸν μὲν εἶναι νὰ ὑπάρχῃ ἰδιαίτερα αἰθουσα διδασκαλίας τῆς χειροτεχνίας ἢ ἐργαστήριον, τοῦ ὁποῖου τὴν λεπτομερὴ περιγραφὴν καὶ ὑγιεινὴν διάταξιν ὥρισαν ὁ Σολομών, Κγέννερουδ καὶ ὁ Μίκελσεν, ἐν τούτοις καὶ ἀπλῇ αἰθουσα παραδόσεως δύναται νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου.

Ἡ διδασκαλία καὶ τοῦ μαθήματος τούτου ὀφείλει νὰ γίνηται ἀπὸ κοινοῦ εἰς ὅλους τοὺς μαθητὰς τῆς τάξεως, κατὰ τὰς ὑποδείξεις τῆς Schallenfled, τοῦ Krause καὶ τοῦ Wordward, ἐν τούτοις καλὸν βεβαίως ὁ διδάσκων νὰ παρακολουθῇ καὶ ἰδιαίτερος τὴν ἐργασίαν ἐκάστου μαθητοῦ βοηθῶν καὶ συμβουλευὼν αὐτόν.

Ὅφειλει νὰ ἀσκηθῇ ἡ αὐτενέργεια τοῦ μαθητοῦ, ἀφιεμένου ἐλευθέρου κατὰ τὸν Κγέννερουδ, μετὰ τὴν λήξιν τῆς κοινῆς δοθείσης ἐργασίας, νὰ αὐτοσχεδιάζῃ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἐφαρμογὴν τῶν διδαχθέντων.

Τέλος ἡ χειροτεχνία ὀφείλει νὰ συνδέηται μετὰ τῶν ἄλλων διδασκομένων μαθημάτων καὶ ὄχι μόνον μετὰ τῆς ἱερογραφίας, καὶ νὰ μὴ ἀπαιτῇ ἢ μικρὰς μόνον δαπάνας.

Τοὺς ὅρους τούτους ἐκπληροῖ ἢ εἰς τὰς σχολὰς τῶν Παρισίων εἰσαχθεῖσα μέθοδος τοῦ R. Leblanc.

Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ τὸ ζήτημα τῆς χειροτεχνίας ἐτάραττε δύο ἡπείρους καὶ ἐλύετο ἐπὶ τέλους, τί ἐγένετο ἄραγε παρ' ἡμῖν;

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Φρεβελιανοὶ κῆποι, ἐνωρὶς εἰσῆχθησαν παρ' ἡμῖν καὶ θὰ ἦτο μεγίστη ἀδικία καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ πρὸς τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον, οὔτινος διαπρεπὲς ὑπῆρξε μέλος, νὰ μὴ μνημονεύσωμεν ἐντεῦθεν σήμερον τοῦ μακαρίτου Ἰ. Ἀριστοκλέους, ὅστις εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐργάσθη ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῶν καὶ ἰδιαίτερον ἐπὶ τούτῳ ἐξέδωκε, κατὰ τὸ 1876, βιβλίον.

Ἐπίσης ἡ I. Παπαγεωργίου μετέφραξε τὴν Νηπιαγωγικὴν τῆς Pape Carpentier καὶ ἡ Αἰκ. Λασκαρίδου ἐξέδιδε τὰ περὶ Φρέβελ καὶ Ρυθμικῶν παιγνίων τεύχη της. Ἄλλ' οἱ «Παιδικοὶ κῆποι» παρ' ἡμῖν, ὀφείλομεν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν εἰλικρινῶς, ἐξεφυλίσθησαν.

Μολονότι ὅλα τὰ παρ' ἡμῖν διδασκαλεῖα τῶν θηλέων, ἐδίδασκον νηπιαγωγικὴν, ἀφ' ἑνὸς ἡ μεγάλη πρὸς ἐπίδειξιν τάσις καὶ ἀφ' ἑτέρου κάποια ἐσφαλμένη τῆς κοινωνίας περὶ αὐτῶν ἀντίληψις καὶ ἀπαίτησις, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἡ ὀλεθριωτάτη μέθοδος, δι' ἧς τὴν ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις δογματικὴν διδασκαλίαν μετηγγίσσαμεν εἰς τὸ Γυμνάσιον καὶ ἀπὸ τούτου εἰς τὴν ἀστικὴν καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τοὺς «Παιδικοὺς κήπους», ἐπέφερον καὶ τὸν ἐκφυλισμὸν αὐτῶν καὶ τὴν γενικῶς ἀτυχῶς ἐπικρατοῦσαν ἰδέαν, ὅτι εἶναι περιττοὶ οἱ «Παιδικοὶ κῆποι». Ἡ ἀνάγνωσις καὶ αὐτὴ ἡ γραμματικὴ ἐνεθρονίσθησαν καὶ ἐξετόπισαν παίγνια· γλῶσσα διδασκαλίας ἐθεσπίσθη ἡ ὑπερκόντειος καθαρεύουσα, αὐτὸς δὲ ἤκούσα πολλάκις διαλόγους, δῆθεν παιδικοῦς, ἐν οἷς ἡ λέξις ρὶς ὁμοιοκαταληκτεῖ πρὸς τὸ ἀπρεῖς, τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἁσμάτων ἀνούσια, ἀκατανόητα, ἐστερημένα ζωῆς καὶ κινήσεως, αὐτὰ δὲ τὰ παίγνια εἶναι ἔξω τῆς φύσεως καὶ τῶν συνηθειῶν τοῦ παιδός. Καὶ πολλάκις ἐνεθυμήθην ὅσα ἐν Ἀμερικῇ εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ εἰσαχθέντες «Παιδικοὶ κῆποι» ἀπετύγχανον, ἔνεκα τῆς κακῆς ἐν αὐτοῖς διδασκαλίας, ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Prang, τοῦ Διούβη καὶ τοῦ Χάλλ.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐργοχείρων, αὕτη γενεμένη ἄνευ ὥρισμένου προγράμματος καὶ ἄνευ σκοποῦ, ἐπιζητεῖ ἀκριβῶς, ὅσα τὸ ὑπουργεῖον τῆς Γαλλίας κακίζει, ἐθαύμασα δὲ

πολλάκις εἰς τὰς γενομένας ἐν καιρῷ τῶν ἐξετάσεων ἐκθέσεις τῶν ἐργοχειρῶν τὰ καλλιτεχνήματα τῆς διδασκούσης, ἥτις μετριοφρόνως ἐκρύπτετο ὑπὸ ψευδώνυμον, δηλ. τὸ ὄνομα μαθητρίας τινός.

Ἡ δὲ ἰδέα τῆς ἰδρύσεως ἐπαγγελματικῶν σχολῶν, ἀναφερομένη ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, παρ' ἡμῖν ἐγεννήθη μετὰ τὴν ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ὀρφανοτροφείοις εἰσαγωγὴν τῆς διδασκαλίας τῶν ἐπαγγελμάτων. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ὅπως καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἄλλωστε κινήσασα, δὲν τείνει βεβαίως εἰς τὴν πλήρωσιν κοινῆς παιδευτικῆς ἀνάγκης, ἀλλ' ἐξητήθη, ὅπως καὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, πρὸς πλήρωσιν οἰκονομολογικῶν ὅρων, ἐπομένως δὲν δύναται νὰ σχετισθῇ μετὰ τὴν χειροτεχνίαν, περὶ ἧς πρόκειται σήμερον. Τοιαῦται σχολαὶ ἰδρύθησαν ἤδη ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ θὰ ἰδρυθῶσιν ἴσως καὶ ἄλλαι, ὁ δὲ σεβαστὸς τοῦ Συλλόγου Πρόεδρος ὑπέβαλλεν ἤδη ἐν ἔτει 1899 ὑπόμνημα πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ παιδευτικὰς ἡμῶν ἀρχάς, περὶ ἰδρύσεως καὶ ἐνταῦθα τοιούτων ἐθνικῶν σχολῶν. Ἐπίσης ὁ καθηγητὴς κ. Ἰ. Παυλίδης, δι' ἰδιαίτερου τεύχους ὑπεστήριξε τῆς αὐτῆς ἐπαγγελματικῆς διδασκαλίας. Ἀλλ' ἡ εὐκταία ἰδρυσις ἐπαγγελματικῶν σχολῶν δὲν πληροῖ τὸν γενικὸν σκοπὸν, καθ' ὃν ἡ χειροτεχνία εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ εἶναι ἀναπόσπαστον τῆς παιδευούσης ὕλης μέρος. Οὐδὲ λησμονῶ ὅτι εἰδικὴ ἑλληνικὴ ἀποστολὴ ἐπεσκέφθη τὴν σχολὴν τοῦ Nääs πρὸ ἐπταετίας, τὰ δὲ πορίσματα καὶ ἡ ἐκθεσις τῶν ἐκεῖ συμβαινόντων ἠκούσθη ἄλλοτε ἐν τῇ αἰθούρῃ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Βικέλα γενομένη. Ἀλλὰ πέραν τούτου οὐδὲν οὐσιαστικὸν βῆμα πρὸς εἰσαγωγὴν γενικὴν τῆς χειροτεχνίας εἰς τὰς σχολὰς τῆς πρώτης παιδείας ἐγένεν.

Ἡ διδασκαλία τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας ἐγένε δεκτὴ ἐν τῷ προγράμματι τῶν ἡμετέρων παρθεναγωγείων, ἀλλ' ἀφομοιωθεῖσα πρὸς τὴν ἱστορίαν ἢ τι ἄλλο ἀποστηθιστικὸν μάθημα, παρασάγγας ὅλους ἀπέχει τῶν ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ Βελγίου θεσπισθέντων καὶ ἐκείνων, δι' ἃ περιουσίαν ὀλόκληρον κατηνάλωσεν ὁ πρίγκιψ Καραμάν-Chimay.

Ἐν Σάμφ ἐπίσης ἐγένεν ἀπόπειρα τῆς εἰσαγωγῆς τῆς κηπουρικῆς εἰς ὅλας τὰς σχολὰς, καὶ τοιαύτη τάσις ἐκδηλοῦται ἐπ' ἐσχάτων καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' αἱ ἀπόπειραι αὗται πολὺ ἀπέχουσιν εἰσέτι τῆς ὀριστικῆς τοῦ ζητήματος λύσεως.

Καὶ ὅμως ἡ λύσις αὕτη ἐπείγει ἰδίως παρ' ἡμῖν. Μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν ὁ ὀργασμὸς, ὅστις τὰς διαφόρους φυλάς ὠθεῖ πρὸς

τὰ πρόσω, φέρεται ἀκατάσχετος πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν αὐτῶν πραγμάτων, δι' ὧν ἐκάστη τείνει νὰ ἀποδείξῃ ἑαυτήν, ὥς τὴν μᾶλλον ἐν τῷ πολιτισμῷ προηγμένην. Ἀκούεται ἤδη ὅτι φυσικὴ λύσις τοῦ προνομιακοῦ σχολικοῦ ἡμῶν καθεστῶτος εἶναι ἡ διοργάνωσις τῶν κυβερνητικῶν σχολῶν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐκόντες ἄκοντες οἱ τῶν ἄλλων ἐθνῶν μαθηταὶ νὰ προσέρχονται εἰς αὐτάς. Ἡ ἐπιχορήγησις δὲν θὰ λείπῃ, ὅπως δὲν λείπει ἡ θέλησις. Μέχρι τοῦδε κατωρθώσαμεν ἐγκαταλειμμένοι εἰς τὰς δυνάμεις ἡμῶν νὰ διατηρήσωμεν τὴν σχολικὴν ὑπεροχὴν, παρ' ὅλας ἡμῶν τὰς ἐλλείψεις. Εἶναι καιρὸς νὰ σκεφθῶμεν ὠρίμως πῶς νὰ διατηρήσωμεν τὴν μέχρι τοῦδε θέσιν μας, διορθοῦντες μίαν πρὸς μίαν τὰς ἐλλείψεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν, ὧν μία, ὅχι ἡ μικροτέρα, εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ προγράμματος τῶν σχολῶν μας ἑλλειψις τοῦ σπουδαιοτάτου καὶ παιδαγωγικοτάτου μαθήματος τῆς χειροτεχνίας.

Αἰὲν ἀριστεύειν καὶ πείροχον ἔμμεναι ἄλλων, ὀφείλει νὰ εἶναι τὸ σύνθημα τῆς δράσεως ἡμῶν, δι' αὐτὸ δὲ ὑποβάλλω εἰς τὴν εὐμενῇ ἡμῶν κρίσιν καὶ συζήτησιν τὰ ἑξῆς πορίσματα:

Α'. Εἶναι ἐπείγουσα ἀνάγκη νὰ εἰσαχθῇ εἰς πάσας τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς τῆς πρώτης παιδείας ἡ διδασκαλία τῆς χειροτεχνίας εἴτε διὰ τῶν σχολικῶν κήπων τοῦ Σχβάμπ, εἰς τὰς ἀγροτικὰς κοινότητας, εἴτε διὰ τῆς μεθόδου τῶν σχολείων τῆς πόλεως τῶν Παρισίων.

Β'. Εἰς τὰ παρ' ἡμῖν διδασκαλεῖα δεόν νὰ εἰσαχθῇ ἡ διδασκαλία τῆς χειροτεχνίας ὑπὸ εἰδικῶν καθηγητῶν, ὅπως οἱ ἀπ' αὐτῶν ἀπόφοιτοι ὧσιν ἱκανοὶ νὰ διδάσκωσι τὰ τοιαῦτα μαθήματα ἐπωφελῶς.

Γ'. Νὰ παρακληθῇ ὁ Σύλλογος νὰ ἀναλάβῃ τὴν φροντίδα τῆς διαδόσεως τῶν ἀναγκαιούντων σχετικῶν ἐγχειριδίων, προγραμμάτων καὶ νόμων, διοργανώσῃ δὲ ἐν δέοντι χρόνῳ μαθήματα εἰδικὰ διὰ τοὺς διδάσκοντας ἤδη εἰς τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς.

Δ'. Ἐπειδὴ βάσις τοῦ ὅλου συστήματος εἶναι οἱ Παιδικοὶ κῆποι τοῦ Φρέβελ ἀνάγκη ἐπίσης νὰ ἀναδιοργανωθῶσιν οὔτοι συμφωνότερον πρὸς τὰς ἀρχὰς ἐκείνου καὶ τὰς ὑποδείξεις τῆς παιδαγωγικῆς, δι' ἁσμάτων καὶ παιγνίων καταλληλοτέρων.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς εἰσηγήσεως λαμβάνει τὸν λόγον ὁ κ. **Ζαμαρίας** ὅστις συγχαίρει τὸν κ. Εἰσηγητὴν διὰ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ εἰσηγήσιν περὶ θέματος, ὅπερ πρὸ πολλοῦ ἴσως ἔδει νὰ συζητηθῇ καθότι ἀποτελεῖ ἀναγκαιότατον συμπλήρωμα τῆς παιδεύσεως καθόλου. Ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος, ἣν ἐποιήσατο ὁ κ. εἰσηγητὴς παρουσίασεν ἡμῖν πολλὰς ἀπόψεις κατ' ἐμὴν γνώμην ἢ ὀρθὴ καὶ ἢ ἐϋσηρητοῦσα τὰ καθ' ἡμᾶς εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ προταθεῖσα καὶ παιδευτικὴ ἀποκληθεῖσα. Δὲν πρέπει νὰ ἀποδλέπη ἡ χειροτεχνία ἐπὶ τὴν μὲν μὲν τῶν μαθητῶν ὡς μελλόντων ἐπαγγελματιῶν, ἀλλ' εἰς τὸν καθόλου παιδευτικὸν τοῦ σχολείου σκοπὸν. Τὴν διὰ τῆς χειροτεχνίας μὲν μὲν τῶν ἐπαγγελματιῶν σκοπὸν ἔχουσιν αἱ ἐπαγγελματικαὶ σχολαί. Εἶναι δὲ ἀνάγκη νὰ τοιισθῇ τοῦτο ἐνταῦθα, ἵνα μὴ εἴς ὑπερδύλλοντος ζήλου πρὸς τὴν χειροτεχνίαν ἐν ταῖς σχολαῖς, ἐν ἧσσιν μαίρα τεθῇ ὁ μορφωτικὸς αὐτῶν χαρακτήρ καὶ μεταπέσωμεν εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν διδασκαλίαν. Δυστυχῶς δὲ τὸ τοιοῦτο συμβαίνει παρ' ἡμῖν. Ἡ χειροτεχνία εἶναι εἰσηγμένη ἐν μέρει εἰς τὰ παρ' ἡμῖν παρθεναγωγεία ὑπὸ μορφὴν ἐργοχείρων, κοπτικῆς κ.τ.τ. τὰ ὅποια σκοπὸν ἔχουσι τὴν μὲν μὲν τῆς χειρὸς τῆς κόρης, ὡς μελλούσης οἰκοδεσποίνης. Πλειστάκις εἰς ἄκρον ζήλον τὸ μάθημα λαμβάνει ἐπαγγελματικὸν χαρακτήρα ἀνατιθέμενον εἰς εἰδικὰ δῆθεν πρόσωπα. Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ ὀλίσιμα παιδαγωγικόν. Ὁ μορφωτικὸς χειροτεχνίας χαρακτήρ συνίσταται εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὴν χεῖρα εὐπειθὲς ὄργανον ὑπεῖκον εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ πνεύματος.

Ὁ κ. **Η. Βαλσαμάκης**. Συγχαίρει τὸν κ. εἰσηγητὴν. Ἐκ τῆς εἰσηγήσεως λέγει προέκυψεν ὅτι καὶ ἐν Ἑσπερίᾳ δὲν καθωρίσθησαν ἐπακριδῶς αἱ λεπτομέρειαι ὡς πρὸς τὸ ποῖόν, τὸ ποσὸν καὶ τὸ εἶδος τῆς διδασκτέας ὕλης. Τοῦτου οὕτως ἔχοντος ἐπιτρέπεται νὰ σκεφθῇ τις, ποῖα τῶν μεθόδων εἶναι ἡ ἀρίστη, ἵνα ἐφαρμοσθῇ παρ' ἡμῖν. Συμφωνεῖ ὡς πρὸς τὸ μορφωτικὸν τῆς χειροτεχνίας ἰδίᾳ διὰ τὴν χεῖρα καὶ τὸν ὀφθαλμόν, ὅστις ἔχει ἡγεμονικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν αἰσθητηρίων. Πρέπει λοιπὸν διὰ ταῦτα νὰ εἰσαχθῇ ἡ χειροτεχνία ἀγνὴ καὶ οὐχὶ ἀχαλίνωτος καὶ εἰς τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς.

Πρὸς τοῦτο δὲ δεόν νὰ ληφθῶσι ὑπ' ὄψιν αἱ κατὰ τόπους ἀνάγκαι, ἡ οἰκονομικὴ θέσις καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα νῦν ὑπερφόρτωσις τῶν προγραμμάτων.

Ὡς πρὸς τὸ ρηθὲν δὲ ὅτι ἡ κοπτικὴ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐν ταῖς σχολαῖς δὲν πρέπει νὰ διδάσκωνται ὑπὸ εἰδικῶν διαφωνῶ, διότι φρονῶ ὅτι ἡ χειροτεχνία αὕτη, ἐκτὸς τοῦ μορφωτικοῦ καθόλου αὐτῆς σκοποῦ, ἔχει καὶ μερικώτερον τὴν ἀπόκτησιν τῶν χρησίμων ἐκείνων γνώσεων διὰ τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν. Συνέδη δὲ πολλάκις νὰ χρησιμεύσωσιν αὐταί, λίαν ἀξιοπράνως, πρὸς οἰκονομικὴν ἐπαρκείαν πολλῶν νεανίδων, αἵτινες εἰς ἀπροόπτων περιστάσεων ἠναγκάσθησαν πρὸς τοῦτο. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν τὰ μαθήματα ταῦτα νὰ διδάσκωνται ὑπὸ εἰδικῶν, ἵνα διδάσκωνται τελείως, ἀφ' οὗ δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ἐπίσπε καὶ εἰς ἐπαγγελματικὸν σκοπόν.

Ὡστε ἡ χειροτεχνία παρ' ἡμῖν οὔτε ὡς καθαρῶς μορφωτικὸν μάθημα νὰ θεωρηθῇ, οὔτε πάλιν ὡς καθαρῶς χρήσιμος γνώσις, ἀλλ' ὡς μετέχουσα ἀμφοτέρων.

Ὁ κ. **Ζαμαρίας** παρατηρεῖ ὅτι εἰς δύο τινὰ σημεῖα εὐρίσκεται ἐν διαφωνίᾳ πρὸς τὸν κ. Βαλσαμάκην.

1ον) Ὅτι ἡ σχολικὴ χειροτεχνία ἐκτὸς τοῦ καθαρῶς μορφωτικοῦ αὐτῆς σκοποῦ δεόν ν' ἀποδλέπη καὶ εἰς τινὰ πρακτικὴν χρησιμοποίησιν τῶν γνώσεων τούτων, καὶ

2ον) Ὡς πρὸς τὸ διδόνον προσωπικόν.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον φρονεῖ ὅτι, πᾶν τὸ ἐν ταῖς σχολαῖς γινόμενον δεόν ν' ἀποδλέπη εἰς τὸν καθαρῶς παιδευτικὸν τοῦ σχολείου σκοπόν. Ἡ χειροτεχνία δὲν σκοπεῖ μόνον τὴν ἀσκήσιν τῆς χειρὸς καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἤτις καὶ ἄλλως δύναται νὰ γίνῃ, ἀλλὰ τὴν ἐκ τῶν ἔξω πρὸς τὰ ἔσω μὲν μὲν καὶ τὴν παλίνστροφον, ἧς ἀνευ κολοβῆς ἤθελεν εἶσθαι ἡ καθόλου μὲν μὲν. Καὶ πρὸς ὑποστήριξιν ταύτων λέγει ὅτι ὑπάρχουσι πολλοὶ μαθηταὶ ἔχοντες καὶ τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀντίληψιν, ἀλλ' εἶναι ἀκατάλληλοι καὶ διὰ τὴν ἀπλουστάτην ἐργασίαν εἰς ἑλλειψιν τῆς προσοπασιουμένης δεξιότητος· ἀκριδῶς ταύτην τὴν ἀτέλειαν ἔρχεται νὰ διορθώσῃ ἡ χειροτεχνία.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον δὲ φρονεῖ, ὅτι ὁ αὐτὸς διδάσκαλος δεόν νὰ διδάσκῃ τὰ τε μαθήματα καὶ τὴν χειροτεχνίαν, πρῶτον μὲν ἵνα εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον συγκεντρώνηται ὅλον τὸ παιδευτικὸν ἔργον, δεύτερον δὲ ἵνα μὴ ἐπέλθῃ ἐκτροπὴ ἐπὶ τὸ ἐπάγγελμα. Ἀλλως δὲν ἀπαιτεῖται ἡ ἄκρα ἐκείνη τελειότης ἐν τῇ σχολῇ, οἷα ἰδιάζει ταῖς ἐπαγγελματικαῖς. Ἀλλ' ὁ κ. Βαλσαμάκης ἔχει δίκαιον διότι ἔσχε παράδειγμα τὰ ἐν τῷ Ζάππειῳ γινόμενα· ἀλλὰ τὸ Ζάππειον

είναι και διδασκαλείον. Εἰς τὰ διδασκαλεία δὲ ἡ διδασκαλία τῆς χειροτεχνίας ὀφείλει νὰ γίνηται ὑπὸ εἰδικῶν, ἐνταῦθα ἔμως πρόκειται περὶ σχολείων τῆς πρώτης παιδείας, εἰς τὰ ὅποια δυστυχῶς οὐχὶ σπανίως εἰσβάλλει ἡ ἐπαγγελματικότης.

Ὁ κ. **Η. Βαλσαμάκης** ἀπαντῶν λέγει ὅτι ἤδη εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν κ. Ζαμχρίαν μετὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ αὐτὸς ἐνόμισεν ὅτι συζητεῖται τὸ ζήτημα γενικῶς περὶ χειροτεχνίας, ἀφ' οὗ και ὁ κ. εἰσηγητὴς ἔκαμε λόγον καὶ περὶ ἐπαγγελματικῶν σχολῶν καὶ λοιπῶν.

Ὡς πρὸς τὸ ἄλλο ζήτημα δὲν ἠμφισβήτησε, λέγει, τὴν γενικὴν ἀρχὴν ὅτι καὶ ἡ χειροτεχνία, ὅπως καὶ πάντα τὰ μὲν μαθήματα ἀποδίδουσι εἰς παιδευτικὸν σκοπὸν. Παρετήρησε μόνον, ὅτι ἐν τῇ εἰσηγήσει δὲν ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀσκήσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἦτο δὲ ἀναγκαῖον νὰ τονισθῇ τοῦτο, καθότι παρ' ἡμῶν οὐδεμία τοιαύτη ἀσκήσις γίνεταί τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ παῖς πλειστάκις βλέπει, χωρὶς νὰ βλέπῃ, καὶ ἀκούει, χωρὶς νὰ ἀκούῃ. Εἶναι δὲ σπουδαιότατον τοῦτο, διότι πλειστάκις ἐκ τῶν ἐλαχίστων προκύπτουσι τὰ μέγιστα. Θὰ ἦτο δὲ πληρεστέρα ἡ εἰσηγήσις, ἐὰν ἔκαμνε λόγον περὶ τούτου. Ἡ καθόλου ἀσκήσις τῶν αἰσθήσεων εἶναι τὸ γενικὸν μέρος, οὗτινος μερικότης εἶναι ἡ χειροτεχνία. Παρ' ἡμῶν ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην γίνεται ποιά τις ἐργασία εἰς τὸ μάθημα τῆς πραγματογνωσίας.

Ὁ κ. **Α. Ζαμαρίας** ἀπαντῶν λέγει, ὅτι μέγιστη εἶναι ἡ σημασία τῆς ἀσκήσεως τῶν αἰσθητηρίων πάντων μὲν ἀνεξαιρέτως, ἰδίᾳ δὲ τοῦ ὀφθαλμοῦ, ὅστις κατέχει ἡγεμονικὴν θέσιν μεταξὺ αὐτῶν. Πρῶτος δὲ ὁ πολὺς Pastalozzi ἐξῆρε τὴν σημασίαν τῆς ἀσκήσεως ταύτης. Διότι διὰ τῆς ἀσκήσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ διδάσκειται ὁ μαθητὴς, νὰ σχηματίζῃ ἐποπτείας. Ἀλλ' ἐνταῦθα οὐχὶ περὶ αὐτοῦ πρόκειται, ἀλλὰ περὶ τοῦ σχηματισμοῦ βουλευτικῶν ἐνεργειῶν. Δὲν ἀρκεῖ δὲ πρὸς τοῦτο ἡ γνῶσις τῆς κινήσεως, ἀλλ' ἀπαιτεῖται καὶ ἡ δεξιότης πρὸς ἀναπαγωγὴν αὐτῶν. Τοῦτο δὲ διδάσκει ἡ χειροτεχνία.

Ὁ κ. **Η. Βαλσαμάκης** παρατηρεῖ, ὅτι αὐτὸς δὲν ἔκαμε διάκρισιν μεταξὺ ἐποπτείας καὶ βουλευτικῶν ἐνεργειῶν, ἀλλ' ἀπλῶς εἶπεν, ὅτι ἡ χειροτεχνία ἀποτελεῖ μερικότητα τῆς καθόλου ἀσκήσεως τῶν αἰσθητηρίων.

Ὁ κ. **Δ. Δαμασκηνὸς** λέγει ὅτι πρέπει νὰ διασταλῇ ἡ χειρο-

τεχνία τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας. Ἐν Ἀμερικῇ ἡ χειροτεχνία τείνει ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἐπανάστασιν παιδαγωγικὴν. Ὡς πρὸς τὸ ρηθὲν περὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐλησμονήθη ὅτι ἀναφέρεται ἐν τῇ εἰσηγήσει, ὅτι διὰ τῆς χειροτεχνίας ἐθίζεται ὁ ὀφθαλμὸς νὰ συνεργάζεται μετὰ τῆς χειρὸς καὶ τὰνάπαλιν. Ἀνέφερον δὲ τὰ ἐν Γαλλίᾳ γινόμενα, ἵνα δώσω τὸ μέτρον τῆς τοιαύτης διδασκαλίας ἐν τῇ σχολῇ. Περὶ ἐπαγγελματικῶν δὲ σχολῶν ἀνέφερον ἡ εἰσηγήσις τόσῳ μόνον, ὅσῳ ἐσχέτιζετο πρὸς τὸ θέμα, καθότι αἱ ἐπαγγελματικαὶ σχολαὶ καὶ τὰ ὀρφανοτροφεῖα ὑπῆρξαν ἡ ἀφετηρία τῆς χειροτεχνίας. Ὡς πρὸς τὸ διδάσκον πρόσωπον, ἡ μὲν Σουηδικὴ Σχολὴ θέλει αὐτὸν τὸν διδάσκαλον. Κατ' ἐμὴν γνώμην ὅμως δύναται νὰ ᾖ καὶ εἰδικός, παιδευθεὶς ἔμως προσηκόντως εἰς τὰ παιδαγωγικά.

Ὡς πρὸς τὸ ρηθὲν ὅτι ἐν Εὐρώπῃ τὸ ζήτημα τῆς προτιμητέας μεθόδου συζητεῖται τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Τὸ ζήτημα κατ' ἀρχὴν ἐλύθη, ὅπου δὲ διαφωνοῦσι τοῦτο προέρχεται ἐκ τοπικῶν λόγων. Ἐν Σουηδίᾳ λόγου χάριν, ὅπου τὸ πρόγραμμα κατατρίβεται περὶ πολλὰ, ἂν καὶ τοῦτο ἀποδεικνύῃ μειονεκτήματά τινα, διατηροῦσιν ἔμως αὐτὸ διότι εἶναι δύσκολος ἡ μεταβολή. Τὸ σουηδικὸν σύστημα εἰσῆχθη καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἀπέτυχε, ἐπέτυχε τοῦναντίον τὸ τοῦ Leblanc.

Ὁ κ. **Ι. Παπαδόπουλος** φρονεῖ ὅτι δεόν νὰ διακριθῇ ἡ χειροτεχνικὴ παιδεία ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ἐν τοῖς χωρίοις. Ἐν ταῖς πρώταις πρωτεύει ὁ μορφωτικὸς χαρακτήρ, τοῦναντίον ἐν τοῖς χωρίοις δεόν ν' ἀποδλέπῃ καὶ εἰς ἐπαγγελματικὴν μόρφωσιν. Τοιοῦτόν τι γίνεται ἐν Εὐρώπῃ, Ἐλβετίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ εἰς τὰ κράτη τοῦ Αἴμου ἀκόμη. Τὰ δὲ οὕτω ἐν τοῖς σχολείοις κατασκευαζόμενα ἀντικείμενα ἀποτελοῦσι χρηματικὸν πόρον. Συγχρόνως δὲ μορφοῦνται καὶ οἱ μαθηταὶ εἰς ἐπαγγελματίας.

Ὁ κ. **Δ. Δαμασκηνὸς** παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῇ εἰσηγήσει ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἵδρυσιν ἐπαγγελματικῶν σχολῶν, ὥς τοῦτο συμβαίνει ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ. Ἀλλ' ἡ ἐν τοῖς σχολείοις χειροτεχνία δεόν νὰ ᾖ καθαρῶς μορφωτικὴ.

Μεθ' οὗ μὴ ζητοῦντος τινος τὸν λόγον ἀναγινώσκονται καὶ πάλιν τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. εἰσηγητοῦ (ἴδε σελ. 71).

Τῇ προτάσει τοῦ κ. Ζαμαρίας ὑποστηρικθείσῃ καὶ ὑπὸ ἄλλων ἀποφασίζεται νὰ μὴ ὀρισθῇ ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας.

Ὁ κ. Βαλσαμάκης φρονεῖ ὅτι δεόν νά ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἐπαγγελματικὴ σημασία καὶ νά περιστρέφηται ἡ χειροτεχνία περὶ τὰς ἐκασταχοῦ σχετικὰς τέχνας. Καθότι τοσοῦτον εἶναι καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Γαλλικοῦ νόμου.

Ὁ κ. Δ. Δαμασκηνὸς λέγει, ὅτι δεόν νά διακριθῇ ὁ σκοπὸς τῆς ὕλης· ὁ σκοπὸς ἔσται καθαρῶς μορφωτικός, ἡ ὕλη δὲ κατ' ἀνάγκην ληφθήσεται ἐκ τῆς ἐκασταχοῦ προχείρου.

Πρὸς ταῦτα συμφωνεῖ καὶ ὁ κ. Ζαμαρίας ἀναφέρων καὶ ὅτι ἐκ τῆς ἐκλογῆς τῆς ὕλης ταύτης θὰ μορφωθῇ ἰδιαίτερα δεξιότης ὡς πρὸς αὐτήν, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι· πρέπει νά προτιμηθῇ ὕλη τις καὶ αὕτη φυσικῶς ἔσται ἡ πρόχειρος ἐν τῇ τόπῳ.

Ὁ κ. Στρογγύλης ὑποστηρίζει ταῦτα λέγων ὅτι ἡ σχέσις μεταξὺ χειροτεχνίας καὶ ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως εἶναι ἡ αὐτὴ ἢ μεταξὺ ἀριθμητικῆς καὶ λογιστικῆς· ὁ μαθητὴς διδάσκεται τὴν ἀριθμητικὴν κυρίως πρὸς μορφωτικὸν σκοπόν· βραδύτερον ἐὰν γίνῃ λογιστὴς θὰ ἐπωφεληθῇ τῶν κακτημένων γνώσεων, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ ἀπώτερον κέρδος· οὕτω καὶ ὁ διδασχθεὶς, χειροτεχνίαν μαθητὴς θὰ εἶναι δεξιώτερος ἢ ὁ μὴ διδασχθεὶς ἐὰν κατόπιν ἐπιδοθῇ εἰς σχετικὴν τινα τέχνην.

Ὁ κ. Πρόεδρος προσθέτει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά ἐξαρθῇ ὁ μορφωτικὸς χαρακτήρ τῆς χειροτεχνίας, ἵνα ἀντιδράσῃ κατὰ κοινωνικῶν τινῶν προλήψεων.

Οὕτω τροποποιηθὲν τὸ α' συμπέρασμα διατυπώσεται ὡς ἑξῆς ψηφιζόμενον παμψηφεί:

1ον. Εἶναι ἐπείγουσα ἀνάγκη νά εἰσαχθῇ εἰς πάσας τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς τῆς πρώτης παιδείας ἡ διδασκαλία τῆς χειροτεχνίας ὡς μορφωτικοῦ μαθήματος κατὰ τὸ σύστημα τὸ προσαρμοζόμενον εἰς τὰς τοπικὰς ἀνάγκας.

Εἶτα ἀναγινώσκεται καὶ τροποποιούμενον ἐπὶ τὸ γενικώτερον διατυπώσεται ὡς ἑξῆς τό:

2ον. Εἰς τὰ παρ' ἡμῖν διδασκαλεῖα δεόν νά εἰσαχθῇ ἡ διδασκαλία τῆς χειροτεχνίας ὑπὸ ἐιδικῶν καθηγητῶν εἰς τρόπον, ὥστε οἱ ἀπ' αὐτῶν ἀπόφοιτοι νά ᾤσιν ἱκανοὶ νά διδάσκωσι τὰ τοιαῦτα μαθήματα ἐπωφελῶς.

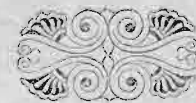
Ἐπιψηφίζεται ὡς ἔχει τὸ

3ον. Νά παρακληθῇ ὁ Σύλλογος νά ἀναλάβῃ τὴν φροντίδα τῆς μεταφράσεως καὶ διαδόσεως τῶν ἀναγκαιούντων σχετικῶν ἐγχειριδίων, προγραμμάτων καὶ νόμων, διοργανώση δὲ ἐν δέοντι χρόνῳ μαθήματα εἰδικὰ διὰ τοὺς διδάσκοντας εἰς τὰς παρ' ἡμῶν Σχολὰς.

Τροποποιεῖται τὸ δ' ὡς ἑξῆς:

4ον. Ἐπειδὴ βάσις τοῦ ὅλου συστήματος τῆς χειροτεχνικῆς διδασκαλίας εἶναι οἱ Παιδικοὶ κῆποι τοῦ Fröbel ἀνάγκη νά διοργανωθῶσιν οὔτοι συμφωνότερον πρὸς τὰς ἀρχὰς ἐκείνου καὶ τὰς ὑποδείξεις τῆς νεωτέρας παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης.

Μεθ' ὃ ὁ κ. πρόεδρος συγχαίρων θερμῶς τὸν κ. εἰσηγητὴν καὶ τοὺς ἐργάτας τῆς πρώτης παιδείας, οἵτινες ἀπεδείχθησαν παρὰ-κολουθεῦντες κατὰ βῆμα τὰς προόδους τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, καὶ εὐρισκόμενοι εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν ἔργου, εὐχαριστεῖ τοὺς συζητητάς, ἀγγέλλει ὅτι τὸ Σάββατον 2 Ἰανουαρίου θὰ γίνῃ ἡ τετάρτη συνεδρία, καθ' ἣν ὁ κ. Ι. Παπαδόπουλος εἰσηγήσεται τὸ θέμα «Περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Βυζαντινῆς καὶ νεωτέρας λογοτεχνίας εἰς τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς» καὶ λύει τὴν συνεδρίαν.





Δ' ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

2ας ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1909

(ΠΡΟΕΔΡΕΙΑ Α. Γ. ΔΙΜΑΡΑΚΗ, ΠΡΟΕΔΡΟΥ)

Ἀναγινώσκονται καὶ διορθούμενα ἐπικυροῦνται τὰ πρακτικὰ τῆς προηγούμενης Συνεδρίας.

Μεθ' ὃ ὁ κ. Πρόεδρος δίδωσι τὸν λόγον τῷ κ. Ἰ. Παπαδοπούλῳ, εἰσηγητῇ τοῦ ὑπὸ συζήτησιν θέματος «περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Βυζαντινῆς καὶ νεωτέρας λογοτεχνίας εἰς τὰς σχολὰς τῆς μέσης παιδείας».

Ὁ κ. **Παπαδόπουλος** ἀναγινώσκει τὴν εἰσήγησιν αὐτοῦ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς :

Κυρίαι καὶ Κύριοι,

Καθῆκον ἱερώτατον ἐκτελῶν ὁ Ἑλλ. Φιλολ. Σύλλογος ἐνέγραψε μεταξὺ τῶν συζητητέων θεμάτων κατὰ τὸ ἐφετεινὸν ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον καὶ τὸ ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῆς Βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἰς τὰς σχολὰς τῆς μέσης παιδείας. Λέγω καθῆκον ἱερώτατον διότι, καθ' ὃν χρόνον οἱ ξένοι μελετῶσιν ἀπλήστως πᾶν τὸ πρὸς τὸ Βυζάντιον σχετιζόμενον, ἔπρεπεν ἡμεῖς πρὸ παντός, ἡμεῖς οἵτινες εἴμεθα υἱοὶ καὶ κληρονόμοι τῶν Βυζαντινῶν, νὰ πρωταγωνιστῶμεν ἐν τῷ πρὸς τὰς σπουδὰς ταύτας ἐνδιαφέροντι.

Σήμερον, ὅτε χάρις εἰς τοὺς ἀτρυτούτους μόχθους τῶν ξένων σοφῶν τὰ σκότη διελύθησαν καὶ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ἀπλέτως πεσὸν ἐπὶ

τοῦ Βυζαντίου ἀπεκάλυψε θησαυροὺς ὁλοκλήρους, ἡ προσοχὴ σύμπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἐστράφη πρὸς τὴν ἡμετέραν πόλιν, πρὸς τὴν πόλιν ταύτην τῶν πατέρων μας.

Ἐπιβάλλεται ὅθεν ἰδιαζόντως *ἡμῖν* ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν Βυζαντινῶν. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐν Παρισίῳ διατριβήν μου ὁ θερμὸς φιλέλλην Max Nordau μοὶ ἔλεγε μίαν ἡμέραν πλήρης ἱερᾶς ἀγανακτήσεως· «Εἰσθε ἀσυγχώρητοι, ἀφήνετε εἰς τοὺς βαρβάρους νὰ γράφουν τὴν ἱστορίαν σας.»

Ἡ μελέτη τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας ὅχι μόνον εἰς τοὺς δυναμένους παραγωγικῶς νὰ ἐργασθῶσι ἐπιβάλλεται, ἀλλ' εἰς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας· πρέπει δὲ πρὸ παντός ἡ Σχολὴ νὰ δώσῃ τὸ σύνθημα τῶν τοιούτων μελετῶν.

Καὶ εἶναι μὲν τὸ μάθημα τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας εἰσηγμένον ἤδη εἰς τὰ Γυμνάσια, ἀλλὰ δυστυχῶς ἕνεκα τῶν γνωστῶν λόγων, δι' οὓς μέχρι πρὸ μικροῦ ἔτι οὐδ' ἡ λέξις Βυζάντιον ἦτο δυνατόν νὰ ἐκφωνηθῇ ἄνευ φόβου, δὲν ὑπάρχει, ὅπως δοθῇ εἰς χεῖρας τοῦ μαθητοῦ κατάλληλον ἐγχειρίδιον βυζαντινῆς ἱστορίας συγγεγραμμένον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πορισμάτων τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἐρευνῶν, ὅπως ἀνεκαινίσθησαν αὐταὶ ἀπὸ 40ετίας, ἀφότου δηλαδὴ ὁ μέγας διδάσκαλός μου Rambeaux διὰ τῆς ἐπὶ διδασκαλίᾳ θέσεώς του «L'Empire Grec», ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην ὅπως ἄρδην ἀνατραπῶσιν αἱ περὶ Βυζαντίου καὶ Βυζαντινισμοῦ κρατοῦσαι δοξασαὶ καὶ προλήψεις. Καὶ τὴν ὁδὸν ταύτην ἠκολούθησαν πάντες οἱ μετέπειτα ἱστορικοὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν ἐξέχουσιν θέσιν κατέχουν σήμερον ὁ Diehl, ὁ Krumbacher, ὁ Schlumberger καὶ ὁ Esseling.

Σήμερον ἡ ἐμπρέπουσα δικαιοσύνη ἀπεδόθη εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἡ πόλις τῶν Βασιλέων δὲν εἶναι πλέον τὸ περιφρονημένον καὶ ἐκ τῆς συκοφαντίας ἡμαυρωμένον Bas-Empire ἀλλὰ πρὸ πάντων ὁμολογεῖται ὡς ἔδρα προσφιλῆς τῆς ἐξημερώσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Αὐτὰ δὲ πλέον τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἂν δὲν ἐκινεῖντο ἀπὸ ἐμπάθειαν μεγάλοι ἄνδρες, ὅπως ὁ Γίββων, πάντως ὁμοῦς ἐπλανήθησαν, ἡ δὲ πλάνη τῶν οὐδὲν ἄλλο ἀποτέλεσμα ἔπεφερεν ἢ τὴν μείωσιν τῆς εἰς τὴν μεγάλην ὄντως ἀξίαν τῶν ὀφειλόμενης ἐκτιμήσεως. Ἀλλὰ δοθέντος καὶ τούτου, δηλαδὴ τῆς διδασκαλίας τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας συμφώνως μὲ τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἐρευνῶν, ἀπλῇ καὶ μόνη ἡ γνώσις τῆς πολι-

τικῆς ἱστορίας ἔθνους τινὸς φαίνεται ἐντελῶς ἀνεπαρκῆς, ἐὰν δὲν συνοδεύηται καὶ ὑπὸ τῆς γνώσεως τοῦ πολιτισμοῦ του, δηλονότι ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῶν ὡραίων τεχνῶν καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας.

Ὑπάρχουσι μάλιστα οἱ λέγοντες, καὶ ἀναφέρω τὸν διαπρεπῆ κριτικὸν καὶ καθηγητὴν τῆς Σορβόννης Γουσταῦον Λανσον, ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας ἔθνους τινός, εἶναι σπουδαιότερα καὶ χρησιμωτέρα καὶ αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, καθότι δι' ἐκείνης μᾶλλον ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀκριβὴς γνώσις τῆς καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἔθνους τινός. Ἀνέφερα δὲ ταῦτα ἵνα καταδείξω ὅτι πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ διδάσκηται ἡ ἱστορία τῆς φιλολογίας ὡς ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας.

Παρ' ἡμῖν ὅμως τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσιν, οἵτινες καὶ τὰς Μούσας καλλιεργοῦμεν καὶ τοσαύτην μέριμναν ἐπιδεικνύμεθα περὶ τὴν διάπλασιν τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσης, ὡς ἐπισήμου πανελληνίου ὁργάνου, ἐπιβάλλεται διὰ σπουδαιότερους λόγους ἢ μελέτη τῆς λογοτεχνίας τῶν ἀμέσων ἡμῶν προγόνων, τῶν Βυζαντινῶν, διότι διὰ τῆς μελέτης ταύτης θὰ πληρωθῇ τὸ χάσμα τὸ ἀποχωρίζον ἡμᾶς γλωσσολογικῶς καὶ φιλολογικῶς ἀπὸ τῶν ἀπωτέρων ἡμῶν προγόνων, τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. *Ἐκ τούτου δὲ προαγόμενος φρονῶ, ὅτι πρὶν ἢ προηγηθῇ ἡ μελέτη αὕτη εἶναι ἐντελῶς πρόωρον νὰ σκεφθῶμεν καὶ περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς σπουδῆς τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ὡς μαθήματος ἐν τῷ προγράμματι τῶν γυμνασίων μας. Ἄλλως τε σοβαρὰ προκαταρκτικὴ ἐργασία πρὸς ἐπιστημονικὴν κατάταξιν καὶ λογοτεχνικὴν καὶ καθαρῶς φιλολογικὴν ἐξέτασιν τῶν ἔργων τῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀληθῆ ἀριστουργήματα ὑπάρχουν, δὲν ἐγένετο εἰσέτι συστηματικῶς. Πρέπει δὲ δι' ἐπιστημονικοῦς λόγους νὰ ἀναμείνωμεν τὴν προεργασίαν ταύτην, τὴν βοηθητικὴν τῶν τε διδασκόντων καὶ τῶν διδασκομένων, ἀπὸ τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον ὡς ἀνέγνωσα πρὸ τινος προτίθεται νὰ ἰδρύσῃ ἔδραν Νεοελληνικῆς Φιλολογίας.*

Ἐκτὸς τοῦ ὅτι διὰ τῆς μελέτης τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας θὰ δυνηθῇ ἡ νεωτέρα γενεὰ νὰ καταμάθῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, θὰ ἀρυσθῇ προσέτι ἐξ αὐτῶν τῶν ἀποτυχιῶν τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τὰς ὁποίας θὰ παρατηρήσῃ, σπουδαιότατα καὶ πολυτιμώτατα διδάγματα. Ἀποτυχίαν δὲ μήπως δὲν πρέπει νὰ

ὀνομάσωμεν τὴν ἀκατανόητον προσήλωσιν τῶν πατέρων μας, ὅχι πλεον εἰς τὴν ἀρχαῖζουσαν ἢ ἀρχαιοπρεπῇ γλώσσαν, ἀλλ' εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχαίαν, τὴν ἀμυγῇ Ἀττικὴν, παρ' ὅλην τὴν διαφορὰν τῆς τότε λαλουμένης γλώσσης;

Συνήθως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, ὅπως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ διακρίνουσι τρεῖς περιόδους. Περίοδον προπαρασκευῆς, περίοδον ἀκμῆς καὶ περίοδον παρακμῆς. Ἐν τούτοις ἡ διάκρισις αὕτη φαίνεται βεβιασμένη πως, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης.

Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτικοῦ βίου πᾶς συγγραφεὺς μὲ ἀξιώσεις καὶ σεβόμενος ἑαυτόν, ἀπαξιοῖ νὰ γράψῃ εἰς τὴν ζῶσαν λαϊκὴν γλώσσαν, καθαρεύουσιν βεβαίως καὶ ἐξηγενησιμένην, ὅπως εἶναι ἡ γραπτὴ γλώσσα ἀπάντων τῶν ἐθνῶν. Οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς προσκολλῶνται εἰς τὴν ἀρχαίαν γλώσσαν, ταύτην προσπαθοῦσι νὰ ἀπομιμηθῶσι κατόπιν ἀγούτων μόχθων καὶ δὴ τὰ λαμπρότατα ταύτης πρότυπα, τὸν Λυσίαν, τὸν Ἰσοκράτη καὶ τὸν Ἰσοκράτην γράφοντες στίχους φιλοτιμοῦνται νὰ ἀπομιμηθῶσι τὰ ἀρχαῖα μέτρα μέχρι τοιοῦτου σημείου τελειότητος, ὥστε σήμερον πάντες διερωτῶνται τίς ἔγραψε ὡραιότερους στίχους, ὁ Εὐριπίδης ἢ ὁ Πισίδης τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος.

Μόνον κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ χριστιανοὶ διδασκαλοὶ συγκατετέθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι αὐτὴν τὴν δημοτικὴν γλώσσαν ὅπως ἀντιληπτοὶ γένωνται παρὰ τῷ λαῷ καὶ διαδώσωσι παρ' αὐτῷ τὰς ἰδέας των, ἀλλὰ μόλις ἡ διδασκαλία των ἑκαρποφόρησε καὶ οἱ πατέρες ἀπέκτησαν ἱκανὴν ἐπιβολήν, τότε ἀμέσως ἀπέρριψαν τὴν δημοτικὴν καὶ ἐνεκολπόθησαν τὸν ἀττικισμόν.

Ἡ παραμέλησις μᾶλλον τῶν σπουδῶν ὡς ἐκ τῆς ἀνωμαλίας τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους συνετέλεσεν εἰς τὴν χαλάρωσιν τοῦ ἀττικισμοῦ τούτου μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος ἢ κατὰ τὸν ια' αἰῶνα ἐπελθούσα ἀναγέννησις θὰ ἡλπιζέ τις ὅτι θὰ ἐπέφερεν ὅλως ἄλλοιᾳ ἀποτελέσματα καὶ ὅμως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ ἀττικισμὸς ἔλαβε νέαν ἐπὶ τὰ πρόσω ὥθησιν καὶ οἱ συγγραφεῖς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐφιλοτιμοῦντο νὰ γράψωσιν εἰς τὴν ἀττικὴν. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἄλωσιν τοῦ Βυζαντίου. Οἱ λόγιοι αὐτοκράτορες τῆς Νικαίας νέαν ἐνθάρρουνσιν καὶ νέαν ὥθησιν ἔδωκαν εἰς τὸν ἀττικισμόν.

Ὡστε τὴν γλωσσικὴν ἐξέλιξιν δὲν θὰ δυνηθῶμεν κυρίως παρὰ τοῖς ἀξιολόγοις καὶ ἀξίοις μνείας συγγραφεῦσι νὰ ἀνεύρωμεν, ὡς ἐκ τούτου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς λογοτεχνίας, ἥτις θὰ διδαχθῇ εἰς τοὺς μαθητὰς δέον νὰ γένηται μνεία καὶ δὴ ἐν εὐρυτάτῃ μοίρᾳ τῶν δημοτικῶν λογοτεχνικῶν μνημείων. Ταῦτα ὅσον ἀσήμαντα καὶ ἂν ᾧσι πάντως θὰ ἐπιβοηθήσωσι τὸ ἔργον τῆς ἐξελίξεως. Ἀξιολογώτερα φιλολογικὰ προϊόντα γεγραμμένα εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν ἔχομεν κυρίως ἀπὸ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὃ μᾶλλον δ' ἀξιομνημόνευτος συγγραφεὺς εἶναι ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, ὃ γνωστὸς ὑπὸ τὴν ἑπωνυμίαν Πτωχοπρόδρομος. Παρακαλῶ τοὺς ἀξιοτίμους συνέδρους νὰ μοὶ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀνάγνωσιν τεμαχίου τοῦ συγγραφέως τούτου, ἄλλως τοῦτο ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον θὰ ἔχῃ ἐκτὸς τοῦ γλωσσικοῦ, καθότι οἱ ἐλλόγιμοι συνάδελφοι ἀμφοτέρων τῶν φύλων θὰ ἴδωσιν ἐν αὐτῷ ὅτι ἡ θέσις τῶν λογίων δὲν ἦτο ἀνθηρότερα καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ὁ πατὴρ τοῦ ποιητοῦ τὸν συνεβούλευεν, ὅτε ἦτο μικρὸς, νὰ μάθῃ γράμματα διότι οὕτω θὰ ἀποκτήσῃ καὶ εὐμάρειαν καὶ κοινωνικὴν ἐπιβολήν. Ὁ Πρόδρομος μαθὼν γράμματα καὶ παραβάλλων τὸ ἐπάγγελμα τὸ λόγιον, τὸ ἀνέκαθεν πικρίας μόνον καὶ στερήσεις παρέχον τῷ ἀσκοῦντι αὐτό, ἀναλύεται κατὰ τρόπον ἀστεῖον μὲν εἰς θλιβερωτάτους δὲ τόνους: (ἀναγινώσκει).

Ἐξακολουθῶν δὲ λέγει, ἔχω γείτονα ἄπλοῦν ἐμβαλωματήν, ἀλλὰ πόσον εὐτυχισμένην ζωὴν διάγει ὁ ἄνθρωπος οὗτος, τίποτε δὲν τῷ λείπει τὴν μεσημβρίαν τρώγει σουπα καὶ ψάρια. Καὶ ἐγὼ τὰ βλέπω ὅλα καὶ λυώνω ἀπὸ τὸν φθόνον. Κάθεται καὶ τρώγει καὶ ἐγὼ περιπατῶ κατὰ μῆκος καὶ κατὰ πλάτος καταγινόμενος μὲ τὰ μέτρα τῶν στίχων μου.

Ἡ προσήλωσις τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων εἰς τὸν ἄκρατον ἀττικισμὸν δύο ἀτόπων πρόξενος ἐγένετο.

Πρῶτον. Τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα περιλαμβάνει στεροῦνται τοῦ σφρίγγου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον θὰ τοῖς ἐνέδιδε ἡ χρῆσις γλώσσης καθαρευούσης μὲν καὶ εὐγενοῦς, μὴ ἀπεχούσης ὅμως καὶ τῆς λαλουμένης.

Δεύτερον. Ἐγένετο ἀφορμὴ ὅπως κλιθῇ αὐστηρότατα, ὅλως ἀδίκως, διότι ὁ κριτικὸς ἔχων πρὸ αὐτοῦ φιλογλίαν γλωσσικῶς μὲν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην παρουσιάζουσιν διαφορὰν μὲ τὰ ἀρχαῖα ἀριστουργήματα, ἄγεται πρὸς ταῦτα νὰ τὰ παραβάλλῃ καὶ νὰ τὰ

συγκρίνῃ ὅπως τὸ ἔπραξαν ὁ Γίββων, ὁ Gobet καὶ ἄλλοι.

Κρίνοντας τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν δέον ἀσχέτως πρὸς πᾶσαν ἄλλην νὰ κρίνωμεν αὐτήν, διότι αὕτη ἐμορφώθη καὶ εἰς διαφορετικὴν ἐποχὴν καὶ εἰς ἄλλο περιβάλλον καὶ ὑπὸ ἐντελῶς διαφόρους συνθήκας. Ἀλλωστε τὸ νέον θρησκευμα ὅπερ ἠσπᾶσθη ὁ ἑλληνισμὸς ἐμόρφωσε νέους πόθους, νέαν καλαισθησίαν καὶ ἐπομένως τὴν ἀνάγκην νέων φιλολογικῶν εἰδῶν, ἅτινα ἐξεταζόμενα καθ' ἑαυτὰ ἐνέχουσι μεγάλας ἀρετὰς μορφωτικὰς καὶ καλλιτεχνικὰς καὶ παγκόσμιον ἐνδιέφερον δύνανται νὰ παρουσιάσωσιν. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως πάντων τούτων τὰ πλεῖστα τῶν φιλολογικῶν τούτων προϊόντων χρησιμοποιηθέντα ἐν τῇ λατρείᾳ συνδέονται ἀπὸ τῆς τρυφερωτάτης ἡλικίας μας μὲ ὀλόκληρον τὸν κοινωνικὸν βίον μας μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν του. Τίς δὲν ἠσθάνθη τὴν καρδίαν του πάλλουςαν, ὅταν ψάλλωνται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οἱ θαυμάσιοι καὶ πλήρεις ἐμπνεύσεως καὶ ἐξάρσεως ὕμνοι τῆς ἐβδομάδος τοῦ Πάσχα; Τίς δὲν ἐρρίγησε καὶ δὲν ἐβυθίσθη εἰς βαθυτάτας σκέψεις, ὅταν συνοδεύων πεφιλημένον νεκρὸν ἄζούση ψαλλομένην ἐν τῷ ναῷ τὴν θαυμασίαν νεκρικὴν ἀκολουθίαν, ἐν ᾗ ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος πάνυ ὀρθῶς διαβλέπει τὴν συνέχισιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τραγωδίας;

Δυνάμεθα νὰ μείνωμεν ἀπαθείς πρὸ τοῦ κάλλους καὶ τοῦ ὕψους τῆς ποιήσεως Ρωμανοῦ τοῦ ὕμνοδοῦ, δν κριτικοὶ ὡς ὁ Κρουμβάχερ, ὁ Boucy, ὁ Pitru, ὁ Stefenson, ὁ Meyer, ὁ Christ, θεωροῦσιν ὡς ἐπίσης ὑψιπέτην ὅσον καὶ ὁ Πίνδαρος καὶ τὸν κατέταξαν ὡς τὸν ἀριστον τῶν ὕμνογράφων τοῦ καθόλου χριστιανισμοῦ.

Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ ἀναφέρω μερικοὺς στίχους τοῦ ἐξ ᾧδῆς εἰς νεκρὸν μοναχόν: (ἀναγινώσκει).

Τίς δὲ πιστὸς ἀγνοεῖ τὸ ὠραιότατον καὶ λυρικώτατον ἐκεῖνο κοντάκιον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ;

Ἡ Παρθένος σήμερον...

Ἀλλὰ λέγει ὁ Κρουμβάχερ, μὴ κρίνετε ἐξ ἐνὸς μόνου ὕμνου, ἀλλ' ἀκολουθήσατε τὸν μελωδὸν εἰς ὅλας τὰς φάσεις τοῦ ἱεροῦ τῶν ᾠμάτων κύκλου ἀπὸ τῆς ἐορτῆς τοῦ πρωτομάστυρος Στεφάνου μέχρι τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Πάσχα, τῆς Ἀναλήψεως καὶ τῆς Πεντη-

κοστής καὶ θὰ συναγάγητε ἴσως τότε ὅτι, ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ φθονῇ τὴν ἀρχαιότητα δι' οὐδένα τῶν λυρικῶν της.

Ἡ ἐντύπωσις, ἣν μᾶς προξενοῦσιν οἱ ὕμνοι οὗτοι, δύναται κάλλιστα νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ τὰ αἰσθήματα τῶν πατέρων μας, παρ' οἷς ἄλλωστε καὶ τὸ θρησκευτικὸν φρόνημα ἦν κατὰ πολὺ ἀκμαιότερον. Εἶναι ἐπομένως εὐνόητον, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἀντὶ πάσης ἐποποιίας, βάσιν ἐχούσης τὸ ἀπίστευτον εἰς τοὺς χριστιανοὺς θαυμασίον, θὰ ἐπρωτίμῳν κάποιαν καλλιτεχνικὴν παράφρασιν ψαλμοῦ, ὠραῖόν τινα ὕμνον, καλλιεπῇ ἐρμηνεῖαν τοῦ θεοῦ λόγου ἢ καὶ ἠθικοθρησκευτικὴν τινα διήγησιν πάντως φέρουσαν ἀνεξιτήλωσ καὶ ἀπαραιμώτως τὴν σφραγίδα τοῦ ἑλληνικοῦ ὠραίου καὶ ὑψηλοῦ. Πόσον ὠραῖα πράγματα εὐρίσκει τις μέσα εἰς τὰς διηγήσεις τοῦ Ἰωάννου Μόσχου, συγγραφέως ἀκμάσαντος περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος!

«Εἰς ἐρημίτης εἶδέ ποτε νεαρὸν μοναχὸν ἐξερχόμενον πανδοχείου· τὸν ἐξορκίζει τότε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν ἐρημὸν ὅπως σώσῃ τὴν ψυχὴν του, ὃ δὲ νεανίας ἀπεκρίθη. Καθαρὰν καρδίαν μόνον ζητεῖ ὁ θεός. Τότε ὁ ἐρημίτης ἀνέκραξεν: ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη ζῶ εἰς τὴν ἐρημὸν καὶ δὲν κατῴρθωσα νὰ ἀποκτήσω τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας, αὐτὸς ὅμως ὁ νεανίας, ὁ ὁποῖος δὲν φοβεῖται τὰ πανδοχεῖα, τὴν κατέχει ἀληθῶς».

Πόσῃ χάριν ἐνέχουν αἱ διηγήσεις αὗται τὸ ἀποδεικνύουν αἱ ἀπηχήσεις, αἷ ἔσχον πλειστάκις καὶ εἰς πλεῖστα μέρη. Ὁ κορυφαῖος τῶν ἐπιζώντων συγγραφέων τῆς Γαλλίας, ὁ Ἀνατόλ Φρανς, μέγα μέρος τῆς δόξης του ὀφείλει εἰς τὴν διασκευὴν τῶν Βυζαντινῶν τούτων διηγήσεων. Ὅσοι ἀνεγνώσατε τὴν Θαΐδα του θὰ τὸ παρητήρησατε. Πρὸ τινων ἡμερῶν δὲ μόλις ἡ «Πρόοδος» εἰς τὸ χριστογεννιάτικον φύλλον της μᾶς προσέφερεν ἀριστοτεχνικὴν μετάφρασιν τοῦ διασήμου γάλλου συγγραφέως, θέμα ἔχουσαν ἓνα τοιοῦτον βυζαντινὸν θρύλον.

Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα καὶ αἱ ἐποποιίαι δὲν λείπουν, ὅπως ἡ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ τόσαι ἄλλαι καὶ τὰ ἄλλα φιλολογικὰ γένη δὲν ὑστεροῦσι, μάλιστα δὲ βλέπομεν τὸν βυζαντινὸν ἑλληνισμὸν παρουσιάζοντα φιλολογικὸν τι προῖον δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξέλιξις τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας — ἐννοῶ τὸ μυθιστόρημα.

Τὸ μυθιστόρημα θεωρεῖται ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἱστορίας λογοτε-

χνίας τινὸς ὡς γένος φιλολογικὸν προσωρισμένον νὰ ἀπορροφήσῃ καὶ νὰ ὑποκαταστήσῃ πάντα τὰ λοιπὰ γένη. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει σήμερον ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς γαλλικῆς λογοτεχνίας.

Τὸ βυζαντινὸν μυθιστόρημα ὅχι μόνον ἤρμασε καὶ ἀπετέλεσε τὸ ἐντύφημα τῶν πατέρων μας, ἀλλὰ ἐχρησίμευσε καὶ ὡς ὑπόδειγμα καὶ πηγὴ τοῦ γαλλικοῦ μυθιστορήματος, ὅπερ εἰς τοσαύτην κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους ἐξήρθη περιωπὴν. Πλεῖστοι μεταφράσεις τῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων ὑπάρχουσι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀναγεννήσεως. Συγγραφεῖς δὲ ἀποτελοῦντες τὴν δόξαν τῆς Γαλλίας μὲ ἀληθῇ λατριάν τὰ περιέβαλον.

Ὅτε ὁ Ρακίνας ἦτο μαθητὴς ἀνεγίνωσκε μίαν ἡμέραν κορυφίως τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἡλιοδώρου τὰ κατὰ Θεαγένη καὶ Χαρτίλαιαν, ὃ δὲ διδάσκαλος συλλαβὸν αὐτὸν ἐπ' αὐτοφῶρ κατέσχε καὶ ἔκασσε τὸ βιβλίον. Τότε ὁ Ρακίνας προμηθευθεὶς ἕτερον ἀντίτυπον ἀπεστήθισεν αὐτὸ καὶ προσελθὼν παρὰ τῷ διδασκάλῳ τῷ προσέφερε τὸ βιβλίον εἰπὼν: τῶρα δύνασθε νὰ τὸ καύσητε. Ὅ,τι χαρακτηρίζει τὸ βυζαντινὸν μυθιστόρημα εἶναι ἡ αἰσθηματικότης καὶ ἡ λεπτεπίλεπτος τοῦ ἔρωτος περιγραφή· μὴ τοῦτο δὲν εἶναι καὶ τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν γαλατῶν συγγραφέων καὶ μάλιστα τοῦ Ρακίνα, τοῦ ἀθανάτου τούτου ψάλτου τοῦ ἔρωτος;

Ἄλλ' ἡ ἱστορία εἶναι τὸ γένος ἐκείνο τῆς λογοτεχνίας, τὸ ὁποῖον οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἰδιαζόντως ἐκαλλιέργησαν.

Κατὰ τοιαύτην δὲ ἀνελλιπῇ σειρὰν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τοῦ τέλους της τὰ διάφορα γεγονότα ἐξιστοροῦνται ὑπὸ τούτων, ὥστε σήμερον ἐπισπῶσι τὴν προσοχὴν πάντων τῶν ξένων φιλολόγων.

Οὐδεὶς λαὸς δύναται νὰ καυχῇ τὴν τοιαύτην διὰ μέσου τῶν χιλιετηρίδων διήκουσαν ἱστορίαν καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πάντοτε πνεῦμα γεγραμμένην καὶ κατὰ τὰς αὐτὰς παραδόσεις.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου ἡ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία παρουσιάζει παγκόσμιον ἐνδιαφέρον, διότι πάντες οἱ λαοὶ εὐρίσκουσιν ἐν αὐτῇ τὸ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς ἐθνικῆς των ἱστορίας, ἄλλοι δὲ λαοὶ πάντως βάρβαροι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, μόνον καὶ ἀποκλειστικῶς μόνον ἐκ τῆς ἰδικῆς μας ἱστορίας ἀρῶνται τὰς ἀναγκαίας γνώσεις περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων τῶν προγόνων των.

Ἀπαντες οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς πιστῶς ἀκολουθοῦσι τὰς παραδόσεις τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας, προβάλλονται δὲ ὡς

πρότυπα τὸν Θουκυδίδην, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Ξενοφῶντα καὶ τὸν Πολύβιον. Μόνον αἱ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι δὲν προήχθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ βυζαντινοῦ βίου, ἀπεναντίας ὁμοῦς αἱ φιλοσοφικαὶ σπουδαὶ ἐκαλλιεργοῦντο θαυμάσια.

Μόνον αἱ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι δὲν προήχθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ὥς ἀντιστάθμισμα ἡ Ἀνατολὴ δύναται νὰ καυχήθῃ ὅτι ἐγέννησε τὸν θεμελιωτὴν τῆς μεσαιωνικῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλοσοφίας Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν μὴ πρὸς τὰ πρόσω φερὰν τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν ὀφείλεται ὀλιγώτερον εἰς τὸν χριστιανικὸν δογματισμὸν παρ' ὅσον εἰς τὰς ἀνωμαλίας, ἃς ἐδημιουργοῦν οἱ οὐδέποτε ἐλλείποντες κίνδυνοι τοῦ κράτους. Ἄλλωστε ἂν θελήσῃ τις νὰ προσέξῃ καλῶς τὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ἡ ἀναγέννησις ἡ ἐπελθοῦσα ἐν Ἑσπερίᾳ κατὰ τὸν δέκατον ἔκτον αἰῶνα ὀφείλει τὴν γέννησίν της εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐν Βυζαντίῳ ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα.

Εἶναι θαῦμα ἀληθῶς πῶς ἠδύνατο καὶ νὰ παράγῃ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἡ δαιμονία φυλὴ μας, καθ' ὃν χρόνον οἱ πολυπληθεῖς ἐχθροὶ οὐδὲ στιγμὴν ἔπαυον παρέχοντες πράγματα εἰς τὸ κράτος. Τῶν κινδύνων τούτων καὶ ταραχῶν τοῦ κράτους ἰδέαν μᾶς δίδει ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις.

Κυρίαι καὶ Κύριοι,

Ἐπὶ τοῦ χώρου ἔνθα ἐγείρεται τὸ σεμνὸν τοῦτο τῶν Μουσῶν ἐνδιαίτημα, τίς οἶδε ποσάκις καὶ πόσαι ἀναρίθμητοι ὄρδαὶ βαρβάρων ἐπιδρομῶν ἔστησαν τὸ στρατόπεδόν των μὲ ὄμμα ἄπληστον καὶ αἰμοδιφῆς προσατενιζόντων τὴν **ἀπέναντι** κειμένην μεγάλην καὶ εὐδαίμονα ἑλληνίδα πόλιν, ἐν ἣ ὁ πατέρας ἡμῶν μετὰ τῶν πορφυροστολίστων βασιλέων τοῦ γένους ἐπὶ χιλιετηρίδα ὀλόκληρον ἠγωνίζοντο, **δεινότατον ἀγῶνα**, ὅπως διατηρήσωσι ἀκοίμητον καὶ ἄσβεστον τὸ ἱερὸν φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπερ μεταλαμπαδωθὲν ἐντεῦθεν εἰς ἔθνη τέως βάρβαρα κατεκλέϊσεν αὐτὰ καὶ ἀνέδειξε τὸ Βυζάντιον σχολὴν καὶ παιδευσιν ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων συνάγω τὰ ἐπόμενα συμπεράσματα ἅτινα, ὑποβάλλω εἰς τὴν κρίσιν τῶν ἀξιολόγων κ. κ. συνέδρων.

α' Ἐπειδὴ ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία διὰ τῆς μορφωτικῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ἀρετῶν της εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ ἡμῶν φιλολογία ἐπιβάλλεται ἡ ἐνθάρρυνσις τῆς σπουδῆς της, τῶν σχολῶν τῆς μέσης παιδείας διδουσῶν τὸ πρὸς τοῦτο σύνθημα.

β' Νὰ ἐνθαρρύνῃ ὁ Σύλλογος ὅπως ἂν αἱ τ' ἐγκρίνῃ τὴν συγγραφὴν ἐγχειριδίου τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, ὅπερ θὰ χρησιμεύσῃ ὡς διδακτικὸν βιβλίον.

γ' Νὰ προκαλέσῃ ὁ Σύλλογος ὅπως αὐτὸς νομίσῃ καλὸν τὴν συγγραφὴν καὶ ἐκδόσιν Ἱστορίας τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ

δ'. Νὰ ἐνισχυθῇ τὸ μάθημα τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας καὶ διὰ τῆς μελέτης καὶ ἐρμηνείας ἐκλεκτῶν τεμαχίων Βυζαντινῶν συγγραφέων ἐκδιδομένης σχετικῆς Ἀνθολογίας.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς εἰσηγήσεως λαμβάνει τὸν λόγον

Ὁ κ. **Μοστράτος**. Φρονεῖ ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας εἶναι καὶ ζήτημα μεθόδου, διερωτᾷται δὲ 1ον) πῶς θὰ γίνῃ ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὰ γυμνάσια. Θὰ εἰσαχθῇ πρὸς τοὺς ἄλλους μαθήματα καὶ οὕτω θὰ αὐξηθῇ ὁ φόρτος; Ἡ θὰ ἀντικαταστήσῃ ἄλλα μαθήματα καὶ ποῖα ταῦτα; Τὸ ἐπ' ἐμοί, λέγει, φρονῶ ὅτι πρέπει ν' ἀναμείνωμεν νὰ εἰσαχθῇ πρῶτον ἐν τῷ Ἑθν. Πανεπιστημίῳ, ἵνα ἐκ τούτου ὀδηγηθῶμεν, ἀλλὰ καὶ πάλιν εἶναι δύσκολος ἡ εἰσαγωγὴ διότι τὰ προγράμματα τῶν Σχολῶν εἶναι ὑπερφορτωμένα, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ὑπάρχουσι μαθήματα δυνάμενα νὰ παραληφθῶσι καὶ ἀντικατασταθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ. 2ον) καὶ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι ἐν τοῖς σχολείοις ἀγωνιζόμεθα νὰ καλλιεργήσωμεν τὸ γλωσσικὸν συναισθημα πρὸς τὸ κάλλος τῆς ἀεραίας ἀττικῆς γλώσσης. Εἰσαγομένης λοιπὸν τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας θὰ παραβλαθῇ τοῦτο, καὶ θὰ ἐπέλθῃ σύγκρουσις μεταξὺ τοῦ ἐκ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς βυζαντινῆς προερχομένου γλωσσικοῦ συναισθήματος. Ὡστε ὁ μαθητὴς θὰ εὗρεθῇ εἰς δυσκολίαν ποῖον νὰ προτιμήσῃ.

Τὸ βάρος εἶναι μέγα καὶ εὐγενές, ἀλλὰ δυσκόλως δύνανται νὰ φέρωσιν αὐτὸ οἱ μαθηταί. Ἀναφέρει δὲ ὅτι σύντομον ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας ταύτης ἐφιλοτέχνησεν ὁ καθηγητὴς κ. Π. Καρολίδης.

Εἰς τὰ σχολεῖα ἀρκεῖ καὶ ὅτι θὰ διδάσκηται ἡ ἱστορία τῆς

λογοτεχνίας ταύτης, ὅπερ ἄλλως τε συμβαίνει προφορικῶς διδασκαμένη ὑπὸ πολλῶν καθηγητῶν.

Ὁ κ. Ζαμαρίας: Τὸ θέμα, λέγει, εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς καὶ σκέψεως καὶ τὸ συνέδριον πρὶν ἢ καταλήξῃ εἰς συμπεράσματα ὑφ' ὧν τὰς ἐπόψεις δέον νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα, διότι ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη αὐτοῦ λύσις μέλλει νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ πολλὰ ἐκπαιδευτικὰ συμφέροντα. Τὸ ἀναφερθὲν ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ ὡς λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Max Nordau, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν πρέπει νὰ ἀφῇ-νωσιν εἰς τοὺς βαρβάρους νὰ συγγράφωσι τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς. Διότι ἐὰν ἐμελετώντο ὡς δεῖ τὰ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, θὰ κατεννοεῖτο βαθύτερον ἢ νεωτέρα ἡμῶν φιλολογία καὶ ὅ' ἀπεφεύγετο τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Ὡς ἔχουσι νῦν τὰ πράγματα, οἱ βυζαντινοὶ χρόνοι εἶναι διὰ τοὺς πολλοὺς ἐν ὁμιλῶδει τιμὴ καταστάσει, ὡς τάφος τις διαχωρίζουσα ἡμᾶς τῶν ἀρχαίων. Εἶναι δὲ ἀνάγκη τὸ ἀπ' ἐκείνων μέχρι τῆς σήμερον διήκον φιλολογικὸν νῆμα νὰ ᾗ διαρκές, τοῦτο δὲ κατορθοῦται διὰ τῆς μελέτης τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων.

Ὡς πρὸς τὸ ρηθὲν, ὅτι διὰ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας δύναται νὰ παραβλαθῇ τὸ γλωσσικὸν καλολογικὸν συναίσθημα, νομίζω ὅτι τοιοῦτος φόβος δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ. Κυρίως εἶναι ἀναγκαῖον τὸ καλολογικὸν τοῦτο συναίσθημα νὰ καλλιεργῇται ὡς πρὸς τὴν σύγχρονον γλῶσσαν. Δὲν βλέπω δὲ πῶς τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ παραβλαθῇ, ἐὰν ὁ μαθητὴς πρὸς τὴν γλῶσση τοῦ Ὀμήρου, τῶν τραγικῶν, τῶν ρητόρων, γνωρίσῃ καὶ μεταγενεστέρως φάσει αὐτῆς. Ἀπ' ἐναντίας τὸ τοιοῦτον θὰ τοῦ εἶναι πολλαχῶς χρήσιμον, ἵνα σχηματίσῃ σαφεῖς καὶ ὀρισμένους ἰδέας περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, αὕτη θὰ εἶναι ἀπαρίθμησις ὀνομάτων καὶ τὰ ἐκ ταύτης ὠφέλη θὰ ᾧσι χιμαίρικα, ἐὰν τὰ ἔργα τῶν οἰκείων συγγραφέων παραμείνωσι τελείως ἄγνωστα. Δὲν θὰ ἐννοήσῃ τις καὶ ὅ,τι καὶ ἂν ἀναγνώσῃ περὶ Ὀμήρου, Αἰσχύλου κτλ. ἂν μὴ ἀναγνώσῃ μέρος τοῦλάχιστον τῶν ἔργων ἐκάστου τούτων. Οὕτω καὶ περὶ Βυζαντινῶν συγγραφέων δέον νὰ γίνωσι γνωστὰ τῷ μαθητῇ καὶ τὰ σχετικὰ ἔργα αὐτῶν. Ὁ καταρτισμὸς ἀνθολογίας τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἔσται χρησιμώτατος πρὸς τοῦτο.

Ὡς πρὸς τὸ ρηθὲν ὅτι τὰ προγράμματα εἶναι ἐπιφορτωμένα,

καὶ ὅτι ἐλλείπει ὁ χρόνος, τοῦτο εἶναι δευτερεύον. Τὸ κύριον εἶναι νὰ γνωσθῇ: δέον νὰ διδάσκηται ἐν τοῖς Σχολαίαις ἢ Βυζαντινῇ λογοτεχνίᾳ ἢ οὐ;

Ὡς πρὸς τὴν εἰσήγησιν τοῦ κ. Παπαδοπούλου παρατήρησα ὅτι ὀλίγιστα ἀνέφερε περὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς φιλολογίας ἀλλ' εἶναι δικαιολογημένος εἰς τοῦτο ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς ἀναγκαίας προμελέτης καὶ ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας ἐπ' αὐτῆς.

Ὁ κ. Δ. Δασμασηνός. Μετὰ μεγίστης μου λύπης παρατηρῶ ὅτι ἡ εἰσήγησις εἶναι ἐτεροσκελής. Ἐνῷ κατ' ἀρχὴν τὸ Ἐκπαιδευτικὸν τμήμα ἐνέκρινε τὴν εἰσαγωγὴν τῆς τε Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἰς τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς, καὶ ὑπὸ τοιοῦτο πνεῦμα ὥφειλε νὰ γίνῃ ἡ εἰσήγησις, ἤδη ὁ κ. εἰσηγητὴς παραγκωνίζων τὴν νεωτέραν φιλολογίαν ἐνδιατρίβει μόνον εἰς τὸ περὶ εἰσαγωγῆς τῆς Βυζαντινῆς.

Λόγος τῆς μὴ εἰσαγωγῆς ταύτης ἐδόθη, πρὸς πρόσχημα βεβαίως, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς εἰδικῇ ἑδρᾷ ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ, ὥσάν νὰ ὑπῆρχεν ἤδη τῆς Βυζαντινῆς ἢ νὰ ἀγνοῶμεν ὅτι ἑδραὶ τοιαῦται ὑπάρχουν ἐν τοῖς Πανεπιστημίαις τῶν Παρισίων, τοῦ Βερολίνου, τοῦ Μονάχου, τῆς Χαϊδεδεργγης, τῆς Ὁξφόρδης, ἐν Ἀμερικῇ καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ὥσάν νὰ μὴ ᾔσαν ἐπαρκεῖς εἰς ἐργασίαι δλοκλήρου φάλαγγος ἐπιστημόνων καὶ Γάλλων καὶ Γερμανῶν καὶ Ἀγγλῶν καὶ ἡμετέρων ἐπὶ τῆς νεωτέρας γλώσσης.

Ἐπειτα εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι σχολαίᾳ, ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία διδάσκεται καὶ εἰς τὰ σχολαρχεῖα καὶ εἰς τὰ γυμνάσια. Διὰ τὸ δὲν ἀνέμενον καὶ ἐκεῖ τὴν ἵδρυσιν τῆς ὑπὸ πρόφασιν πανεπιστημιακῆς ἑδρας;

Πρὶν ἢ ἡ φάλαγγς ξένων ἐπιστημόνων διανοιῇ τοὺς ὀφθαλμοὺς μας ἐπὶ τῆς ἀξίας τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἐθέτομεν τὰ ὅρια τῆς ἑλληνικῆς ὑποφερτῆς γλώσσης καὶ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας εἰς τὸν Ξενοφῶντα. Καὶ θὰ εἶχομεν εἰσέτι τὴν ἰδέαν ταύτην, ἂν δὲν ἔρριπτον ἐκεῖνοι τὴν κραυγὴν τῆς ἀγανακτήσεως, τὴν ὁποίαν ὁ κ. εἰσηγητὴς ἀνέφερεν. Ἐκάμχμεν φαίνεται ἀρκετὴν παραχώρησιν καὶ συγκατάθεσιν θέσαντες καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς εἰς τοὺς προγόνους μας, καὶ πρὸ τῆς παραδοχῆς τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὰς σχολὰς μας, παρὰ τὸν Fauriel καὶ τὸν Passow καὶ τὸν Thumb καὶ τὸν Krumbacher, ἐπιμένομεν νὰ θεωρῶμεν

ὡς ἀνάξια πολιτογραφήσεως τὰ ἀθάνατα δημοτικά ἄσματα, τὸν μέγαν Σολωμόν, τὸν Βαλαωρίτην καὶ αὐτὸν τὸν Παγκραδῆν ἢ τὸν Βερναρδάκη. Κατὰ τῆς τριαύτης ἐπιδουλῆς, ἀς μὴ ἐπιτραπῇ ἡ λέξις, διαμαρτύρομαι ἐντονώτατα. Ἄν δὲν ἔχῃ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἀριστουργήματα ὅπως τὰ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, ἔχει ὅμως τὰ ἰδικά του μελετηθέντα καὶ ὑπὸ ξένων καὶ ὑπὸ ἡμετέρων καὶ θαυμασθέντα. Ἐπαιτῶ παρὰ τὸν Πτωχοπρόδρομον μίαν θέσιν διὰ τὰ Δημοτικά ἄσματα, ὀλίγον χρόνον διὰ τὸν Σολωμόν, ὀλίγα ψιχία διὰ τὸν Τρικούπην καὶ τὸν Παπαρρηγόπουλον καὶ δι' ὅλην ἐκείνην τὴν σωρείαν τῶν ποιητῶν καὶ λογογράφων, τὴν ὁποίαν πρὸ ἡμῶν ἐτίμησαν ξένοι.

Ἄλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπως παντοῦ δυστυχῶς καὶ πάντοτε, βλέπω πάλιν ὅτι μετεστράφη τὸ ζήτημα καὶ κατήντησε κυρίως ζήτημα γλώσσης. Δὲν ἔγραψαν τὴν ἀττικήν ἢ τὴν ἀττικίζουσιν οἱ νεώτεροι. Ἴδου τὸ μέγα σφάλμα, τὸ ἀσυγχώρητον ἔγκλημά των. Καὶ ἡμεῖς συνηθίσαντες νὰ ἀναστρεφώμεθα μετὰ τῶν νεκρῶν τύπων καὶ τῶν πρὸ πολλοῦ ἀποθανόντων προπάππων, ἀπαρνούμεθα τοὺς πατέρας καὶ τοὺς ζῶντας καὶ διαγράφομεν χιλιετὴ φιλολογίαν χάριν τῆς καθαρότητος τῶν τύπων καὶ χάριν αὐτῆς θυσιάζομεν τὰς ἰδέας λησμονοῦντες ὅτι ἐκτὸς τῶν τύπων καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ αὐταὶ δέον νὰ μᾶς ἐλκύουν. Προσκεκολλημέναι ὡς ὄστρεα εἰς τοὺς γλωσσικοὺς τύπους λησμονοῦμεν ὅτι ἡ γλῶσσα ὑπεῖκει εἰς φυσικοὺς νόμους ἐξελίξεως καὶ εἰς μεταβολάς, καὶ ὅτι ἡ φιλολογία, ἥτις θὰ εἶναι εἰλικρινὴς καὶ ἀληθής, καὶ δι' αὐτὸ καλλιτεχνική καὶ ὥραία ὀφείλει νὰ συμμορφώνηται πρὸς τοὺς τύπους τῆς ἐποχῆς. Ἡ τριαύτη προσήλωσις ὑπῆρξε τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἢ χειρπέδῃ καὶ ὁ σκόπελος, καὶ ζητῶ νὰ τιμηθῇ τὸ ἔθνος, τὸ ὅποιον δὲν θέλει πλέον χειρπέδας καὶ διὰ νὰ προσδεύσῃ προσπαθεῖ νὰ ἀποφύγῃ τὸν σκόπελον, ὅπου ἐπὶ μικροῦς αἰῶνας προσέκρουεν. Καὶ ἀφῆσαντες τὰς περὶ τῆς γλώσσης προλήψεις, διαστέλλοντες αὐτὴν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν, δώσωμεν τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν εἰς τὴν νεωτέραν μας φιλολογίαν, τὴν ζῶσαν ἀπόδειξιν ὅτι σφύζει μέσα εἰς τὸ ἔθνος, τὸ αἶμα, τὸ ὅποιον ὅπως ἐγέννησεν ἕνα Ὀμηρον καὶ ἕνα Αἰσχύλον ἢ Πλάτωνα, ἕνα Ψαλλὸν ἢ ἕνα Προκόπιον ἢ ἕνα Ρωμανόν, χθὲς ἔτι ἔστησεν ἀθάνατον στυλοβάτην τῆς φιλολογίας του τὰ Δημοτικά ἄσματα καὶ τὸν Κορνάρον καὶ ἐγέννησεν ἕνα Κοραῆν καὶ ἕνα Σολωμόν.

Ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἀπέθανε μετὰ τοῦ Ξενοφῶντος, δὲν ἐσδέσθη μετὰ τοῦ Πτωχοπροδρόμου, δὲν ἐκαίμηθη μετὰ τοῦ Φραντζῆ. Ἐξῆσε φιλολογικῶς καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας καὶ ζῇ μέχρι σήμερον περὶ σας. Ἀναγνωρίσατέ το.

Ὁ κ. **Μ. Αὐθεντόπουλος** λέγει, ὅτι ὁ κ. εἰσηγητὴς κατέλαθεν ἡμᾶς ἀγνώτας τοῦ θέματος, ἀλλὰ παρέλειψε νὰ δικαιολογήσῃ πόθεν προῆλθε τοῦτο. Ἐὰν δὲν ἐμελετήθη παρ' ἡμῶν ἡ ἱστορία καὶ λογοτεχνία τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, τοῦτο προῆλθε διότι ἔνεκα ἄλλων λόγων ἐπιεζόμεθα νὰ μὴ ἐκδηλώνωμεν τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀφ' ἐνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἡμπόδιζε τοῦτο ἡ ἐπικρατήσασα ἱστορικὴ πλάνη καὶ ἐν Εὐρώπῃ περὶ αὐτῶν.

Πρὸ 25 ἐτῶν δὲ μόλις, ὅτε ὁ καθηγητὴς τῆς ἱστορίας Παπαρρηγόπουλος ἐξέδωκε τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἐγένετο ἀφορμὴ ἵνα καὶ οἱ ἱστοριογράφοι τῆς Δύσεως ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν.

Ὁ δὲ Hertzberg πρῶτος τῶν ἐν Ἑσπερίᾳ τῇ 1882 συνέγραψε ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μέχρι τῆς τουρκοκρατίας, εἰς ἣν ἐν ἐπιλόγῃ περιέλαβε καὶ τὰ μετὰ τὴν ἄλωσην.

Ἀφ' οὗ λοιπὸν ἐν Εὐρώπῃ ἦσαν μέχρις ἐσχάτων ταῦτα ἄγνωστα ἦτο φυσικὸν νὰ ᾧσι καὶ παρ' ἡμῶν, ἀφ' οὗ καὶ ἄλλοι λόγοι εἰς τοῦτο συνετέλουν, αἱ ὀλίγαι δὲ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων γενόμεναι μεσαιωνικαὶ μελέται ἦσαν χρονογραφικαὶ καὶ διὰ τοῦτο ἀκαρποι.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς εἰσαγωγῆς τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας εἰς τὰς σχολὰς τῆς μέσης παιδείας, τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον. Τὸ ὅτι τὸ νῆμα δὲν πρέπει νὰ διακοπῇ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρις ἡμῶν τοῦτο ἀποτελεῖ ἀδαμαντίνην ἀλήθειαν. Διαφωνῶ ὅμως ὡς πρὸς τὸ ρηθὲν ἔτι διὰ τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας θὰ παραβλαβῇ τὸ γλωσσικὸν συναίσθημα. Ὁ ἀρχαῖος λόγος ὡς ἐκ τοῦ κάλλους αὐτοῦ θὰ μείνῃ πάντοτε τὸ πρότυπον, πρὸς ὃ θὰ στρέφονται τὰ βλέμματα ἡμῶν, διὰ τῆς μελέτης δὲ τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας τὸ γλωσσικὸν συναίσθημα θὰ ἐνισχυθῇ καὶ πλεῖστα ὅσα φαινόμενα τοῦ νῦν γραπτοῦ λόγου θὰ διαλευκανθῶσι καὶ ἡ μελέτη τῆς ἐξελίξεως ταύτης τῆς γλώσσης ἔσται μία ἀπόδειξις ἔτι τῆς καταγωγῆς ἡμῶν.

Ὡς πρὸς τὸ ρηθὲν ὅτι διὰ τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας θὰ

ἀναπτυχθῇ διφυῆς ἔρως εἰς τοὺς μαθητάς, ὡς πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἀφ' ἑνὸς καὶ ὡς πρὸς τὰ βυζαντινὰ ἀφ' ἑτέρου, ὁ ἔρως οὗτος οὐχὶ διφυῆς ἀλλὰ πολυμερὴς πρέπει γ' ἀναπτυχθῇ, διότι ὁ μαθητὴς ὀφείλει νὰ διδάσκηται ὅ,τι πλείστως ἀπόψει τῆς πατρῷας γλώσσης παρὰ τὸν Ὅμηρον, Ἑσυχυρίδην, τοὺς δραματικούς κτλ. καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ πλείστως δὲ θσας ὠφελείας ἔχει νὰ πορισθῇ ἐκ τούτου. Ὡς τοῦ ποταμοῦ ἡ ροὴ οὕτω καὶ τῆς γλώσσης ἡ ἐξέλιξις δὲν ἀνακόπτεται· ὀφείλει δὲ νὰ μελετᾶται τὸ πῶς ἐπέρχεται αὕτη. Ὡς ἐνόμισαν οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι νεκροὶ καὶ τοῦτο ὀφείλω νὰ ἀνασκευάσω· οὕτε ἡ γλῶσσα ἐκείνων οὐτε τὰ ἔργα ἐνεκρώθησαν, ἐφ' ὅσον τὸ ἔθνος ζῇ, καὶ ὁμιλεῖ γλῶσσαν, ἥτις ἐκ τῆς ἐκείνων ἐξελίχθη καὶ ἐμορφώθη καὶ ὅπως τὸ παρελθὸν ἦτο ἐνδοξον καὶ τιοῦτον μέλλον τῇ ἐπιφυλάσσεται.

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ μυθίστητος, νομίζω ὅτι ἄριστον εἶναι τὸ σύστημα τῆς πολλῆς ἀναγνώσεως καὶ οὐχὶ ἐρμηνείας, ἥτοι ὅ,τι δηλοῦσιν οἱ Γερμανοὶ διὰ τοῦ ὅρου *Lecture*. Χρησιμωτάτην νομίζω τὴν Ἀνθολογίαν, ἰδίᾳ διὰ τὰς ἀνωτέρας τάξεις, ἐξ ἀποσπασμάτων τῶν δοκιμωτέρων βυζαντινῶν συγγραφέων, εἰς ἣν θὰ ὑπάρχωσι πολλὰ δοκίμια διαφόρων χρόνων.

Ὡς πρὸς τὴν νεωτέραν ἐλληνικὴν λογοτεχνίαν, εἶναι ἤδη εἰσηγμένη πρὸ πολλοῦ ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ἐνταῦθα. Καὶ παρ' ἡμῶν ὑπάρχουσιν ὡς καὶ ἐν Ἀθήναις πλείστα συλλογαὶ καὶ τρίτομοι, αἵτινες ἐξαιτληθεῖσαι ἀνετυπώθησαν πλέον ἢ ἅπασι.

Ὁ κ. **H. Βαλσαμάκης**. Μετὰ τὰ σοφὰ ὑπὸ τῶν εἰδικῶν λεχθέντα, λέγει, ὀλίγιστα ὑπολείπονται ἡμῶι. Ἐκ τῆς προηγηθείσης συζητήσεως ἐγένετο γνωστὸν, ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας ἱκανῶς εἶναι ἤδη εἰσηγμένη παρ' ἡμῶν, καὶ διὰ τοῦτο νομίζω ἐπαρκῶς εἶναι δικαιολογημένος ὁ κ. εἰσηγητὴς μὴ ἐπιμένειν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν τῇ εἰσηγήσει.

Ἐκ δὲ τῶν ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ ἀναγνωσθέντων κειμένων ἐγένετο φανερόν, ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας πολὺ ἀπέχει τῆς ἀρχαίας, καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς σημερινῆς δημώδους, ἢ ἡ γλῶσσα τῶν βιβλίων· δι' ὃ δὲν συμφωνῶ πρὸς τοὺς φρονούντας, ὅτι ἵνα φθάσωμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν δεόν νὰ διέλθωμεν διὰ τῆς βυζαντινῆς. Σχηματικῶς μοι παρίσταται τὸ ζήτημα ὡς ἑξῆς: ἐπὶ ὑψώματος εὐρίσκεται ἡ ἀρχαία γλῶσσα, χαμηλότερον δὲ ἡ σημερινή, συνδέει δὲ ταύτας ἐπικλινὴς ἀλλὰ ὀρθὴ ὁδός, εἰς τὰ πλάγια δὲ

τῆς ὁδοῦ, εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον, οἶονεῖ εἰς κοιλάματα, καίται ἡ βυζαντινὴ γλῶσσα. Διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀνερχόμεθα βαθμηδὸν τὴν εὐθείαν καὶ ἀνάγτη ταύτην ὁδόν, ἐὰν ἡθέλωμεν ὅμως, ὡς προϋτάθη, ἐκ τῆς ὁδοῦ ταύτης νὰ κατέλθωμεν εἰς τὰ κοιλάματα — τὴν βυζαντινὴν γλῶσσαν — καὶ ἐκ ταύτης νὰ ἀνέλθωμεν εἰς τὸ ὕψωμα θὰ συνηντῶμεν πολὺ περισσοτέρας δυσκολίας — ἐν ᾧ ἡ νῦν ἀκολουθουμένη ὁδὸς εἶναι ἡ εὐκολωτέρα καὶ ἡ ψυχολογικῶς ἐνδεικνυμένη.

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας, νομίζω ὅτι πρέπει εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις νὰ διδάσκηται ἡ λογοτεχνία αὕτη δι' ἀποσπασμάτων, τὰ ὅποια νὰ ἀναγινώσκωνται καὶ οὐχὶ διὰ τῆς γραμματολογίας, δι' ἧς ὁ μαθητὴς διδάσκεται ξηρὰ ὀνόματα, ἐξ οὗ λίαν πενιχρὰ ἀποτελέσματα θὰ ἔχωμεν.

Ὁ κ. **A. Ζαμαρίας** ὑπεραμύνεται τοῦ κ. εἰσηγητοῦ ἐξαρτήσαντος τὴν καρποφόρον διδασκαλίαν τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς προδιευθετήσεως, δι' ὃ καὶ προτείνει νὰ περιμείνωμεν τὰ τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου πορίσματα. Πάντες, λέγει ἐνθουσιῶμεν διὰ τὰ ἔργα τῶν νεωτέρων ἡμῶν ποιητῶν, τὰ ὅποια καὶ πρὸ ξένων θεωροῦνται πρώτης τάξεως. Ὁ προταθείς τρόπος τῆς ἀναγνώσεως καὶ διδασκαλίας τῆς νεωτέρας γλώσσης ἔχει τι τὸ νεφελοῦδες. Διαφέρει δὲ πολὺ ἡ τοιαύτη ἀνάγνωσις τῆς ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ προτεινομένης, ἥτις ὀφείλει νὰ ἐρείδεται ἐπὶ ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως, ἥτις μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον δὲν ἔχει γίνει. Καὶ διὰ τοῦτο ἐγὼ πληρέστερον κατκαθ' τὴν Ἀντιγόνην τοῦ Σοφοκλέους ἀπὸ τὴν Μερῶπην τοῦ Βερνερδάκη, καὶ χορικόν τι τοῦ Σοφοκλέους ἢ λυρικόν τοῦ Χριστοπούλου. Ἐὰν δὲ ἡ διδασκαλία τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας δὲν γίνῃ ὑπὸ διδασκάλου ἐπιστήμονος μεμορφωμένου, ἡ διδασκαλία δὲν θὰ εἶναι γόνιμος.

Ὁ δὲ κ. **A. Δαμασκηνός** ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ λεχθεῖσι διείδε ὑποτίμησιν τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας καὶ δικαίως ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ ταύτῃ ὑπερήσπισεν αὐτήν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν γλῶσσαν τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, αὕτη ὅπως καὶ ἡ νέα ἐλληνικὴ γλῶσσα εἶναι διττὴ τὴν ἐκφάνσιν, ἢ δημώδης καὶ ἢ γραπτὴ. Τὰ ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ ἀναγνωσθέντα ἀποσπάσματα ἦσαν τῆς τότε δημώδους. Ἐὰν τοῦτο λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὁ κ. Βαλσαμάκης θὰ ἴδῃ ὅτι οὐδαμοῦ ὑπάρχουσι χάσματα, τὰ

ὅποια ἄλλως τε ἀδύνατον νὰ υπάρξωσι, ἀφ' οὗ ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖ ἀδιάσπαστον σειρὰν μορφωθεῖσαν διὰ τῆς ἐξελιξέως.

Οὐδ' εἶναι καιρὸς παίζοντες μὲ τὰς λέξεις νὰ ἀνασκευάζωμεν πράγματα μὴ λεχθέντα ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην, ὑπερμαχόμενοι ὅτι ζῶσιν οἱ πρόγονοι ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν. Ἀντὶ τῆς τριαύτης ὑπερασπίσεως, τῆς ὁποίας ἀνάγκη δὲν ἔχουν, θὰ ἐπράττομεν καλύτερον μιμούμενοι αὐτοὺς εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐκφάνσεώς του.

Ὁ κ. **Δ. Μοστροῦτος** ὑποστηρίζει ὅτι ἄνευ ἐρμηνείας εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῶσιν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ὧν πολλοὶ εἶναι στρυφνοί. Ἐὰν δὲ πρόκειται νὰ εἰσαχθῇ ἡ διδασκαλία, πρέπει νὰ προηγηθῇ ἐπιστημονικὴ μελέτη τοῦ ζητήματος.

Ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ βροντοφωνεῖται αὕτη πάντοτε ὑπὸ τῶν διδασκόντων, οἵτινες πρὸς τοῦτο κλέπτουσιν ὥρας ἐξ ἄλλων μαθημάτων διότι ἄλλως δὲν ἐπαρκεῖ ὁ χρόνος. Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι ἐνταῦθα διδάσκονται οἱ μαθηταὶ καὶ γαλλικὰ καὶ τουρκικὰ, τὰ ὅποια δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰ προγράμματα τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ κ. **Πρόεδρος** παρατηρεῖ ὅτι, ἐὰν ἐπαρκὴς ὁ χρόνος ἢ οὐ, εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ προκείμενον καὶ δευτερεύον. Πρόκειται ἤδη περὶ τοῦ ἂν πρέπη νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὰ σχολεῖα ἢ οὐ.

Ὁ κ. **Η. Βαλαμάκης** μετὰ τὴν ἐπιφύλαξιν ὅτι ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ συζητουμένου θέματος περὶ γλώσσης δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἰδίαν γνώμην, ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Ζαμαρίου ρηθέν, ὅτι δυσκόλως ἐννοεῖ τινὰ τῶν νεωτέρων ποιητῶν, τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ γλώσσῃ χάσματα καὶ δὴ ἀγεφύρωτα. Ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ ἀναγνωσθέντα ἀποσπάσματα, ὑποστηρίζει καὶ πάλιν, ὅτι ταῦτα πολὺ περισσότερον διαφέρουσι τῆς ἀρχαίας ἢ τὰ τῆς σημερινῆς γλώσσης.

Ὁ κ. **Δ. Δαμασκηνός** συμφωνεῖ μὲν ὅτι παρ' ἡμῶν εἰς τὰς ἀνωτέρας ἰδίαι τάξεις τῶν σχολαρχείων καὶ τῶν ἀστικῶν σχολῶν διδάσκεται ἡ νεωτέρα λογοτεχνία ἀλλ' οὐχὶ ἐπαρκῶς καὶ καρποφόρως. Δὲν διδάσκεται ὅμως καθόλου εἰς τὰ παρ' ἡμῶν γυμνάσια, ὅπως γίνεται τοῦτο ἐν Ἑλλάδι.

Ἐπαναλαμβάνω ὅτι διὰ νὰ εἰσαχθῇ τὸ μάθημα τοῦτο δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσαχθῇ πρῶτον ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, οὔτε πρέπει νὰ ἀναμείνωμεν τοῦτο. Τοῦτο ὑποστηριζόμενον εἶναι ἀπλὴ πρόφασις,

καλύπτουσα τὴν ἄρνησιν ἡμῶν καὶ ὁμολογία ὅτι εἴμεθα ἀπαράσκευοι πρὸς τριαύτην διδασκαλίαν. Ἐὰν πρόκειται νὰ ἀναμείνωμεν, εἶναι πιθανὸν νὰ ἀναμείνωμεν ἐπὶ πολλὰς ἰσως δεκαετηρίδας εἰσέτι, ἄλλωστε δὲν πρόκειται ἐκ τῆς τριεύτης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἔδρας νὰ πορισθῶμεν τὴν μέθοδον, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῶν συγφῶν ζητημάτων, ἥτις ἔγινεν ἤδη καὶ ἐκτὸς τοῦ Πανεπιστημίου, καὶ ἐν αὐτῷ κατὰ τὰ μαθήματα τῆς συγκριτικῆς γραμματικῆς ὑπὸ τοῦ κ. Χατζιδάκι. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν γλωσσικὴν τῆς νεωτέρας ἐπεξεργασίαν αὕτη, ἔγινεν ἤδη ὑπὸ τοῦ κ. Χατζιδάκι καὶ τοῦ Κοραΐ, τοῦ Κρουμβάχερ, τοῦ Thumb, τοῦ Legrand, τοῦ Pernot τοῦ Δίττερικ, τοῦ Γιάνναρη, τοῦ Krüger καὶ πλείστων ἄλλων. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ πλείστα ἤδη συλλογαί, καὶ ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας ὑπὸ τοῦ Ραγκαδά καὶ κρίσεις καὶ μονογραφίαι, ὅπως τοῦ Marquis de Saint Hilaire, τῆς Dora d'Istria, τοῦ Κονεμένου, τοῦ Πολυλά, τοῦ Νικολάϊ, τοῦ Δίττερικ, τοῦ Σάθθα, τοῦ Ζαμπελίου, τοῦ Legrand, τοῦ Καλοσγούρου, τοῦ Σπ. Βιάζη, καὶ πλείοθ' ὅσαι ἄλλαι.

Δὲν ἐλείπουν δὲ οὔτε αἱ ἐσχολιασμέναι τριαῦται ἐκδόσεις νεωτέρων συγγραφέων, ὅπως τοῦ Βαλαωρίτου καὶ τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἄλλων, ἂν καὶ πλειστάκις ἀνάγκη σχολίων δὲν ὑπάρχη.

Ὅσον δὲ διὰ τὴν ὀλίγην διαφορὰν, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς γλώσσης τοῦ Πτωχοπροδρόμου καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς δέον νὰ σημειωθῇ διὰ τοὺς ὑποστηρίζοντας ἀγεφύρωτα χάσματα καὶ μετὰπτωσιν κολοσσιαίαν, ὅτι αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν στασιμότητα τὴν ἐπιβληθεῖσαν εἰς τὴν γλῶσσαν ἕνεκα πολιτικῶν λόγων. Ὀλίγη μελέτη τῶν μνημονευθεισῶν συγγραφῶν καὶ τῶν ἔργων τῶν ἄλλων, οὕς συντομίας χάριν παραλείπω, θὰ ἐπειθῃ ἡμᾶς περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς σημερινῆς γλωσσικῆς φάσεως καὶ τῆς μεγίστης ἀνάγκης τῆς διδασκαλίας τῶν εἰς αὐτὴν φιλοτεχνηθέντων ἔργων, τῶν ὁποίων πολλὰ, πλείστα, εἶναι ἱκανὰ νὰ τιμήσωσι καὶ ξένας φιλολογίας, τῶν ὁποίων τὰς μεταφράσεις θαυμάζοντες ἀναγινώσκομεν, ἀγνοοῦντες τοὺς ἡμετέρους, ἕνεκα προλήψεων καὶ προκαταλήψεως ἐθνικῆς νοσηρᾶς.

Ὁ κ. **Ι. Βαλαβάνης** λέγει ὅτι πολλοὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπεχείρησαν νὰ καταρτίσωσι βυζαντινὴν Ἀνθολογίαν ἀλλ' ἀπέτυχον, διότι τὸ ἔργον εἶναι δύσκολον ὥς ἐκ τοῦ πολυειδοῦς καὶ πολλαπλοῦ τῆς ὕλης. Εὐκολύνεται ὅμως τὸ ἔργον, ἐὰν ὁ Σύλλογος κατῴρθου

προκηρύσσων διαγωνισμόν νὰ συνδέσῃ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν πρὸς τὴν βυζαντινὴν καὶ ταύτην πρὸς τὴν νεωτέραν. Διὰ τοιούτου βιβλίου θὰ ἐπετυγχάνετο ὁ σκοπὸς καὶ ἂν ἔτι δὲν ἐδιδάσκετο αὕτη ἐν τοῖς σχολείοις, διότι τὸ ἔργον τοῦτο θὰ ἀνεγινώσκετο καὶ ὑπὸ μὴ μαθητῶν. Βοηθητικὰ πρὸς τοῦτο συγγράμματα ὑπάρχουσιν, ὅπως γραμματολογίαι, αἵτινες θὰ ἦτο ἐπωφελὲς νὰ μετεφράζοντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Ὁ κ. **Μ. Αὐθεντόπουλος** φρονεῖ, ὅτι παρὰ τὴν υπερφόρτωσιν τῶν μαθημάτων θὰ εἶναι δυνατόν νὰ εἰσαχθῇ ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία εἰς τὰς παρ' ἡμῶν σχολὰς, ἐὰν εἰσαχθῇ ἐν τῷ μαθηματι τῶν ἑλληνικῶν καὶ γίνῃ ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν, ὅπως γίνεται καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων κειμένων· δι' Ἀνθολογίας καλῶς συντεταγμένης ἐν ἣ θὰ παρεγείροντο καὶ αἱ ἀπαραίτηται ἱστορικαὶ κλπ. σημειώσεις, οἱ μαθηταὶ θὰ ἐγνώριζον τὴν γλῶσσαν τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῶν, ὅπερ σχετίζεται καὶ πρὸς τὸν πολιτικὸν καὶ τὸν θρησκευτικὸν βίον ἡμῶν, ὡς ἐν ταῖς ὕμνογραφίαις. Οὕτω οἱ πολλοὶ ἐκ τῆς σχολῆς θὰ ἐλάμβανον ἀφορμὴν πρὸς τοιαύτας μελέτας καὶ τὰς ἀπαραιτήτους γνώσεις θὰ εἶχον, τὰς ὁποίας σήμερον μόνον οἱ λόγιοι ἔχουσιν.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο θὰ συμβάλλῃ καὶ τὸ Ἑθνικὸν Πανεπιστήμιον, ἀλλ' ἐπιβάλλεται καὶ ἡμῖν νὰ ἐπιληφθῶμεν αὐτοῦ.

Ὡς πρὸς τὴν νεωτέραν δὲ φιλολογίαν ἃς μὴ λησμονηθῇ, ἔτι ἀπὸ τοῦ 1880 καὶ ἐντεῦθεν ἕνεκα καιρικῶν λόγων σχεδὸν παρέμεινεν ἄγνωστος αὕτη εἰς τοὺς πολλοὺς, διότι ἠφάνισθησαν ἐκ τοῦ μέσου τὰ σχετικὰ ἔργα καὶ δὲν ἀνεγινώσκοντο.

Διὰ ταῦτα οἱ μὲν παλαιότεροι ἔχουσι γινῶσιν αὐτῆς, ἡ νεωτέρα γενεὰ ἔμωσ' οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην.

Ὡς πρὸς τὰς ἐκδόσεις τοῦ Σολωμοῦ, ἀναφέρει, ὅτι εἶδε τὴν ὑπὸ Παλαμᾶ καὶ τὸν πρόλογον δὲν κατώρθωσεν νὰ ἐννοήσῃ. Ἐὰν δὲ πρόκειται διὰ τοιούτων ἐκδόσεων νὰ γίνωσι γνωστὰ τὰ νεώτερα ἔργα, προτιμότερον νὰ μείνωσιν ἄγνωστα, ἢ νὰ ἀποτραπῇ ἀπὸ τῆς σχολῆς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, ὅπερ κατ' οὐσίαν δὲν ὑπάρχει.

Ὁ κ. **Δ. Μουστράτος** παρατηρεῖ, ὅτι ἡ νεωτέρα φιλολογία εἶναι γνωστὴ τῇ νεολαίᾳ, καὶ ὅτι μετὰ πολλοῦ ζήλου φέρονται πρὸς αὐτὴν οἱ μαθηταί.

Ὡς πρὸς τὸ περὶ ὕμνογραφίας, καίπερ λάτρις αὐτῆς φρονεῖ, ὅτι μετὰ πολλῆς περισκέψεως δεόν νὰ εἰσαχθῇ ἢ κάλλιον νὰ μὴ

εἰσαχθῇ καὶ διότι ἀπαιτεῖ ἐνίοτε εἰδικὰς θεολογικὰς γνώσεις πρὸς ἐρμηνείαν καὶ διότι τινὰ μέρη αὐτῶν δὲν εἶναι κατάλληλα πρὸς μελέτην ὑπὸ τῶν μαθητῶν, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τὰ ἔργα δεόνται ἐπιλογῆς. Ὑποστηρίζει δὲ ὅτι πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν ἀποσπασμάτων τῆς βυζαντινῆς καὶ νεωτέρας λογοτεχνίας· διὰ τὴν τελευταίαν δὲ ταύτην ὑπάρχουσι βοηθήματα ἐκδιδομένα ὑπ' Εὐρωπαίων, ὡς ἡ ὑπὸ τοῦ Νικολαΐ ἐσχολιασμένη ἐκδοσις τοῦ Χριστοπούλου, ὃν ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἀποκαλεῖ νέον Ἀνακρέοντα.

Περαίνων τὸν λόγον διερωτᾶται καὶ πάλιν ἐὰν τὸ μάθημα τοῦτο θὰ εἰσδιδασθῇ εἰς τὸ ὑπερφορτωμένον πρόγραμμα ἢ θ' ἀντικαταστήσῃ ἄλλο μάθημα.

Ὁ κ. **Γ. Ἀποστολίδης** παρατηρεῖ ὅτι τὸ κύριον ὑπὸ συζήτησιν θέμα εἶναι ἐὰν πρέπη νὰ εἰσαχθῇ ἡ βυζαντινὴ καὶ νεωτέρα λογοτεχνία. Ἐὰν εἶναι ἐπιστημονικῶς προητοιμασμένον τὸ ἔργον ἡ οὐ, καὶ ποῦ ὑπάρχουσι διαθέσιμοι ὄροι ἐν τοῖς προγράμμασιν, εἶναι ζητήματα συζητητέα κατόπιν.

Αὐτὸς φρονεῖ ὅτι ἡ τε βυζαντινὴ καὶ ἡ νεωτέρα λογοτεχνία δεόν νὰ εἰσαχθῶσι καὶ προτείνει νὰ διατυπωθῇ ἐν τοῖς συμπεράσμασι τὸ περὶ εἰσαγωγῆς τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας. Ὡς πρὸς αὐτὴν εἶναι ἀληθὲς καὶ τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Μουστράτου, ὅτι ἐνθουσιωδῶς πρὸς αὐτὴν διάκειται ἡ νεολαία, καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Αὐθεντοπούλου ἐξηγήσαντος διὰ τὴν δὲν ἐμελέθη μέχρι τοῦδε ὑφ' ἡμῶν ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία καὶ διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1880 καὶ ἐντεῦθεν ἡ νεωτέρα λογοτεχνία εἶναι ὀλιγώτερον γνωστὴ ἢ πρότερον. Ἀλλ' ἀμφοτέρω ταῦτα συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας εἰς τὰ σχολεῖα.

Ὁ κ. **Δ. Δαμασκηνός**. Εἶναι εὐτύχημα, λέγει, ὅτι ἤρχισαν ἐπικρατοῦσαι ὀρθαί ἐπὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ μαθήματος τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας γνώμαι καὶ ὑποστηρίζει τὴν πρότασιν τοῦ κ. Ἀποστολίδου ὅπως τεθῇ ἐν τοῖς συμπεράσμασιν. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὸν διευχρισμόν ὅτι ἐκ τοῦ προλόγου τοῦ κ. Παλαμᾶ, τῆς ἐκδόσεως τῆς Μαρασλείου Βιβλιοθήκης, δὲν ἐννοεῖται τίποτε, συνιστῶμεν τὴν ἐκδοσιν καὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ Ι. Πολυλά, τὰ σχόλια καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Σπ. Βιάζη, τοῦ Καλοσγούρου καὶ τῶσων ἄλλων. Ἄν δὲ καὶ τὰ ἑλληνικὰ τούτων εὗρεθῶσι τόσον ἀπροσδιόνισα, ὅσον καὶ τὰ ἑλληνικὰ τοῦ Παλαμᾶ, τότε ἃς ἀντλη-

θῶσιν αἱ πληροφορίες ἐκ τῆς ἰταλικῆς ἐκδόσεως τοῦ Τομαζαίου ἢ ἐξ ἄλλων ξένων.

Ὁ κ. **Δ. Μοστρεάτος**. Φρονῶ ὅτι ἡ ἀγαθὴ αὕτη αὐθόρμητος τάσις τῶν μαθητῶν πρὸς τὴν νεωτέραν λογοτεχνίαν δέον νὰ καλλιεργηθῇ καὶ ἐνισχυθῇ. Ὑπάρχουσι δὲ πρὸς τοῦτο ἐπχολιασμένοι ἐκδόσεις, ὀλίγαι μὲν καὶ πενιχραὶ γενόμεναι ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πλείσται δὲ καὶ ἐκτεταμέναι ὑπὸ τῶν ἄλλοδαπῶν.

Ὁ κ. **Ζαμαρίας** λέγει, ὅτι τὴν ἀνάγκην τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ μαθήματος τῆς βυζαντιακῆς τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας πάντες ὁμοφώνως ἀναγνωρίζομεν. Ὡς πρὸς τὸ λεχθὲν ὅτι γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν ἐν τοῖς σχολαίαις τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ δὲν διδάσκονται ἐπαρκῶς, διότι πολλοὶ διδάσκοντες ἐν ἡσσοῖν μοῖρα τοῦτο θέτουσι τῆς τῶν ἄλλων μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ οὔτε ὅπου διδάσκεται γίνεται τοῦτο συμφώνως πρὸς τὰ πράγματα τῆς ἐπιστήμης, μὴ ὑπαρχούσης ταιαύτης ἐργασίας. Δι' ὃ πολὺ δικαίως ὁ κ. εἰσηγητὴς ἐξήρτησε τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου ἐκ τῆς ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ ἐπιστημονικῆς μελέτης αὐτοῦ. Δὲν εἶναι δὲ ἀληθές ὅτι πρὸς τοῦτο δέον ν' ἀναμείνωμεν δεκαετηρίδας ὕλας.

Ἐάν δὲ σήμερον ὑπῆρχε σύγγραμμα ἐπιστημονικῶς διαπραγματευόμενον τὸ θέμα, δὲν θὰ εἶχομεν ἀνάγκην νὰ ἀναμείνωμεν τὴν ἰδρυσιν ἑδρας. Δι' ὃ φρονῶ ὅτι ἐάν ὁ Σύλλογος ἀνελάμβανε νὰ κάμῃ αὐτὸς ἢ νὰ ὑποδοθῇ τὴν ἐμφάνισιν τοιοῦτου ἔργου ἐπιστημονικῶς διαπραγματευομένου τὸ ζήτημα, ἢ καρποφόρος διδασκαλία τοῦ μαθήματος τούτου θὰ ἦτο δυνατὴ ἀπὸ τοῦδε.

Ὁ κ. **εἰσηγητὴς** λέγει, ὅτι ἐν τῇ εἰσηγήσει του σαφῶς κατέδειξε τοὺς λόγους δι' οὓς νομίζει πρόωρον εἰσέτι τὴν εἰσαγωγὴν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἰς τὴν μέσσην παιδείαν, θεωρῶν δὲ περιττὸν νὰ ἐπανέλθῃ, μάλιστα μετὰ τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Ζαμαρίου λεχθέντα, ἅτινα συμπίπτουν μὲ τὸ φρόνημά του, δὲν ἔχει τί νὰ προσθήσῃ.

Ὁ κ. **πρόεδρος** τελευταῖος λέγει, ὅτι ἐκ τῶν ἀνακοινωθέντων καὶ τῶν γενομένων συζητήσεων κατεδείχθη ὅτι ἀναγκαιότατὴ εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς λογοτεχνίας τοῦ τε μέσου καὶ τοῦ νεωτέρου τοῦ ἔθνους βίου μετὰ τῆς διδασκαλίας ἀφθόνων κειμένων ἐκ τῶν συγγραμμάτων. Ἠκούσθη ὅμως ὅτι ἐλλείπει ὁ χρόνος πρὸς τοῦτο, ἅτε δὴ καταφόρτων ὄντων τῶν προγραμμάτων. Ἡ συνεδρία σκοπὸν ἔχει τὴν μελέτην τῆς ἀνάγκης τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος,

τὰ δὲ περὶ φόρτου τοῦ προγράμματος δὲν πρέπει νὰ παρεμποδί-ζωσι τὰ ἐπὶ τοῦ ζητήματος συμπεράσματα· ἄλλως τε καὶ ἄλλοι λόγοι ὑπάρχουσι ὑπαγορεύοντες τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ προγράμματος τῆς μέσης παιδείας.

Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος δὲν ἔχομεν ἀνάγκην καὶ ἰδιαιτέρου χρόνου νομίζω, ἀναμνησκόμενος τῶν συζητήσεων τῶν γενομένων ἐπὶ τοῦ θέματος περὶ διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραμμάτων κατὰ τὰς ἐκπαιδευτικὰς συνεδρίας τοῦ παρελθόντος ἔτους. Τότε, βασιζόμενος ἐπὶ τῆς ψυχολογίας ἐπρότεινα μέθοδον διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς πραγματικῶς ἀνιῦσαν ἀνεὺ χάσματος, διδασκόμενης δηλ. ἀμέσως μετὰ τὴν νεωτέραν τῆς γραπτῆς γλώσσης τῶν μέσων χρόνων.—Ἐάν ἡ μέθοδος ἐκείνη ἐφαρμοσθῇ, κατ' ἐμὴν ἰδέαν ὅχι μόνον γενήσεται οἰκονομία χρόνου καὶ ἐπιτυχεστέρα διδασκαλία τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἡ νεωτέρα ἐκτὸς τῶν σχολῶν τῆς πρώτης παιδείας διδάσκεται ἀναγκαστικῶς καὶ εἰς γυμνασιακὰς τάξεις, διδασκῶνται δὲ καὶ ἡ βυζαντινὴ, ἣν ἐπακολουθήσει ἡ ἀττικὴ τῆς χρυσῆς ἐποχῆς, τότε ὅταν ἐπιστῇ ὁ χρόνος τῆς συνοπτικῆς διδασκαλίας τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, ὁ διδάξων θέλει εὑρεῖ τοὺς μαθητὰς οὕτω κατηρτισμένους, ὥστε εὐχερῶς περὶ ὕλων τῶν περιόδων νὰ διδάξῃ καὶ δὴ καὶ ἐν συγκρίσει καὶ παραβολῇ, καταδεικνύων καὶ τὸ τέλειον καὶ τὰ ἐλλείποντα ἰδίᾳ σήμερον, ὅπερ ὠφελήσει καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς νεωτέρας φιλολογίας.

Μηδενὸς πλέον ζητήσαντος τὸν λόγον, κηρύσσεται ἡ λήξις τῆς συζητήσεως καὶ ἡ συνεδρία προβαίνει εἰς τὴν ἐπιψήφισιν τῶν συμπερασμάτων. Ἀναγινώσκεται τὸ πρῶτον συμπέρασμα τοῦ κ. εἰσηγητοῦ καὶ μὲ ἐλαφρὰς τροποποιήσεις διατυπῶνται ὡς ἑξῆς:

1ον) Ἐπειδὴ ἡ βυζαντιακὴ λογοτεχνία εἶναι συνέχεια τῆς καθόλου ἐθνικῆς ἡμῶν φιλολογίας, ἔχει δὲ καὶ μορφωτικὴν δύναμιν, ἐπιβάλλεται ἡ διδασκαλία αὐτῆς εἰς τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς τῆς μέσης ἐκπαιδείας.

Παμφηφεί ἐπιψηφίζεται ἔπειτα ἡ ἑξῆς πρότασις τοῦ κ. Γ. Ἀποστολίδου:

2ον) Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους ἐπιβάλλεται καὶ ἡ διδασκαλία τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας.

Ψηφίζεται ἔπειτα κατὰ πλειονοψηφίαν τό:

3ον) Νὰ ἐνθαρρύνῃ ὁ Σύλλογος ὅπως ἂν αὐτὸς ἐγκρίνῃ τὴν συγγραφὴν ἐγχειριδίων τῆς τε βυζαντιανῆς καὶ τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας μετὰ παραθέσεως ἀφθόνων ἀποσπασμάτων τῆς οἰκείας φιλολογίας.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου οἱ κ. κ. Ἡ. Βαλσαμάκης καὶ Δ. Δαμασκηνὸς ὑποστηρίζουσιν, ὅτι τὰ ἐγχειρίδια ταῦτα κυρίως ἐξ ἀποσπασμάτων δέον νὰ ἀποτελῶνται.

Ἐπίσης ψηφίζεται τὸ ἀκόλουθον:

4ον) Εὐκταῖον εἶναι νὰ γίνῃ καὶ ἔκδοσις τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὰ δεδομένα τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης.

Μεθ' ὃ ὁ κ. Πρόεδρος εὐχαριστῶν πάντας ἀγγέλλει ὅτι τὴν Δευτέραν (5 Ἰανουαρίου) ὁ κ. Μ. Αὐθεντόπουλος εἰσηγήσεται τὸ 5ον θέμα τὸ «Περὶ τῆς ἐνισχύσεως τῶν φιλοσοφικῶν μνημείων ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς μέσῃ παιδεύσει.»

Μεθ' ὃ λύεται ἡ συνεδρία.



Ε' ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

576 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1909

(ΠΡΟΕΔΡΕΙΑ Α. Γ. ΔΙΜΑΡΑΚΗ, ΠΡΟΕΔΡΟΥ)

Ἀναγινωσκόμενων καὶ ἐπικυρουμένων τῶν πρακτικῶν τῆς προηγουμένης συνεδρίας ὁ κ. Πρόεδρος δίδωσι τὸν λόγον τῷ εἰσηγητῇ κ. Μ. Αὐθεντοπούλῳ, ὅστις ἀναγινώσκει τὴν εἰσηγήσιν αὐτοῦ περὶ τοῦ θέματος: «Ἡ ἐνίσχυσις τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν σχολαῖς τῆς μέσης παιδείας», ἔχουσιν ὡς ἔπεται:

«Κυρίες καὶ Κύριοι,

«Καὶ τίς ψέγει αὐτήν;» θὰ ἔλεγέ τις παρῶν προσφυῶς τὴν παλαίφατον ἐρώτησιν, εἰς ἐπεχείρουν νὰ ἐγκωμιάσω τὴν δέσποιναν τῶν ἐπιστημῶν. Οὐδαμῶς ἄρα ἐπαινετικὴν, ἀλλὰ μᾶλλον διοριστικὴν τῆς ροπῆς, ἣν ἔχουσιν αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνίας, ὑποβάλλω εἰς συναδελφικὸν καὶ ἄλλο εὐμαθὲς ἀκροατήριον βραχυτάτην πραγματείαν, καὶ τοῦτο ἐξ ἀπόψεως ἰδίᾳ ἐκπαιδευτικῆς, ἐφ' ὅσον τὸ ἔθνος ἐκ τοῦ σχολείου κυρίως καὶ ἀποκλειστικῶς ἔτι ἀπεκδέχεται πρὸς ἄλλοις καὶ τὸν καθόλου πνευματικὸν αὐτοῦ προβιβασμόν. Ὁ τελευταῖος οὗτος περιορισμὸς ἀναφέρεται εἰς τὴν φανεράν πλέον σήμερον ἀλήθειαν, καθ' ἣν πνευματικῶς προηγμέναι μόνον κοινωνίαι γεννῶσι φιλοσοφικῶς διασκεπτόμενον νοῦν, καὶ μόνον φιλοσοφικῶς διασκεπτόμενος νοῦς προάγει πνευματικῶς τὴν κοινωνίαν, ἢ ἀπαράγρα-

πτος δὲ αὕτη ἀλληλεγγύη δὲν συνήφθη ἔτι παρ' ἡμῖν διὰ λόγους πολλοὺς καὶ εὐνοήτους, τοὺς ὁποίους ἔξ ἄλλης ποτὲ ἀφορμῆς ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ διακηρύξωμεν πάντες ἡμεῖς οἱ ἐργάται τῆς παιδείας.

Ἐπὶ πᾶσιν ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λησμονηθῶσι περὶ τοῦ προκειμένου αἱ ἀπόλυτον κῦρος ἔχουσai σκέψεις τοῦ μεγάλου Σταγίριου, σαφέστατα, δογματίσαντος ὅτι: *Ἐπεδίωξαν οἱ φιλοσοφοῦντες τὴν μάθησιν χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιστήμης καὶ οὐχὶ ἔνεκα χρήσεώς τινος, ἀπόδειξις δὲ τοῦ ἀφιλοκερδοῦς τῆς ζητήσεως ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπέδωκαν εἰς αὐτήν, ἀφοῦ ἤδη ἐξησφάλισαν εἰς ἑαυτοὺς πάντα τὰ ἀναγκαῖα καὶ βίον ἄνετον.* «Ὡς δὲ λέγομεν ἄνθρωπον ἐλεύθερον τὸν αὐτοῦ ἔνεκα καὶ μὴ ἄλλου ὄντα, οὕτω καὶ ἡ φιλοσοφία μόνη ἐλευθέρη τῶν ἐπιστημῶν. Διὸ καὶ δικαίως ἂν οὐκ ἀνθρωπίνη νομίζοιτο αὐτῆς ἡ κτήσις. Ἡ γὰρ θειοτάτη καὶ τιμιωτάτη. Καὶ αἱ μὲν ἄλλαι ἐπιστῆμαι ἀναγκαιότεραι πᾶσαι ταύτης, ἀμείνων δ' οὐδεμία».¹

Οἱ Ἕλληνες ἐφιλοσόφησαν, ἀφοῦ πρότερον δι' ἀνθηροτάτων ἀποκλιῶν ἐπεκράτησαν τῆς ἐλληνικῆς λεγομένης θαλάσσης, κατέπιον δὲ ἀφομοιώσαντες τὴν δραστηριωτάτην φυλὴν τῶν Φοινίκων καὶ ἐν ἀνέσει καρπούμενοι τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἐρασμιωτάτου αὐτῶν πολιτισμοῦ ἠσθάνοντο καὶ διανοοῦντο ὅ,τι μόνον ἡ βιοτικὴ εὐμάρεια ἐμπνέει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην καὶ μάλιστα εἰς τὴν ὥραίαν τοῦ Ἑλλήνος ἀνθρώπου ψυχὴν. Πολὺ λακωνικώτερον καὶ πῶς τραχύτερον ἐξέφρασαν τὴν ἀλήθειαν ταύτην οἱ ἀπογράψαντες τὰ ἐλληνικὰ φιλοσοφήματα Ρωμαῖοι, εἰπόντες: *Primo vivere e deinde philosophari.*

Τοιαύτην, παρήγορον βεβαίως ὡς πρὸς τὰ καθ' ἡμᾶς πράγματα, ἔχοντες αἰτιολογίαν τῆς ὀλίγης, πολὺ ὀλίγης ἔτι παρ' ἡμῖν περὶ τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας διατριβῆς, ἐπισκοπήσωμεν πρῶτον συντομώτατα τὴν ἀπὸ αἰῶνος καὶ πλέον πρόβασιν αὐτῶν. Ἄμα ἀνέλυψεν ὅπως οὖν τὸ ἔθνος ἀπὸ τοῦ μακραῖωνος σκότους, καὶ ἀμέσως ἤρχισεν ἐπιδίδον διὰ τῶν μεγάλων αὐτοῦ διδασκάλων εἰς τὴν σπουδὴν καὶ τὴν διὰ συγγραφῶν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας, οὕτω δὲ πρῶτος ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ πάππος τοῦ ἀειμνήστου

[1] Ἀριστοτ. Τῶν μετὰ τ. Φυσ. Α', 2. 982 β. 12 καὶ ἐξ.

προέδρου τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, μαθητῆς γενόμενος τοῦ Καντίου, καὶ ὁ Δημήτριος Δάρβαρις, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, Ἀνθίμος ὁ Γαζῆς, Νεόφυτος ὁ Βάμβας καὶ Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος ἔγραψαν καὶ ἐδίδαξαν τὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας καὶ καθολικωτέρων ἐπελήφθησαν ζητημάτων, καθ' ὃν χρόνον Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἄλλην ἐκάτερος μετερχόμενοι ὁδόν, προσῆγον ἀσυνήθως τὸ ἀναγεννώμενον ἔθνος οὐ μόνον εἰς τὴν πρόςκτησιν φιλοσοφικῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀσκήσιν φιλοσοφικῶν ἀρετῶν.

Ἐν δὲ τῷ ἐλληνικῷ κράτει, τοῦ ὁποίου ἡ μέση κυρίως παιδείας μεθιηρομόσθη ἤμιστα ἐκλεκτικῶς πρὸς τὴν γερμανικὴν, καὶ ἀποκλειστικῶς πρὸς αὐτήν, ὡς μὴ ὄφελεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐπολιτογραφήθη καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἐν τοῖς γυμνασίοις προπαιδεῖα, πρὶν δ' ἢ ἐξιστορήσωμεν ἐπικριτικῶς τὴν λιτοτάτην καὶ ἄστοργον αὐτῆς εἰς τὰ γυμνάσια παροχὴν, θέλομεν νὰ ἐξάρωμεν συναφές τι πρὸς τοὺς προηγηθέντας ἰσχυρισμοὺς ἡμῶν γεγονός, ὅτι δηλ. δύο τοὺς ὑπὲρ πάντας διακριθέντας ἐπὶ πολυμερεστάτῃ φιλοσοφικῇ καὶ ἄλλῃ παιδεύσει ἄνδρας, τοὺς ἀειμνήστους Πέτρον Βραΐλαν Ἀρμένην καὶ Μάρκον Ρενιέρην, τὸν μὲν ἑξοχὸν καθηγητὴν τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ καὶ συγγραφεὰ λαμπρῶν φιλοσοφικῶν ἐγχειριδίων καὶ μελετῶν καὶ μονογραφιῶν, τὸν δὲ καθηγητὴν τοῦ διεθνoῦς δικαίου ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ καὶ συγγραφεὰ Φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας ἐμβριθεῖ καὶ ἐμτεροζαλον, ἀπέσπασεν ἡ πολιτεία ἐκ τῶν γραμμάτων καὶ ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν παρὰ ξέναις αὐλαῖς διπλωματικὴν τοῦ κράτους ἀντιπροσωπείαν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ μεγίστου τῶν πιστωτικῶν καταστημάτων τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζίης, ἐν τῇ φιλοσοφικῇ μαθήσει ἐκζητήσασα οὕτω καὶ περιφανῶς ἐξευροῦσα τὴν ὁμολογημένην ὑπεροχὴν τῆς ἀσκήσεως δύο τῶν δυσχερεστάτων ὑπουργημάτων. Πρόσθετον ἀναμφιβόλως ἀποτελεῖ τὸ τοιοῦτον ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ ἐθνικὴ ἐκεῖ ἀποκατάστασις, προτάσσουσα κατ' ἀνάγκην τὴν θεραπείαν ἄλλων καὶ παντοίων ἀναγκῶν, δὲν ἐπέτρεψεν ἄχρι τοῦδε τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἀκμαίαν ἀνθίσιν τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν, τοῦθ' ὅπερ καταφαίνεται καὶ ἐκ βραχείας ἐξιστορήσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ μαθήματος ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς γυμνασίοις.

Τὸ πρῶτον ἐπεδικάσθησαν ἐν Ἑλλάδι εἰς τὰ γυμνάσια, πρὸς

ἃ σὺν τῷ χρόνῳ ἐκανονίσθησαν καὶ τὰ ἐν Τουρκίᾳ τότε λειτουργοῦντα ὥς καὶ τὰ βραδύτερον ἰδρυθέντα, τέσσαρες ὥραι φιλοσοφικῆς διδασκαλίας, βαθμηδὸν ὅμως ἡλαττώθη χρονικῶς καὶ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κατὰ ποιὸν τὸ μάθημα, καὶ τοῦτο διὰ πολλὰς μὲν ἄλλας αἰτίας, ὅσας ἐκθέτει καὶ δεινολογεῖ ὁ κ. I. Ἀργυριάδης ἐν τῇ ἐκθέσει του πρὸς τὸ ὑπουργεῖον περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις γυμνασίων καὶ ἑλληνικῶν σχολείων, καθὼς ἀναφέρει ἐν τῇ Γυμνασιακῇ του Παιδαγωγικῇ¹ ὁ ἀείμνηστος I. Πανταζίδης, κυρίως ὅμως, διότι ἐμπιστευθὲν εἰς ἀπαρασκευάστους εἰδικῶς καθηγητὰς οἰουδὴποτε κλάδου, ἀπέβη τυπικὸν ἐντελὼς καὶ δύσκολον μὲν εἰς τοὺς διδασκομένους, φόρτος δὲ ἀφόρητος εἰς τοὺς διδάσκοντας, καὶ ἐνῶ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσιπενταετίαν πολλοὺς ἀπέκτησε τὸ ἔθνος τοὺς ἐν γερμανικοῖς πανεπιστημίῳις παιδαγωγικῶς καὶ φιλοσοφικῶς καταρτισθέντας καθηγητὰς, ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία ἐκήρυξεν οἷονεὶ φανερόν τὸν πόλεμον κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἐν τοῖς Γυμνασίοις προπαιδείας, καὶ πρὸ δεκαετίας περίπου ἐκινδύνευσεν νὰ καταργηθῇ τὸ μάθημα ἐξ ὁλοκλήρου, ἕως ὅτου ἀπὸ τινος πάλιν ἀνεγράφη εἰς τὰ προγράμματα μετ' ἀστόργου πάντοτε γλισχρότητος, προεκηρύχθη δὲ καὶ νέος διαγωνισμὸς πρὸς ἔγκρισιν τῶν σχετικῶν ἐγχειριδίων. Ὁπόση δὲ ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἡ ἀστοργία τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας πρὸς τὴν δέσποιναν τῶν ἐπιστημῶν, καταφαίνεται ἐξ αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς ἐτέρας τῶν φιλοσοφικῶν ἐδρῶν ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἐκ τῆς παρατεινομένης ἔτι ἀργίας τῆς τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν μαθήσεων. Θλιβερωτάτην ἐκθεσιν τῶν πραγμάτων ἀνέγνωμεν προπέρουσι πάντες ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἣν φιλοπονεῖ ὁ ἔγκριτος καθηγητὴς αὐτῆς ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, προπαιδευθεὶς αὐτὸς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, ἣτις καὶ μόνῃ ἄφθονον ἀνέκαθεν καὶ ἐξάωρον παρέχει τὴν φιλοσοφικὴν προπαιδείαν συμφώνως πρὸς τὴν γαλλικὴν ἐν τούτῳ ἐλευθεριότητά, — ἔφ' ᾧ καὶ ἐπιβάλλεται ἡμῖν νὰ εὐλογήσωμεν πάλιν τὸ ὄνομα τῶν ἀειμνήστων τοῦ Γένους διδασκάλων.

Ἄλλ' ἀφοῦ ὅπωςδῆσποτε ὑγιέστεραι ἐπιφαίνονται ἀπὸ τινος γινώμαι ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀναγκαίαν καὶ πληρεστέραν μετάδοσιν τῶν φιλοσοφικῶν ἐν τοῖς σχολείοις γνώσεων, ἴδωμεν πῶς ἀπὸ τῆς καθο-

(1) Σελ. 32.

λικωτέρας ἐκείνης τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἰδέας περὶ τῆς φιλοσοφίας, ἣτις ἀπετέλει τὴν ὑπόστασιν πάσης θεωρητικῆς μαθήσεως καὶ εἰς ἣν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὑπήγοντο πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι, ἐκκληροδοτήθη εἰς τὰ νεώτερα εὐρωπαϊκὰ ἔθνη τὸ θεμελιῶδες διδακτικὸν σύστημα τῶν φιλοσοφικῶν στοιχείων. Ἀπὸ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος κατελέχθη ἐν ταῖς ἀνωτέραις τοῦ μεσαίωνος σχολαῖς καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς τὰς δύο κεφαλαιώδεις μαθήσεις, ἥτοι τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν, ἀπὸ δὲ τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος παρίστανται αἱ διακλαδώσεις τοῦ ἐπιστητοῦ μᾶλλον συγκεκριμέναι, ὀνομάζονται δὲ πλέον χωρισταὶ αἱ ἐπιστῆμαι τοῦ δικαίου, τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἱατρικῆς, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ σπουδάσῃ ὁ μὴ προδιδαχθεὶς τὰ φιλοσοφικά, ὁ μὴ προασκηθεὶς ἐπαρκῶς εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἥς τὰ κείμενα εὐρίσκοντο εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν ἐν λατινικῇ μεταφράσει. Ἀπὸ τοῦ ιη' αἰῶνος ὑπεβोधῆται τὴν φιλοσοφικὴν παιδευσιν καὶ ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλ' ὅτε κατὰ τὸν ιθ' αἰῶνα τὸ γυμνάσιον ἀντικατέστησεν ὀριστικῶς τὰς μεσαιωνικὰς σχολὰς καὶ ἀπλήτησεν ὥς πληρέστατον τὸν προκαταρτισμὸν τῶν ἐπιδόξων φοιτητῶν τοῦ πανεπιστημίου, ἡ φιλοσοφικὴ στοιχειώσις δὲν περιελήφθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ γυμνασιακὸν πρόγραμμα ἀσφαλῶς, καὶ ἀπὸ τότε χρονολογοῦνται ἐν Γερμανίᾳ κυρίως αἱ ἀτελεύτητοι μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν διακυμάνσεις ὥς πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν ἢ τὴν κατάργησιν, τὴν ἐλάττωσιν ἢ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ μαθήματος ἐν τῇ μέσῃ παιδείᾳ. Ἄλλ' ἐκεῖ εἶχον καὶ ἄλλους μὲν πολλοὺς λόγους, σπουδαιότατον δὲ τοῦτον, ὅτι, ἐνῶ ἡ ις' καὶ ιζ' ἑκατονταετηρίς ἐνησμένιζον ἔτι εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ὥς βάσιν τῆς σχολειακῆς προπαιδείας, καὶ ἡ ιη' εἰς τὴν τοῦ Βόλφ, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος τούτου ἤρχισαν ἀθρόα νὰ ἀναφαίνωνται αἴφνης, νὰ ἐπικρατῶσιν ἐπὶ βραχὺ καὶ νὰ καταπίπτωσι παταγῶδες τὰ μεγάλα τῆς ἐποχῆς φιλοσοφικά συστήματα, τῶν ὁποίων οἱ ἀπόστολοι ἐκλείζον μὲν γιγαντομαχοῦντες ἀπὸ πανεπιστημιακῶν ἐδρῶν τοὺς ἀρχηγέτας των, ἐπτόουν ὅμως καὶ ἐθορύβουν τοὺς σεμνοὺς ἀντιπροσώπους τῆς μέσης παιδείας, μὴ τολμῶντας νὰ ἀσπασθῶσι ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν καὶ βαθμηδὸν καταλιπόντας τὸ μάθημα τοῦτο εἰς τὸ ἔλκος τῆς κυβερνητικῆς προνοίας. Σύγχρονος ὑπῆρξε καὶ ἡ μεγάλη τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἐπίδοσις, μάλιστα δὲ ἡ τῆς φιλολογικῆς

ἐπιστήμης εἰς πολυσχιδεστάτας εἰδικότητας διαίρεσις, πάντα δὲ ταῦτα συνετέλεσαν εἰς τὸν παραγκωνισμόν τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας. Μάτην δὲ ἄνδρες, οἷος ὁ Χούμβολδ, ὡς μέλος ὑπουργικῆς ἐπιτροπῆς ἐν Πρωσσίᾳ, αὐτὸς ὁ Χέγελ ἀκαδημαϊκῶς καὶ ὁ Χέρβαρτ ἐν ὑπομνήματι ὑπερεμάχησαν τοῦ μαθήματος.

Ἡ Πρωσσία ἀπελείφθη τῶν ἄλλων γερμανικῶν κρατῶν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας, εἰς ἣν συμπεριλαμβάνετο ἀνέκαθεν πρὸς τῇ Λογικῇ καὶ τῇ Ψυχολογίᾳ καὶ διάγραμμα τῆς Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἐνδιατρίβον πρὸ πάντων εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Λόκκω ὡς ἐπέμενεν ὁ Χέρβαρτ. Τοῦναντίον δὲ τὰ σωτήρια κηρύγματα τῶν ἀπὸ βορρᾶ τῆς ἐπιστήμης ἱεροφαντῶν ἀπήχησαν ἀσπασιώτατα ἐν Αὐστρίᾳ, ἥτις δὲν ἔπαυσεν ἀντεχομένη τῆς φιλοσοφικῆς ἐν τοῖς Γυμνασίοις προπαιδείας.

Ἀλλὰ πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη ὑπερηκόντισεν εὐφροσύνως καὶ παραδειγματικῶς ἐν τῇ ἐμμονῇ εἰς τὰς σωτηρίους ἀρχὰς τῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως ἢ καὶ κατὰ τοῦτο ἐλληνικωτάτῃ τὸ πνεῦμα Γαλλία, ἥς ἐκλεκετὸν καὶ ἐκλεκετικὸν ἅμα πνεῦμα, ὁ περίφημος τοῦ Πλάτωνος μεταφραστῆς Βίκτωρ Κουζέν, αὐτὸς παρὰ τοῖς Γερμανοῖς διδασκαλίας, προήγαγε πολλαχῶς τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας ἐν τῇ πατρίδι του καὶ συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς ὡς ἀφθονωτάτης διδασκαλίας τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων εἰς τὴν μέσθην παιδείαν καὶ ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ταύτης ἐξαρηθείσης καλλιέργειας αὐτῶν ἐν τῇ ἀνωτάτῃ πανεπιστημιακῇ, πάντα δὲ ταῦτα παρέμειναν ἔκτοτε καὶ συμπροήχθησαν καὶ ἀγλαωτάτους ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατόπιν ἀνακεφαλαιούμεντες, καρπούς.

Ἀλλ' ἡ ἀντίδρασις δὲν ἤργησε νὰ ἐπέλθῃ ἐν τῇ φιλοσόφῳ Γερμανίᾳ, τὴν ὁποίαν ὁ κ' αἰὼν κατέλαβε μὲν ὑστερήσασάν πως ἀπὸ δεκαετηρίδων παρρηγιμένων ἐν τῇ παροχῇ τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας, ἀλλὰ καὶ νηφαλιῶς ἤδη ἐπιζητοῦσαν τὴν πλήρωσιν τῆς φανεροῦς πλέον ἐλλείψεως. Αὐτὰ τὰ τοῦ 1901 προγράμματα ἀνέγραψαν ὀριστικῶς τὴν Ψυχολογίαν καὶ τὴν Λογικὴν, ἀνομολογοῦσι δὲ τὴν χρησιμότητα τῆς ὡς πλείστης φιλοσοφικῆς τῶν μαθητῶν ἐν τοῖς γυμνασίοις μυσίσεως, καὶ ἐν ταῖς μεθοδικαῖς ὁδηγίαις συνιστῶσιν εἰς τοὺς καθηγητάς, διεξερχομένους μετὰ τῶν μαθητῶν ἀναγνωστικὰ κείμενα, νὰ δράττωνται πάσης ἐνκαιρίας πρὸς ἀνάπτυξιν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καὶ ἐπίλυσιν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Τοῦτο πράγματι ἐπεδίωξε πάντοτε σχεδὸν ἡ μέση

ἐν Γερμανίᾳ παιδεία, τὴν ἀπὸ πάντων δηλονότι τῶν γυμνασιακῶν μαθημάτων ἐπὶ τὴν φιλοσοφίαν ἔφοδον, ἔσχε δὲ καὶ ἔχει ἡ εὐδαίμων ἐκείνη ἐν τῇ παιδεύσει χώρα ἐργάτας αὐτῆς πολλούς, πλήρη φέροντας τὴν πινοπλίαν τοῦ ἐπιστημονικοῦ καταρτισμοῦ, ἀλλὰ τὸ ἐντεῦθεν προκύψαν ἀγαθὸν ὑπῆρξε μονομερὲς καὶ δυσκατόρθωτον, ὅτι δὲ ἀσχεῖται θυμωδῶς καὶ φιλοτίμως ψέγεται παρ' ἄλλων πανταχοῦ ὑπὸ φθόνου καὶ ἀνεπαρκείας θορυβοποιου. Καὶ ἐχλευάζοντο ἐξ οὗ χρόνος οὐ πολὺς οἱ πολλαχῶς ἀποπειρώμενοι τὴν ἀνάστασιν τῆς φιλοσοφικῆς διασκέψεως, τὴν ἀφύπνισιν τῆς μαθητικῆς ψυχῆς, τὸν φωτισμὸν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ διδασκαλικὴ ἐπιβολὴ θὰ ἐσκιαμάχῃ ἴσως ἀκόμη, ἐὰν δὲν ἤνοιγε τὰς πτέρυγας τῆς πλατυτάτης ἢ ἐπιστήμης καὶ ἀν ἀπὸ θεικωτάτων ὁρμώμενοι μαθήσεων οἱ Φέχνερ, Λότσε καὶ Βούνδ, διὰ τοῦ ἀπολύτου αὐτῶν κύρους δὲν ἔδιδον ἄλλην εἰς τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην τροπὴν, δηλὰ δὴ τὴν φιλοσοφικὴν. Ἐβλεπεν ἄλλως ὁ ἐπιστημονικὸς τῆς Γερμανίας κόσμος καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κλασικῇ λεγομένη φιλολογία τί ἐκινδύνευσε νὰ καταντήσῃ, ὅπως καὶ κατήντησε πραγματικῶς διὰ τῆς ἐμπειρικῆς στατιστικῆς καὶ τῆς ἐν τῷ ἀττικισμῷ ὑπερκριτικῆς παρὰ τοῖς πλείστοις, ἢ ἐπιστημονικῇ ζήτησις μετὰ τὴν ἐκλείψιν τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς κορυφῆς, τοῦ Αὐγούστου Böckh καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ, πάντων βαπτισθέντων εἰς τὰ νάματα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας τὸ ἀθάνατον ἐν τῇ φιλολογικῇ καὶ κριτικῇ ἱστοριογραφίᾳ μνημεῖον ἔστησεν ὁ τελευταῖος ἐπιζήσας σύγγονος αὐτῶν Ἐδουάρδος ὁ Τσέλλερ. Ἐβλεπεν ὅλος ὁ κόσμος ὁπόσῃν ἔσχεν ἐν Γαλλίᾳ ροπὴν ἐπὶ τὴν αἰετοτε ὑπάρχουσαν καὶ θάλλουσαν λογοτεχνίαν αὐτῆς ἢ φιλοσοφικὴ τῆς κοινωνίας διὰ τῶν Λυκείων μόρφωσις, πόσον δαιμονίως ἀνασκαλεύουσι τὰ ἔγγραφα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς οἱ σύγχρονοι αὐτῆς συγγραφεῖς A. France καὶ Bourget καὶ αὐτοὶ οἱ Maupassant καὶ Maurice Barrès καὶ ὅλη ἡ ἄλλη φάλαγξ τῶν δραματογράφων, δημοσιολόγων καὶ κοινωνιολόγων, ὧν πολλοὶ συντρέχουσιν εἰς τὸ κοινωφελέστατον ἔργον δύο ἐξαισίων περιοδικῶν δημοσιευμάτων, τῆς Revue Philosophique τοῦ Ribot καὶ τῆς Revue Psychologique τοῦ Binet, ἐν οἷς παρὰ τὰς εἰδικωτέρας φιλοσοφικὰς μελέτας διαλάμπουν καὶ κοινοτέρου ἐνδιαφέροντος ἄρθρα, ὑπὸ τοῦ πολλοῦ δημοσίου ἀναγινωσκόμενα, ὅπως καὶ τὰ περιεργότατα αὐτοῦ τοῦ Ribot ἔργα, εἰς ἀναριθμήτους ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις ἀπὸ εἰκο-

σαςίας εξαντλούμενα, καθ' ὃν χρόνον ἄλλη πάλιν ἀφθονωτάτη, αὐτὸ τοῦτο ἐκπληκτικὴ ἐν Γαλλίᾳ φιλοσοφικὴ παραγωγὴ ἀπήρτισε πρὸς ἄλλαις τὰς δύο μυριοβίβλους ἐκείνας *Bibliothèque de philosophie contemporaine* καὶ *Collection historique des grands philosophes*, παρεχούσας εἰς πάντας τοὺς λογίους ἀνθρώπους προσιτὰ καὶ διδακτικώτατα ἀναγνώσματα. Διότι καὶ ὁ δικηγόρος καὶ ὁ ἰατρὸς σήμερον ἐν Εὐρώπῃ, μάλιστα δὲ ὁ θεολόγος, ὅταν θέλωσι νὰ ἔχωσιν εὐρυτέραν ἀντίληψιν τῆς ἰδίας ἐπιστήμης καὶ νὰ ἐμπεδώσωσι μὲν τὰ πορίσματα αὐτῆς, νὰ χρησιμοποιήσωσι δὲ κυρίως αὐτὰ εἰς τὴν μετ' ἀνθρώπων ἐνεργὸν τοῦ πνεύματός, των ἐπικοινωνίαν, εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν των, ὡς λέγουσιν οἱ Εὐρωπαῖοι, δρᾷσιν, ὀφείλουσι νὰ λαλήσωσι τὴν γλῶσσαν καὶ νὰ μετέλθωσι τὴν μέθοδον τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Λογικῆς, ἀπαράλλακτα καθὼς μορφοῦνται παιδαγωγικῶς καὶ φιλοσοφικῶς οἱ διδάσκαλοι διὰ νὰ ἐπιτύχωσιν εἰς τὸ ἔργον των. Ταῦτα κατενοήθησαν ἀσφαλῶς πλέον καὶ εἶναι βούκοινοι ἐλήθειαι παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς, τῶν ὁποίων ζηλοῦμεν φιλοτίμως τὴν μόρφωσιν καὶ μεταγράφουμεν ἀβασανίστως πολλάκις τὰ προγράμματα, ἀλλ' ὀφείλομεν καὶ νὰ καρπώμεθα τὰ πορίσματα τῆς πεφωτισμένης πείρας των. Τέσσαρα καὶ πέντε κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, μάλιστα δὲ κατὰ τὸ 1903, ἐκπαιδευτικὰ συνέδρια ἐν Γερμανίᾳ κατέληξαν εἰς συμπεράσματα σχεδὸν ἀμέριστα, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ τῶν ἀποφοίτων τῶν γυμνασίων μόρφωσις πρέπει νὰ καταστῇ πολυμερεστέρα καὶ ὅ,τι κατενοήθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς πολιτείας, ἀριωτέραν ἐπιβαλούσης ἤδη τὴν τοιαύτην ἐν τῇ μέσῃ παιδεύσει προπαρασκευὴν, νὰ συμπληρωθῇ διὰ τε προγραμματικῆς καὶ μεθοδικῆς μεταρρυθμίσεως, συμπεριλαμβανομένων πλειόνων εἰς τὸ γυμνάσιον φιλοσοφικῶν μαθήσεων, καὶ δὴ καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐξ αὐτῶν προβλημάτων. Τὴν ἄμεσον δὲ ἢ καθ' αὐτὸ φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν νὰ ὑποβοηθῇ διαρκῶς καὶ ἡ ἑμμεσος, σκοπίμως καὶ ὀρισμένως ἀποβλεπόντων ἀπάντων τῶν ἐργατῶν τῆς μέσης παιδεύσεως εἰς τὴν ἀσκήσιν τῶν μαθητῶν πρὸς θεωρητικὴν γενίκευσιν καὶ ἀντίληψιν πασῶν τῶν προσφερομένων εἰς αὐτοὺς ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων ἐννοιῶν, διότι ὁ φιλοσοφικῶς προπαιδευμένος καθηγητὴς, οἶονδήποτε μάθημα καὶ ἂν διδάσκη, δὲν θὰ δυσκολευθῇ νὰ εὔρη τὰ ὑπάρχοντα συνεκτικὰ στοιχεῖα, τὰ συναρμόζοντα τὸ ὅλον ἔδαφος τοῦ ἐπιστητοῦ. Ὅτι ὁ καθηγητὴς λ. χ. τῶν θρησκευ-

τικῶν δύναται πειστικώτατα νὰ εἴπῃ εἰς ὀρίμους μαθητὰς πράγματα, μεθ' ἡμερότητος λογικῆς ἀναιρετικὰ τῶν διδαγμάτων τοῦ Νείτσε καὶ τοῦ Χαϊκελ, ὅφ' ὧν ἀνερμάτιστοι ἀφαρπάζονται πολλάκις οἱ ἐπιπολαιότεροι ἀλλὰ καὶ εὐμαθέστεροι αὐτῶν, εὐθὺς ὡς ἤθελον τραπῇ μάλιστα ἐπὶ θετικὴν τινα τάχα ἐπιστήμην, ὅτι περὶ αἰσιοδόξων καὶ ἀπαισιοδόξων θεωριῶν προκειμένου ἐπιτυχῶς καὶ σωστικῶς διὰ τὴν ψυχικὴν γαλήνην τῶν παίδων ὀφείλει τὰ παραβάλλῃ τὰ οἰκεία διδάγματα Λεϊβνιτίου καὶ Schopenhauere — περὶ τῆς τοιαύτης ἐν γένει συμβολῆς τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, πολλαχῶς συνεχομένου πρὸς ιδέας ψυχολογικάς, ἠθικάς καὶ διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ τῶν αἱρέσεων πρὸς τὰ ἑλληνικὰ μάλιστα φιλοσοφήματα, οὐδεὶς βέβαια λόγιος ἄνθρωπος ἀμφιβάλλει. Τοιαύτην καὶ πολὺ δαφιλεστέραν ἐπικουρίαν παρέχουσι τὰ γλωσσικὰ κυρίως μαθήματα, ἥτοι ἡ διδασκαλία τῶν τε ἀρχαίων καὶ νεωτέρων γλωσσῶν, αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία τῶν γνωστῶν ἤδη ἀπὸ πολλοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν ὅρων, εὐθὺς ἐκ τῆς Λογικῆς πηγάζοντων, καὶ αἱ ἄπειροι δόξαι καὶ ἐννοιαί τῶν Ἑλλήνων μάλιστα ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Ἡ φιλόσοφος ἱστορία, χωρὶς νὰ παύσῃ ποτὲ ἐνθουσιάζουσα, ἔχει καὶ ὀφείλει ν' ἀνάγῃ τὴν φαινομένην σύμπτωσιν τῶν παγκοσμίων γεγονότων εἰς φιλοσοφικὴν καὶ πραγματικὴν αἰτιολογίαν, ἀδηρίτως ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόδραστον, οὐδὲν δὲ ἄλλο μάθημα διανοίγει τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν μαθητῶν καὶ ὀδηγεῖ αὐτοὺς εἰς φιλοσοφικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ περιπετειῶν, ὅσον ἡ τοιαύτη τῆς ἱστορίας διδασκαλία. Εἶνε ἐπὶ τούτοις ἀνάγκη νὰ μνημονευθῇ αὐτὴ ἡ ἐφαρμογὴ, ὡς συνήθως λέγομεν τῆς Λογικῆς Μαθηματικῆς, ἡ ἐθίζουσα τοὺς μαθητὰς εἰς ἀπληκτιβωμένον πάσης ἐννοίας διορισμὸν ἐν τε τῇ ἀντιλήψει καὶ ἐν τῇ φραστικῇ διατυπώσει, εἰς ἀποδείξεις σαφεῖς καὶ ἀκολουθίαν συνθέτων συλλογισμῶν, εἰς ἐπίκλησιν ἀρχῶν, ἀξιωμάτων, ὑποθέσεων, θεωρημάτων, πορισμάτων καὶ σχολίων; Μήπως αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν καταλήγουσιν ὡς ἐφηροσμένη πάλιν Λογικὴ διὰ τῆς ἀναλογίας καὶ τῆς ἐπαγωγῆς εἰς γνώσεις ἀσφαλεστάτας; Ἀκουστικὴ καὶ Ὀπτικὴ δὲν παρέχουσιν ἀφορμὰς εἰς ψυχολογικάς νύξεις, ὡς καὶ ὅλος ὁ περὶ αἰσθήσεως λόγος ἐν τῇ Φυσικῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Γυμνασίου, ὅπου χωροῦσι σήμερον ἱκανὰ διδάγματα καὶ τῆς Φυσιολογικῆς Ψυχολογίας;

Ἡ τάχα εὐμαθεὶς τῶν χρόνων ἡμῶν καθηγηταὶ θ' ἀποδυσπετήσωσι πρὸς τὴν τοιαύτην τοῦ οἰκείου μαθήματος χρησιμοποίησιν, αὐτοὶ πρῶτιστα καθηδυνόμενοι ἐν τῇ φιλοσοφικῇ διατριβῇ; Ὅτι εἴπερ τι καὶ ἄλλο τὸ γλωσσικὸν κυρίως μάθημα, καὶ ὥς πρὸς ἡμᾶς τὰ ἑλληνικὰ τῶν ἀνωτέρων τάξεων θὰ χρησιμεύσωσιν ὡς στήριγμα καὶ συμπλήρωμα τῆς ἰδιαιτέρας φιλοσοφικῆς διδασκαλίας, δὲν χρήζει ἀποδείξεως. Εἰς ὅ,τι ἐλέγομεν πρὸ στιγμῆς περὶ τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος, ὥς ἐπικουρικοῦ τῆς φιλοσοφίας, ἔχομεν τώρα νὰ προσθέσωμεν καὶ ὁλοψύχως νὰ συστήσωμεν τὴν παρὰ Γάλλοις ἐπιτυχέστατα ἐφαρμοσθεῖσαν παροχὴν ὡς πλείστων φιλοσοφικῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς κυρίως καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἐκ τῆς λατινικῆς, εἴτα δὲ ἐκ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας κειμένων ἐν πρωτοτύπῳ ἢ ἐν περιληπτικῇ μεταφράσει καὶ διασκευῇ, διὰ τῆς μεθοδικῆς ἀναγνώσεως τῶν ὁποίων μετὰ τοῦ διδάσκοντος τὰ φιλοσοφικὰ καθηγητοῦ ἀπὸ πρώτης πηγῆς ἀρύονται οἱ μαθηταὶ τὰς ἐντυπώσεις αὐτῶν. Διὰ τὸ μάθημα μάλιστα τῆς Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, χρησιμοποιοῦνται μὲν ἐν Γαλλίᾳ ὀρισμένοι πλατωνικοὶ διάλογοι καὶ τὰ Ἡθικὰ Νικομάχεια τοῦ Ἀριστοτέλους κατ' ἐκλογὴν ὡς καὶ τοῦ Ἐπικτήτου τὸ Ἐγχειρίδιον μετὰ τῶν Ξενοφωντείων Ἀπομνημονευμάτων, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ὑπάρχουσι καὶ διάφοροι Χρηστομάρθαι Πλατωνικαί, ὧν μίαν, τὴν τοῦ Dalmeyda, ἀπὸ δεκαετίας καὶ πλέον μετεχειρίσθημεν μετὰ τῶν μαθητῶν ἀνωτάτων γυμνασιακῶν τάξεων σὺν πολλῇ ὀφελείᾳ καὶ ὁμολογημένῃ τέρεσι αὐτῶν. Οἱ Γερμανοὶ ἀπὸ διετίας καὶ τριετίας ἐξέδωκαν καὶ Ἀριστοτελικά τοιαῦτα Ἀνθολόγια, ἀπροκαλύπτως πλέον ἐγκωμιάζοντες τὴν γαλλικὴν μέθοδον, ἀπὸ δεκαετηρίδων δοκιμασθεῖσαν. Κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα πάλιν ἔτη καὶ παντοῖα ἄλλα φιλοσοφικὰ Ἀναγνωσματάρια εἶδον τὸ φῶς ἐν Γερμανίᾳ, πέρυσιν δὲ εἶδομεν καὶ καθαρῶς ψυχολογικὸν τοιοῦτον. Τηλικαύτην πολυτέλειαν φιλοσοφικῆς προπαιδείας μὴδὲ νὰ φαντασθῶμεν βέβαια ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς, ὅ,τι εἶναι ὅμως ἄνευ καινοσπουδου πτωχαλαζωνείας δυνατόν νὰ γείνη, δὲν πρέπει πλέον νὰ παραμεληθῇ.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ καταλήξωμεν εἰς συμπερασματικὴν τῶν εἰρημένων ἀνακεφαλαίωσιν, τὸ ἐφικτὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀσπαζόμενοι καὶ ὑποδεικνύοντες, ἐπιθυμοῦμεν νὰ διαλάβωμεν ὀλίγιστα περὶ τοῦ τρόπου, τὸν ὁποῖον αὐτοὶ πάλιν οἱ Γάλλοι μετέρχονται ἀποτελεσματικώτατα ἐν τῇ λεγομένῃ Classe de philosophie, ἀπὸ δύο

καὶ τριῶν δεκαετηρίδων, χάριν τῆς προσοικειώσεως τῶν τελειοφοίτων τοῦ Γυμνασίου πρὸς τὰ φιλοσοφικὰ διδάγματα, μεταβάλλοντες τὸ συνθετικὸν τῆς τάξεως ταύτης μάθημα εἰς Dissertation philisophique διὰ τῆς προσλήψεως καὶ ἐπεξεργασίας φιλοσοφικῶν ἀποκλειστικῶς θεμάτων ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον καθ' ἑβδομάδα. Ἐν τῇ ἀπειρίᾳ τῶν ἐπὶ τούτῳ χρησιμοποιουμένων ὑποδειγματικῶν ἐγχειριδίων ἐξαίρομεν τὸ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν τοῦ Emile Boirac, ἀκαδημαῖκου, ἐπὶ μακρὰ πρότερον ἔτη καθηγητοῦ τοῦ Λυκείου Condorcet καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Dijon, ἐκ 500 σελίδων συγκείμενον, ὧν 230 κατέχουσι τὰ 224 ψυχολογικὰ θέματα, 80 τὰ ἰσάριθμα τῆς Λογικῆς, 150 τὰ 65 τῆς Ἡθικῆς, 50 τὰ ἰσάριθμα τῆς Μεταφυσικῆς καὶ ἄλλας 50 τὰ ἰσάριθμα περίπου τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας. Ἐκ τούτων, ἐπὶ τῇ βάσει ὀρισμένου διαγράμματος, ἐκλέγει ὁ οἰκεῖος καθηγητὴς ὅσα νομίζει ἐκάστοτε πρόσφορα πρὸς ἐπεξεργασίαν ὑπὸ τῶν μαθητῶν, καὶ παρασκευάζουσιν οὗτοι, μεταχειριζόμενοι μάλιστα καὶ ὑποδεικνύόμενα κείμενα, τὴν γραπτὴν αὐτῶν ἐργασίαν. Τί κατορθοῦται διὰ τῆς τοιαύτης συστηματικῆς ἀσκήσεως, ἐμφαίνουσι σαφῶς τὰ παρατιθέμενα 150 θέματα, ὅσα ἀπὸ τοῦ 1889 μέχρι τοῦ 1900, καθ' ὃ διάστημα τὸ εἰρημένον βιβλίον ἐξεδόθη ὀκτάκις, ἐδόθησαν εἰς γαλλόπαιδας, κατ' ἀπολυτηρίους ἐξετάσεις, ἐν αἷς ἀποδεικνύεται ἡ μεγάλη τῶν μαθητῶν ἐξάσκησις πρὸς παντοῖα φιλοσοφικὰ ζητήματα. Τοιαύτη ἐκμετάλλευσις τοῦ φιλοσοφικοῦ μαθήματος δὲν εἶναι ἐντελῶς καὶ παρ' ἡμῖν ἀδύνατος, καθ' ἃ καὶ ἐτολμήσαμεν ποτε νὰ δοκιμάσωμεν κατ' ἐπανάληψιν μετὰ τινος ἐπιτυχίας, εὐχόμεθα δὲ νὰ συστηματοποιηθῇ ποτε τὸ πρᾶγμα ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς Γυμνασίοις.

Ἐὰν λοιπὸν πρὸς τοῖς καθιερωμένοις στοιχείοις τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Λογικῆς, διαλογικῶς καὶ μαιευτικῶς πῶς ἀπλοποιουμένων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, προσφθάνωμεν τό γε νῦν ἔχον κατὰ τὰς τέσσαρας ἀναγεγραμμένας τέως εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς προγράμματα ὥρας, τὰς ὁποίας δύναται ἐπὶ τέλους οὐχὶ στενόψυχος κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς μαθήσεως καταφορὰ ν' αὐξήσῃ ποτὲ εἰς πέντε, ἐπισκοπῶμεν πέντε-δέκα θεμελιώδη ζητήματα τῆς Φιλοσοφικῆς Ἡθικῆς, ὡς ταῦτα ἐξηγοῦνται θαυμασίως καὶ τερπνότετα ἐξ αὐτῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν συστηματικὴν τοῦ Γουλιέλμου Βοὺνδ διδασκαλίαν, δύο τρία τῆς Μεταφυσικῆς καὶ τῆς Ἐπιστήμης τοῦ καλοῦ, ἥτοι τῆς Καλλολογίας, ὡς ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τοῦ

ἡμετέρου Βραΐλα καὶ περιελήφθησαν ἐν τοῖς Στοιχείοις τῆς Θεωρητικῆς καὶ Πρακτικῆς αὐτοῦ Φιλοσοφίας, καὶ μετὰ τῶν κυριωτάτων συστημάτων τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, μάλιστα δὲ τῆς Ἑλληνικῆς, ἀφ' ἧς ἐξαρτῶνται πάντα τὰ νεώτερα καὶ δι' ἧς καὶ μόνῃς καταλαμβάνονται ἀπαξίαπαντα, συμπληρῶμεν τὴν αἰροταχθησομένην εἰς τὸ φιλοσοφικὸν μάθημα βραχεῖαν κατ' ἀρχὰς προεισαγωγὴν μνημονεύοντες ἐξημερευτικῶς καὶ τὰ ἀπασχολοῦντα τὸν σημερινὸν κόσμον φιλοσοφικὰ προβλήματα καὶ δὴ καὶ τὰ κοινωνιολογικά, ἐπὶ πᾶσι δὲ διὰ πάντων μὲν τῶν μαθημάτων συνεπικουροῦντες εἰς τὴν εὐόδωσιν καὶ ἑξαρσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ διὰ τῶν εὐμαθῶν συναδέλφων, διὰ τοῦ συνθετικοῦ δὲ συντροφοδοτοῦντες φιλοσοφικῶς τοὺς μαθητάς, — ἐὰν πάντα ταῦτα ἐν τῷ μέτρῳ τῶν ἡμετέρων δυνάμεων, ἐπαρκῶν καθ' ἡμᾶς πρὸς τὴν βαθμιαίαν προπαρασκευὴν τοῦ εὐλογητοῦ ἐγχειρήματος, ἐπιδιώξωμεν ὁλοψύχως, ἢ λόγῳ ἡλικίας, φρονήματος καὶ μεστώσεως νοῦ αὖξουσα ἑλληνικὴ γενεὰ θὰ συμπροαχθῇ μετ' ἐλπίδων αἰσιωτέρου μέλλοντος, ὁ ρ θ ο ὕ σ α τ ὸ γ έ ν ο ς.

Ὅ,τι δ' ἀπετέλεσε τὸ θέμα τῆς σημερινῆς ὑμῶν ἀκροάσεως, ἀπασχολεῖ ἀδιαλείπτως δι' ὅλης δεκαπενταετίας καὶ σύμπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, παρακολουθήσαντες δὲ ἀμεταπτότως κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο πᾶν ὅ,τι ἐγράφη περὶ τοῦ θέματος πρὸ πάντων ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ συνεχομίσσαμεν ἕκτοτε πᾶν βιβλίον ἢ φυλλάδιον, ὅπερ ἰδὼν τὸ φῶς ἐπληνέθη ἢ εἴλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν ἐπαϊόντων. Οὐδὲν ἄρα αὐτοσχεδίως ἐδογματίσαμεν, προκειμένου δ' ἔτι καὶ περὶ δημοσιεύσεων, οἷαι ἡ τῆς Revue Bleue, (de Janvier à Mai 1894), ἥτις προσηγάγετο τὴν γνώμην δέκα καὶ τριῶν ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀνδρῶν, ἐν οἷς ὁ Ribot, Bentrux (ὁ μεταφραστὴς τοῦ Zeller), Janet, Fouillée καὶ ὁ ζῶν ἔτι τότε Ἱππόλυτος Taine, δημοσιευθεῖσας εἶτα τῷ 1894 ἐν βιβλίῳ ἐπιγραφομένῳ «Pour et contre l'enseignement philosophique», καθὼς καὶ περὶ ἄρθρων, οἷον τὸ ἐν τῷ τελευταίῳ τόμῳ τοῦ «L'année psychologique» τοῦ Alfred Binet, παρ' αὐτοῦ τούτου φιλοτεχνηθὲν ἐξαισιῶς ἐπὶ τῇ βάσει γνωμοδοτήσεως ἀπάντων τῶν καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας τῶν γαλλικῶν γυμνασίων ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Une enquête sur l'évolution de l'enseignement de la philosophie», καὶ ἐκθέσεων, οἷαι αἱ ἀπὸ συνεδρίων τοῦ Richard Jonas «Die Philosophie» in der höheren

Schule, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, ἐπιμελῶς ἀπὸ ἐτῶν διεξεληθόντες αὐτάς, ἐμορφώσαμεν ἤδη μετὰ πεποιθήσεως τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἣν μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ πλείστης σπουδῆς συνεσφηνώσαμεν εἰς τὴν βραχεῖαν ταύτην ἐκθεσιν, ὑπερβάντες ἴσως καὶ τὸ ἐπιβεβλημένον ἡμῖν μέτρον. Ἀλλ' ὅ,τι λέγεται ἀλλαχοῦ ἐν ὁλοκλήροις βιβλίοις εἶρων τύχη καταναγκάζει ἡμᾶς νὰ περιλάβωμεν ταχυεργοῦντες εἰς συντομώτατον δοκίμιον, ἐνῷ δὲ τόσον πολλὰ φιλοσοφοῦσιν οἱ ξένοι, πενιχροτάτην διεκδικοῦντες ἡμεῖς οἱ διδάσκαλοι ὑπὲρ τῆς ὁμογενοῦς νεολαίας φιλοσοφικὴν ψυχαγωγίαν ἀπευθύνομεν παρακλητικῶς τὴν σχετικὴν σύστασιν πρὸς τὴν ἡγήτιδα τῆς καθ' ἡμᾶς κοινωνίας τάξιν, ἐπειδὴ εἰλικρινῶς φρονοῦμεν, παρὰ πάντα τὰ ἐναντιολογούμενα, ὅτι ἐκ τοῦ σχολείου καὶ μόνου προέρχεται ἔτι παρ' ἡμῖν πᾶσα ἄθλαστος ἀκτὶς φωτὸς πνευματικοῦ, καὶ ὅτι τέκνα φιλοσόφου πατρίδος διὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἀναπτύξεως θὰ κατασταθῶμεν κυρίως ἄξιοι τοῦ προγονικοῦ ὀνόματος.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς εἰσηγήσεως λαμβάνει τὸν λόγον ὁ κ. **Α. Ζαμαρίας** καὶ λέγει: «Τὸ θέμα εἶναι σπουδαιότατον καὶ λίαν ἐπίκαιρον, ἦτο δὲ ἀναγκαιότατον νὰ ἐπιστηθῇ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ προσοχὴ νῦν, ὅτε ἡ πρακτικότης ἐν τῇ παιδεύσει ἐμείωσεν εἰς μέγιστον βαθμὸν τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδεύσεως. Εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι γυμνάσια λ. χ. μόνον μία ὥρα καθ' ἑβδομάδα διατίθεται διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς λογικῆς καὶ ψυχολογίας, ὅπερ ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἀνεπαρκέστατον συντελεῖ ὥστε οἱ μαθηταὶ νὰ ἀδιαφορῶσι πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο καὶ ἀποδλέποντες εἰς τὸ μονόωρον αὐτοῦ δὲν πιστεύουσιν ὅτι ἔχει σημασίαν καὶ δὴ μεγίστην. Ἀφ' ἑτέρου οἱ καθηγηταὶ ὑποφέρουσιν ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης καὶ ὅσου ζήλου καὶ ἀνέμορῶνται ὀλίγα μόνον δύνανται νὰ κατορθώσωσιν. Σχετικῶς καλύτερον διδάσκεται ἡ φιλοσοφικὴ προπαιδεῖα εἰς τὰ ἐκτὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου γυμνάσια.

Λίαν δικαίως ὁ κ. εἰσηγητὴς συνέστησεν νὰ ἐπανέλθῃ ἔπου παρήλλαξε τὸ ἀρχαῖον καθεστὼς τῆς τετραώρου διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου καὶ μάλιστα νὰ προστεθῇ καὶ πέμπτη πρὸς πληρεστέραν διδασκαλίαν αὐτοῦ, διδασκασιμῶν καὶ τῶν στοιχείων τῆς Μεταφυσικῆς καὶ τῆς γενικῆς Αἰσθητικῆς. Ὅντως ἡ φιλοσοφικὴ προπαιδεῖα εἶναι ἀναγκαιότατη, διότι εἶναι συστηματοποιήσις πασῶν τῶν ἐννοιῶν, ἃς ὁ παῖς ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας μαθαίνει. Θὰ

ἔμενον αὐταὶ ἐν χαώδει καταστάσει, ἂν μὴ ἐπήρχετο αὕτη νὰ τὸ συστηματοποιήσῃ. Εἶναι δὲ αὕτη ἀναγκαιότητα εἰς πάντα μεμορφωμένον ἄνθρωπον, διότι ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν ἔδαφος συνεννόσεως πάντων τῶν ἐπιστημῶν, ὡς συνάπτουσα τὰς βάσεις πασῶν τῶν ἐπιστημῶν.

Διερωτᾶται ἔμως ἂν ἡ προτεινομένη μία πρόσθετος ὥρα θὰ ἴρκει πρὸς διδασκαλίαν τῶν ὑπὸ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ προταθέντων· μολονότι δὲ λίαν ἐκθύμως ἀσπάζομαι τὴν γνώμην ταύτην, νομίζω ὅτι θὰ ἦτο προτιμότερον ἕνεκα τῆς στενότητος τοῦ χρόνου ἢ ἐπὶ πλεόν μία προστετησμένη ὥρα, νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν διδαχὴν τῶν καλολογικῶν καὶ αἰσθητικῶν μόνον προβλημάτων.

Ὁ κ. **H. Βαλσαμάκης** συμφωνεῖ μὲ τὸν κ. εἰσηγητὴν ἐπὶ πάντων τῶν σημείων πλὴν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν προσθήκην καὶ πέμπτῃς ὥρας. Διότι φρονεῖ ὅτι εἶναι δυνατόν ἄλλως νὰ ἐξοικονομηθῇ τὸ πρᾶγμα μεταβαλλομένης τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας. Παρ' ἡμῖν ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τῆς γραμματικῆς καθ' ἣν οἱ μαθηταὶ ἀποστηθίζουσιν ἀπλῶς τοὺς ὅρους τοῦ διανοεῖσθαι χωρὶς κατὰ βάθος νὰ ἐννοῶσιν αὐτοὺς καὶ δι' αὐτὸ ὀλίγον κατόπιν χρόνον ἔχουσι λησμονήσει ὅλα ἕσα ἀπὸ μνήμης ἔμαθον. Ἐν ᾧ ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας δέον νὰ γίνηται διαλογικῶς καὶ μαγευτικῶς. Αἶαν δὲ ὀρθῶς ὁ κ. εἰσηγητὴς συνέστησε τὴν προσοχὴν, τονίσας τὴν σχέσιν, ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας καὶ πάντων τῶν ἄλλων μαθημάτων. Ἐπικροτῶ εἰς τὴν γνώμην ταύτην καὶ φρονῶ, ὅτι, ὅταν πάντα τὰ μαθήματα, ἰδίᾳ δὲ τὰ ἐλληνικά, ἢ ἱστορία καὶ τὰ μαθηματικά, διδάσκωνται κατὰ τρόπον σχετικὸν πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν προπαιδεῖαν, ἡ εὐχὴ τοῦ κ. εἰσηγητοῦ θὰ εἶναι τετελεσμένη, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη προσθήκης νέας ὥρας. Παρακαλῶ δὲ τὸν κ. εἰσηγητὴν νὰ μὴ ἐπιμείνῃ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, καθ' ὅτι καὶ ἐντεῦθεν ἐτονίσθησαν ἄλλοτε αἱ βλάβαι τῆς ὑπερκοπῆσεως διὰ τῆς ὑπερφορτῶσεως τῶν μαθητῶν. Πῶς θὰ εὐρεθῶσι νέαι ὥραι; Ἐκτὸς ἂν ἐλαττωθῶσιν ὥραι ἄλλων μαθημάτων.

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς μεταβολῆς ἐν τῇ μεθόδῳ τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω, ὅ,τι καὶ πέρυσιν ἐλέχθη, ὅτι παρ' ἡμῖν οὐχὶ τόσον τὸ πρόγραμμα δεῖται μεταβολῆς, ἀλλὰ ἡ μέθοδος ἐν γένει τῆς διδασκαλίας. Ἡ μέθοδος εἶναι προῦδν τῆς πείρας καὶ τῆς μελέτης. Οἱ Εὐρωπαῖοι εὗρον τὴν κατάλληλον

αὐτοῖς μέθοδον, ἡμεῖς οὐχὶ ἀκόμη, δι' ὃ μένομεν εἰς τὸν παλαιὸν τρόπον, ὁ δὲ ἀποφειτῶν τοῦ γυμνασίου μαθητῆς ὀλίγα γνωρίζει ἐξ ἑσῶν ἔμαθεν.

Ὁ κ. **Μοστράτος** προσεπιλέγει ὅτι χρυσὴν σελίδα θὰ καταλάβῃ ἡ εἰσήγησις τοῦ κ. Μ. Αὐθεντοπούλου, ἰδίᾳ δὲ διότι δὲν «δογματίζω, εἶπεν, ἀλλὰ λέγω ὅ,τι λέγει ἡ Εὐρώπη».

Ὡς πρὸς τὴν ψυχολογίαν φρονεῖ ὅτι αὕτη οὖσα καθαρῶς ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη δὲν πρέπει νὰ περιλαμβάνηται μεταξὺ τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων. Ἡ σχέσις μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας εἶναι οἷα ἡ μεταξὺ γεωγραφίας καὶ ἱστορίας· ὡς δύναται τις νὰ εἶναι γεωγράφος χωρὶς νὰ εἶναι ἱστορικός, ἐπίσης δύναται νὰ εἶναι ψυχολόγος, χωρὶς νὰ εἶναι φιλόσοφος· τὸ ἀντίστροφον ἔμως δὲν εἶναι δυνατόν. Φρονεῖ δὲ ὅτι ἐκ τῶν 4 ὥρῶν τοῦ φιλοσοφικοῦ μαθήματος, αἱ δύο δέον νὰ ἀφιερωθῶσι διὰ τὴν λογικὴν καὶ αἱ ὑπολειπόμεναι δύο διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, τῆς ψυχολογίας μὴ περιλαμβανομένης ἐν τῇ φιλοσοφικῇ μαθήματι.

Ὡς πρὸς τὴν 5ην ὥραν φρονεῖ ὅτι τοῦτο θὰ ἦτο εὐκατεῖον. Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι διδάσκεται ἤδη τὸ μάθημα τοῦτο ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Γένους οὐχὶ ἐπὶ 5 ἀλλ' ἐπὶ 6 ὥρας. Ἀλλὰ τό γε νῦν ἔχον ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει διαθέσιμος ὥρα τις εἰς τὰ προγράμματα τῶν ἄλλων σχολείων, ὁ κ. εἰσηγητὴς νὰ μὴ ἐπιμείνῃ νὰ προστεθῇ αὕτη, ὅπερ οὔτε ὁ χρόνος ἐπιτρέπει, οὔτε ἡ ὑγίεια τοῦ μαθητοῦ.

Ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας δι' αὐτῶν τούτων τῶν κειμένων τῶν αἰκείων φιλοσόφων — οὐδὲν τούτου ὠραιότερον, λέγει, ὑπάρχει, ἀλλ' ἀφοῦ ἐπιλείπει ὁ χρόνος προτείνει νὰ γίνηται διὰ περιλήψεων.

Ὁ κ. **Δ. Δαμασκηνός** ἐξαίρει τὴν στενὴν σχέσιν, ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν μαθηματικῶν ἰδίᾳ καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἦδη καὶ πρὶν καὶ ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Καρτεσίου καὶ Λαϊβνιτίου καὶ τοῦ Κάντ καὶ τῶν νεωτέρων, οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων ὑπῆρξαν καὶ δεινοὶ μαθηματικοὶ ἢ ἀκάματοι τῆς φύσεως μελετηταί, καὶ τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν ἰδίᾳ, μετήγγισαν ἐπὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐκείθεν ἤντλησαν καὶ θεωρίας καὶ γεγονότα πρὸς μὶμωρῶσιν τῶν συστημάτων αὐτῶν καὶ ἐξήσκησαν τὸ φιλόσοφον καὶ ἐρευνητικὸν πνεῦμα.

Καθ' ὃν τρόπον λοιπὸν προέβη ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ ἐξελίξει

τῆς φιλοσοφίας καθ' ὅμοιον δέον νὰ προδῶμεν καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς. Ἐνίσχυσις τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας θὰ κατορθωθῇ, ὅταν ἐνισχυθῇ ἡ διδασκαλία τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν, οὐχὶ καθ' ὃν τρόπον καὶ μέθοδον γίνεται αὕτη, ἀλλ' ἐνισχύουσα τὴν κρίσιν, τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν παρατηρητικότητα τοῦ σκεπτομένου νοῦ, ὅστις οὕτω προδιδάσκεται εἰς τὸ φιλοσοφεῖν καὶ σκέπτεσθαι ὀρθῶς καὶ ἀν' ἀκόμῃ ἀγνοῇ τὰς λεπτομερείας τῆς Λογικῆς. Ἄν ἡ μελέτη τῶν ἐπιστημονικῶν τούτων μαθημάτων ἀπὸ ἀποστηθιστικῆς μεταδληθῇ πράγματι εἰς ἐποπτικὴν καὶ «εὐρεστικὴν» ὅπως ὠνομάσθη, τότε βεβαίως ἡ φιλοσοφία προάγεται, ὅπως λίαν ὀρθῶς ἐτόνισεν ἤδη ὁ κ. εἰσηγητής, πολὺ περισσότερον παρ' ὅσον διὰ τῆς διδασκαλίας ὁλοκλήρων κεφαλαίων μεταφυσικῆς ψυχολογίας.

Ἡ παρασκευὴ τῶν Γάλλων φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς μας δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς φιλοσοφίας εἰς τὰς γαλλικὰς σχολὰς, ἀλλ' εἰς τὰς ἐργασίας, αἵτινες πρὸ τῶν φιλοσόφων ἀνέδειξαν τοὺς ἐρευνητὰς τῶν φυσικῶν ἀληθειῶν. Ὀφείλεται δὲ εἰσδίδασαι αὐτῆς εἰς τὴν φιλολογίαν, τὸ δρᾶμα ἢ τὸ μυθιστόρημα, ἀπὸ τοὺς μελετητὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, Balzac ἢ Gautier καὶ ἄλλους.

Ἐπὶ ἄλλοις ἐκεῖ φυσικὴ ἐξέλιξις, ἣτις δὲν κατορθοῦται διὰ τεχνητῶν οὕτως εἰπεῖν μέσων.

Ἀρκοῦν φρονεῖν αἱ ἐν τῷ προγράμματι ἀναγραφόμεναι 4 ὥραι καθ' ἑβδομάδα, πρὸ πάντων ὅταν ἀκολουθήσωμεν τὴν μέθοδον, ἣν καὶ ὁ κ. εἰσηγητής ὑπέδειξεν, περιορισθῶμεν δὲ κυρίως εἰς τὰ διδάγματα τῆς καθαρῶς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας καὶ ἀποφύγωμεν τὰς ἐριστικὰς πρὸς τοὺς σκεπτικιστὰς καὶ λοιποὺς ἐν τῇ Λογικῇ ἐπεκτάσεις.

Δὲν πρέπει δηλαδὴ νὰ δογματίζωμεν ἐν τῇ ἐλευθερωτέρᾳ τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ τῶν μελετῶν καὶ παρατηρήσεων αὐτῶν τῶν μαθητῶν τὰ συμπεράσματα νὰ συνάγωμεν. Ἄλλως ἡ φιλοσοφικὴ προπαιδεία μεταβάλλεται εἰς χειροπέδην τοῦ πνεύματος, τὴν χειροτέραν ἴσως πασῶν, τὸ ὅποιον δέον ἐπιμελῶς νὰ ἀποφύγωμεν.

Ἰδοὺ δικτὶ δὲν κατωρθώθη παρ' ἡμῖν νὰ ἀναπτυχθῇ τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα· διότι ἀφ' ἐνὸς ἔλειπεν ἡ ἀπαιτουμένη ἐλευθερία καὶ ἀφ' ἑτέρου συνηθίσαμεν διδάσκοντες νὰ μὴ προσάγωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς εἰμὴ δόγματα καὶ ἀληθείας, ὅλως ἐτοιμούς, τὰς ὁποίας

ἐπεβάλομεν διὰ τοῦ «αὐτὸς ἔφα» καὶ δι' ὧν ἐδεσμεύσαμεν πᾶσαν πτῆσιν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος.

Ὅπου ἔμως τοῦτο δὲν ἐγένεν ἡ εἰς ὀλιγωτέραν ἀκτῖνα ἐφηρμόσθη καὶ δὴ ἐν Ἑλλάδι, ἕνεκα τῆς μείζονος ἐλευθερίας ἀνεφάνη τάσις τις πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν, ἣτις ὅπως ἀνέδειξεν ἓνα Θεόφιλον Καῖρην καὶ ἓνα Ἀπόστολον Μακράκη, παρεκτραπέντας, ἀνέδειξεν ἐπίσης καὶ ἓνα Π. Βράιλαν Ἀρμένην καὶ ἓνα Γ. Σκαλτουνῆν.

Ὁ κ. **Γ. Παπαδόπουλος** φρονεῖ ὅτι προάγεται σημαντικῶς ἐν τοῖς σχολαίσις ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας, ἐὰν γίνῃ ὅ,τι καὶ παρὰ Γάλλοις ἐν τῇ classe de philosophie, ὡς προέτεινεν ἤδη καὶ ὁ κ. Αὐθεντόπουλος. Οὕτω τὸ ἐλληνικὸν μάθημα τὰ μάλιστα θὰ συμβάλλῃ εἰς τὸ φιλοσοφικόν, ὅταν ὁ διδασκόμενος συγγραφεὺς ἢ τις ἐκ τῶν φιλοσόφων.

Ὁ κ. **Μοστράτος** ἀπαντῶν εἰς τὸν κ. Παπαδόπουλον παρατηρεῖ ὅτι ἤδη διδάσκονται ἐν τῷ μαθήματι τῶν ἐλληνικῶν φιλόσοφοι συγγραφεῖς. Ἄλλ' ὁ κ. εἰσηγητής νομίζω δὲν ἐνόει τοῦτο, ἀλλὰ τὴν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀνάγνωσιν περικοπῶν φιλοσοφικοῦ συγγράμματος.

Ὡς πρὸς τὸ λεχθὲν δὲ ὅτι ἡ φιλοσοφία ἵνα καλλιεργηθῇ δεῖται ἐλευθερίας παρατηρεῖ, ὅτι εἰς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας ἤκμαζεν ἡ φιλοσοφία ὑπὸ τὸν περσικὸν ζυγόν, ἐν ᾧ ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι δὲν ὑφίστατο εἰσέτι.

Ἡ φιλοσοφία δὲ αὕτη προπαρασκεύασε τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν καὶ οὐχὶ τἀνάπαλιν. Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῶν λεγομένων αὐτοῦ φέρει παραδείγματα καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Γαλλίας. Φρονεῖ δὲ ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν δέον νὰ καλλιεργῇται ἡ φιλοσοφία καὶ μὲ κίνδυνον ἀκόμῃ τῆς ζωῆς.

Ὁ κ. **Α. Ζαμαρίας** λαμβάνων τὸν λόγον, παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀνάγνωσις κειμένων τῶν φιλοσόφων εὐοδοῦται, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρόσθετον ὥρην ὥραν, καθ' ἣν καὶ θὰ ἐπισκοπῶνται καὶ θὰ λύωνται τὰ στοιχειώδη φιλοσοφικὰ προβλήματα.

Ἀπαντῶν δὲ εἰς τὸν κ. Δαμοσκηγὸν καὶ τὸν κ. Η. Βαλσαμάκη παρατηρεῖ, ὅτι βεβαίως καλυτέρα μέθοδος διδασκαλίας πάντων τῶν μαθημάτων τὰ μάλιστα ἤθελε συντελέσει καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν τοῦ μαθητοῦ ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως καθιστᾷ περιττὴν τὴν ἐνίσχυσιν τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδεύσεως.

Ὅντως πολλὰ ἀλήθειαι οὐ μόνον ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων

ἀλλὰ καὶ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἶναι προσίταί εἰς τὸν μαθητήν. Ἡ φιλοσοφικὴ προπαιδεία δὲν εἶναι ἀπλῶς γνώσις ἥτις νὰ δύναται νὰ συμπληρωθῇ ἐξ ἄλλων γνώσεων, προσερχομένων ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων, ἀλλὰ συστηματοποίησις καὶ ἐξέλεγχις πασῶν τῶν ἄλλων γνώσεων.

Ἐκ παιδικῆς ἡλικίας κρίνομεν λογικῶς, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν τὸ συστηματικῶς κρίνειν, τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ περὶ πάσης ἄλλης φιλοσοφικῆς ἀληθείας.

Ὁ κ. **Η. Βαλσαμάκης** διαμαρτύρεται λέγων, ὅτι αὐτὸς οὐδόλως ἐμείωσε τὴν ἀξίαν τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας, καθ' ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τῶν νόμων τῆς διανοητικῆς ἐργασίας καὶ συνδυάζουσα πάσας τὰς γνώσεις ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτατον κορύφωμα τῆς παιδείας, ἀλλ' εἶπεν ὅτι ἡ ἐν τοῖς σχολείοις φιλοσοφικὴ μόρφωσις δὲν εἶναι ἔργον τῶν 4 καὶ 5 ὥρων, καθ' ὅς γίνεται ἡ συστηματοποίησις αὐτῆς, ἀλλὰ διήκει δι' ὅλης τῆς παιδείας, ἐνισχυομένης δὲ ταύτης ὡς δεῖ ἀποδοῖναι περιττὴ ἢ πρᾶσθήκη νέας ὥρας.

ὑπὸ τῶν προλαλησάντων ἐθίγη, λέγει, καὶ ἄλλο σκοτεινὸν σημεῖον, ὅπερ ἐπιθυμῶ νὰ διαλευκάνω. Ἐλέχθη, ὅτι τὰ μαθηματικά εἶναι ἐφηρμοσμένη λογικὴ, τοῦτο εἶναι πλάνη ἐπικρατήσασα ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Τὴν σήμερον οἱ πλείους ὁρίζουσι τὰ μαθηματικὰ ἐν γένει καὶ αὐτὴν τὴν γεωμετρίαν ὡς καθαρῶς ἐμπειρικὴν ἐπιστήμην, καθ' ὅτι ἐὰν ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ χεὶρ δὲν ὑπῆρχον, δὲν θὰ ὑπῆρχον καὶ ταῦτα ὡς στηριζόμενα ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας.

Ὡς πρὸς τοὺς ὑποστηρίζαντας ὅτι δεόν νὰ μεταβληθῇ ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν μαθηματικῶν φρονεῖ ὅτι πρέπει νὰ γενικευθῇ τοῦτο ἐπὶ πάντων τῶν μαθημάτων, ἰδίᾳ δὲ προκειμένου περὶ τῆς ἱστορίας.

Ὁ κ. **Δ. Δαμασκηνός**. Εἶμαι ἡναγκασμένος νὰ δώσω μερικὰς ἐξηγήσεις, καθόσον παρατηρῶ ὅτι παρηρμηγεύθησαν οἱ λόγοι μου. Δὲν ἐξεφράσθην κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας, ἀλλ' ἀπλῶς ἐθεώρησα ὡς ἁρμοδιωτέραν φιλοσοφικὴν προπαιδείαν, καταλληλότερον πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν μέσον, τὴν ἐνίσχυσιν τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καὶ θεωρῶ ἄκαιρον εἰσέτι τὴν ἀθρόαν εἰσδίδασιν ἐν τῷ προγράμματι φιλοσοφικῶν μαθημάτων καὶ διὰ λόγους καθαρῶς κοινωνικοὺς καὶ συντηρητικοὺς τοῦ ἐθνικοῦ μας καθεστῶτος. Ἄν δὲ ἡ εἰσδίδασις γίνῃ, δὲν ἀναμένω κανὲν ὄφελος, πρὸ πάντων ὅταν καὶ τὰ φιλοσοφικὰ μαθή-

ματα διδάσκωνται ἀποστηθιστικῶς, βλάβην δὲ ὄχι μικράν, δι' οὗς λόγους καὶ πρότερον ἐξήγησα.

Ἀπαντῶν εἰς τὸν κ. Μοστράτον προσθέτω ὅτι ἐμὶλὼν διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐλευθερίας δὲν ἀπέδλεπον εἰς τὴν πολιτικὴν μόνον, δι' αὐτὸ δὲν θέλω καὶ νὰ συζητήσω τὸ ρηθὲν ὅτι ἦτο τάχα δυνατόν νὰ ἀκμάσῃ φιλοσοφία, ὅπου δὲν ὑπῆρχε πολιτικὴ ἐλευθερία. Ἐνόουν καὶ ἄλλα τινά, διὰ τὰ ὅποια δὲν συμφέρει ἡμῖν σήμερον νὰ ἀνακινῶμεν φιλοσοφικὰς συζητήσεις.

Ὁ κ. **Ν. Στρογγύλης** ἀπαντῶν εἰς τὸν κ. Βαλσαμάκην, λέγει, ὅτι ἡ γεωμετρία ἔχει μὲν ἀντικείμενον ὕλικόν, δεκτικὸν πειραματικοῦ ἐλέγχου, ἀλλ' ἡ μέθοδος, δι' ἧς ἐξετάζει τὰ πράγματα εἶναι καθαρῶς φιλοσοφικὴ καὶ οὐχὶ ἐμπειρικὴ.

Ὡς πρὸς τὴν πρότασιν τῆς μεταβολῆς τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας ἐν γένει καὶ τῶν μαθηματικῶν διερωτᾶται κατὰ τίνα τρόπον θὰ γίνῃ ἡ μεταβολὴ αὕτη, πρᾶγμα ὅπερ δὲν καθώρισαν οἱ προλαλήσαντες.

Τὸ δὲ λεχθὲν ὅτι οἱ μαθηταὶ ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν αὐτῶν λησμονοῦσι πολλά, τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ἡ μαθητικὴ μόρφωσις ἐν γένει εἶναι περιορισμένη καὶ ὁ μαθητὴς μόνον ὅσα ἐδιδάχθη δύναται νὰ γνωρίζῃ, δὲν εἶναι ὅπως ὁ ἐπιστήμων ὅστις διδάσκειται τὰς βάσεις τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐπιληφθῇ παντὸς σχετικοῦ θέματος. Καὶ ἐν τούτοις καὶ ἐπιστήμονες πολλάκις δύνανται νὰ ἔλθωσιν εἰς δύσκολον θέσιν, ἐὰν τεθῇ εἰς αὐτοὺς ζήτημά τι καὶ ἀπαιτηθῇ ἄμεσος ἀπάντησις. Τοῦτο εἰς πολὺ μείζονα βαθμὸν θὰ συμβῇ προκειμένου περὶ μαθητοῦ, δὲν πρέπει δὲ ἐκ τοιούτων περιστατικῶν κρίνοντες νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλία μένει ἄκαρπος.

Ὁ κ. **Μοστράτος**. Προκειμένου περὶ τῆς διδασκαλίας φιλοσοφικῶν κειμένων συμφωνεῖ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Ζαμαρίου δοθεῖσαν ἐξήγησιν ὅτι δὲν θὰ διδάσκωνται ταῦτα ἐντὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ μαθήματος ἀλλ' εἰς ἰδιαιτέραν πρὸς τοῦτο ὀρισθεῖσαν ὥραν.

Ὡς πρὸς τὸ λεχθὲν δὲ περὶ τῆς σχέσεως τῶν μαθηματικῶν πρὸς τὴν λογικὴν παρατηρεῖ ὅτι τὰ πάντα συνέχονται πρὸς τὴν λογικὴν· ἂν δὲ τὰ μαθηματικὰ λαμβάνωνται ὡς παράδειγμα εἶναι διότι εἶναι τοῦτο τὸ ἄριστον τῶν παραδειγμάτων.

Ὁ κ. **Η. Βαλσαμάκης** ἀπαντῶν εἰς τὸν κ. Στρογγύλην κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ὅρου πειραματικὴ καὶ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη.

Ὑποστηρίζει δὲ ὅτι ἡ γεωμετρία εἶναι ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη, ὡς εἶναι καὶ ἡ ψυχολογία καὶ φέρει ὡς παράδειγμα ὅτι τὰ ἀξιώματα τῆς γεωμετρίας εἶναι καθαρῶς ἐμπειρικαὶ γνώσεις καὶ ὅτι ἐν τισιν ἀποδείξεσιν ἡ γεωμετρία ἀκολουθεῖ μέθοδον ἐντελῶς ἐμπειρικὴν.

Ὁ κ. Πρόεδρος παρατηρεῖ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐπιστήμης ἐὰν εἶναι ἐμπειρικὴ ἢ μὴ, ἀλλὰ πρόκειται περὶ τῆς μορφώσεως φιλοσόφου πνεύματος διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας καὶ τῶν βοηθητικῶν μαθημάτων. Παρακαλεῖ δὲ ἐπὶ τούτου ἀκριβῶς τοῦ σημείου νὰ περιορισθῇ ἡ συζήτησις καὶ ἐρωτᾷ ἐὰν τις ἐπ' αὐτοῦ ζητεῖ τὸν λόγον.

Μὴ ζητοῦντος οὐδενὸς τὸν λόγον λαμβάνει τοῦτον ὁ κ. Πρόεδρος ἐξαίρει τὴν μεγίστην σημασίαν τῆς φιλοσοφικῆς μορφώσεως, καθ' ὅτι δι' αὐτῆς τελειοποιεῖται ἡ ψυχὴ καθισταμένη κατὰλληλος πρὸς πάντα καὶ πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς τέχνας ἀκόμη.

Εἶναι δὲ ἀνάγκη παρ' ἡμῖν ν' ἀναγεννηθῇ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ εἶναι τοῦτο εὐκόλουν, διότι φύσει φιλόσοφον εἶναι τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα καὶ διὰ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ἠρίστευσεν εἰς τὰ μεγάλα ἔργα.

Ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ κ. εισηγητοῦ λεχθέντα προτείνει νὰ τεθῶσι γενικοὶ κανόνες καὶ νὰ γίνεσθαι καὶ σχετικὴ ἐν φροντιστηρίῳ μελέτη. Βεβαίως τὸ λογικῶς σκέπτεσθαι ἀπὸ τῆς πρώτης παιδείας διὰ τῶν διαφόρων μαθημάτων πρακτικῶς διδάσκεται εἰς τοὺς μαθητάς. Ἀλλὰ τὰ εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῆς μέσης παιδείας διασκόμενα στοιχεῖα λογικῆς δέον νὰ ἀσκῶνται οἱ μαθηταὶ ὥπως ἐφαρμόζωσιν ἐπὶ τῶν κειμένων. Ὡς ἤκουσα δὲ παρὰ διδάσκοντος μαθηταὶ διδάχθητε τὴν λογικὴν ἕνεκα τῆς μὴ ἀσκήσεως ἐπὶ κειμένων δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἐφαρμόσωσι τοὺς κανόνους τῆς λογικῆς οὐδ' ἐπὶ τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος.

Μεθ' οὗ εισηγητῆς κ. Μ. Αὐθεντόπουλος ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ εἰς τοὺς τόσον εὐμενῶς κρίναντας τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ συνέδρους.

Ὡς πρὸς τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα ἀναφέρει ὅτι ἡ πατρότης αὐτοῦ ὀφείλεται τῇ προέδρῳ τοῦ Συλλόγου.

Ὅτι δὲ ἀφορᾷ τὴν προσθήκην τῆς 5ης ὥρας, ἣν ἐζήτησε, λέγει ὅτι χαίρει πεισθεὶς ἐκ τῆς σημερινῆς ἀνταλλαγῆς γνωμῶν, ὅτι δὲν κινδυνεύουσι τοῦλάχιστον νὰ ἐλαττωθῶσιν οὐ καὶ αἱ τέσσαρες ὥραι — θεωρεῖ οὐδὲν ἥττον εὐκαταίαν τὴν προσθήκην τῆς 5ης ὥρας.

ἀλλὰ καὶ αἱ τέσσαρες ὥραι δύνανται νὰ ἀρκέσωσι, φρονεῖ δὲ ὅτι εἶναι δυνατόν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἔτους νὰ περισσεύσωσι 10—12 μαθήματα, τὰ ὅποια νὰ διατεθῶσιν εἰς μελέτην φιλοσοφικῶν ζητημάτων ἐν σχέσει πρὸς τὰ κείμενα, εἶναι δὲ δυνατόν οἱ μαθηταὶ καλῶς νὰ ἐννοήσωσι ταῦτα πρὸς τούτοις δὲ καὶ διὰ τὴν μελέτην ζητημάτων τινῶν τῆς Μεταφυσικῆς, τῆς Καλλολογίας καὶ Ἠθικῆς.

Ἡδὴ ἐν Ζ'. τάξει τῆς Μ. τοῦ Γένους σχολῆς καὶ πρότερον ἔτι διδάσκονται φιλόσοφοι συγγραφεῖς· δύνανται λοιπὸν νὰ ἐπιστηθῇ ἡ προσοχὴ τοῦ διδάσκοντος, ὥπως τελειότερον ἐπιμείνῃ εἰς τὰ φιλοσοφικὰ κείμενα. Ἐν γένει δὲ ἐπειδὴ πᾶσα ἐπιστήμη ἔχει βάσιν τὴν λογικὴν, ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας δὲ διδάσκεται ἡ μέθοδος μιᾶς ἐκάστης αὐτῶν, εἰς τρόπον ὥστε ν' ἀληθεύῃ ὅτι ἐπιστήμη λέγεται πᾶν σύνολον γνώσεων μεθοδικῶς διακοσμούμενον, δὲν εἶνε δύσκολον νὰ ἐπιστηθῇ ἡ προσοχὴ τῶν διδασκόντων εἰς τοῦτο, ἵνα ἡ διδασκαλία εἰς πάντα τὰ μαθήματα γίνεσθαι ἀνάλογος.

Ὡς πρὸς τὸ ἄλλο ζήτημα τὸ τῆς ἀλλαγῆς τῆς μεθόδου, τοῦτο εἶναι πρόβλημα λίαν ἀκανθώδες, εἰς τοῦ ὁποίου τὰς λεπτομερείας δὲν εἰσέρχομαι, διότι εὐκόλως δύνανται νὰ ἐκτραπῇ τοῦτο εἰς προσωπικά. Ἀλλοτε αὐτὸς ὑπέδειξα τὴν σχέσιν τῆς μεθόδου καὶ τοῦ προγράμματος πρὸς τοὺς διατιθεμένους πόρους. Οὕτω ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς λογικῆς δέον εἶναι πλεῖστα παραδείγματα νὰ λαμβάνωνται ἐκ πάντων τῶν μαθημάτων καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Δὲν ἀληθεύει διόλου τὸ λεχθὲν ὅτι ἐκ τῶν ἐν τοῖς σχολείοις ἀποκτηθεισῶν γνώσεων αἱ πλεῖστα τάχιστα λησμονοῦνται καὶ οὕτω ἀδίκως κοπιᾷ ὁ μαθητὴς πρὸς ἀφομοίωσιν αὐτῶν. Διότι συμφώνως πρὸς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ψυχολογίας, αἱ ἀφανεῖς μένουσαι ἐν τῇ συνειδήσει παραστάσεις βλαστάνουσι καὶ καρποφοροῦσι πάντοτε κατόπιν.

Οὕτω ἐνεργεῖ μορφωτικῶς καὶ πᾶσα τυχὸν γνώσις, ἣν ἡθέλε τις ἀποκτήσῃ. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἔλεγεν πρότινος ἄγγλος ὑπουργός, ὑπεραμυνόμενος ἐν τῇ Βουλῇ τῆς διατηρήσεως τοῦ μαθήματος τῶν ἐλληνικῶν ἐν τοῖς ἀγγλικαῖς γυμνασίοις. Λέγουσιν, εἶπε περίπου, ὅτι τὰ ἐλληνικὰ δὲν εἶναι χρήσιμα καὶ ἐγὼ δὲ συμφωνῶ ὅτι οὐδόλως εἶναι χρήσιμα δι' ὅσους δὲν θέλουσι νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἀρχωσιν, ἀλλ' ἐγεννήθησαν νὰ ἀρχωνται,

καὶ ὅτι ἐπομένως αἱ ἀρισταὶ κλασικαὶ σπουδαὶ εἶναι ὁ ἀτίμητος κληρὸς τῆς ἡγέτιδος, τῆς προνομίου, λόγῳ εὐγενείας, τάξεως τοῦ μεγάλου ἀγγλικοῦ ἔθνους. Πῶς δὲ ἀναθρώσκουσι τὰ διδάγματα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ φιλοσοφίας καὶ εἰς γερόντων Βρετανῶν ψυχάς, ὅς ὁμολογήσωσι μετ' ἐμοῦ οἱ παρακαθήμενοι εὐγενεῖς συνάδελφοί μου.

Ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, φρονεῖ ὅτι λίαν ἐπωφελὴς θὰ ᾖ τοῦ ἡ διδασκαλία αὐτῆς εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις, ἰδίᾳ ἐπὶ τῇ βάσει χρησιμομαθείας περιλαμβανούσης τὰ ἀπαραίτητα σχετικὰ κείμενα, τὰ τε ἀρχαῖα καὶ τὰ νεώτερα, ἐξ ὧν ὡς πλεῖστα νὰ διεξέλθωσιν οἱ μαθηταὶ μετὰ τοῦ οἰκείου καθηγητοῦ.

Ἐπίσης καὶ τὸ συνθετικὸν μάθημα δύναται νὰ ἐκμεταλλεῖται πρὸς φαντασιακά θέματα, τοῦθ' ὅπερ πράττουσιν ἀνέκαθεν οἱ Γάλλοι ἐν τῇ classe de philosophie. Καὶ ἐκεῖναι μὲν ἀφιερῶσιν ἐξ ὧρας καθ' ἑβδομάδα, παρ' ἡμῶν δὲ καὶ πολὺ ὀλιγώτεραι θὰ ᾖρουν, διότι εὐκολώτερον ἐκεῖνων ἐννοεῦμεν ἡμεῖς τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφώντος νὰ διδάσκωνται εἰς πολὺ ἀνωτέρας γυμνασιακὰς τάξεις.

Συμφωνεῖ μετὰ τοῦ κ. Μοστράτου, ὅστις ὑπέδειξε τὴν πρὸς τὴν φυσιολογίαν σχέσιν τῆς ψυχολογίας χαρακτηρίσας αὐτὴν ὡς πειραματικὴν. Φρονεῖ ἐπίσης ὅτι εἶναι καιρὸς καὶ φυσιολογικὰ διδάγματα νὰ παρενδύωνται ἐν τῇ ψυχολογικῇ μαθήματι, ἀλλὰ χρειάζεται προσοχὴ νὰ μὴ φθάσωμεν εἰς τὰς μικροψύχως ἄλλοτε ψευθεύσας ἀκρότητας.

Περαινῶν τὸν λόγον ἐπιλέγει, ὅτι ἐν τῇ εἰσηγήσει ἔκαμε μνηεῖαν ἐκεῖνων μόνον ἐκ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες καλλιεργήσαντες τὴν φιλοσοφίαν, ἐσχετίζοντο πρὸς τὸ θέμα τοῦ ὑπὸ διδασκαλίαν ἔποψιν, οὐχὶ δὲ πάντας εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν, διότι δὲν ἔγραψε ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν φιλοσοφίας, ἀλλ' εἰσήγγισιν.

Περαιτωθείσης τῆς συζητήσεως ἀναγινώσκονται τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. εἰσηγητοῦ καὶ τὸ συνέδριον συζητεῖ ἐπὶ τῆς διατυπώσεως αὐτῶν.

Ὁ κ. **A. Ζαμαρίας** λαμβάνων τὸν λόγον προτείνει ἵνα, ἀφ' οὗ αἱ 4 ὥραι καθ' ἑβδομάδα ἀρκοῦσι διὰ τὰ μέχρι τοῦδε διδασκόμενα, ἐὰν προστεθῇ καὶ ὅλη, διατεθῇ αὕτη διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς γενικῆς αἰσθητικῆς (Καλλολογίας καὶ Ἠθικῆς).

Ὁ κ. **H. Βαλσαμάκης**. Περὶ φιλοσοφικῆς ἠθικῆς προκειμένου,

προτείνει ἵνα μὴ εἰσχωθῇ αὕτη ἐν τοῖς σχολείοις, ἀφ' οὗ διδάσκεται ἡθὴ ἐν αὐτοῖς ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἵνα μὴ ἐπέλθῃ σύγκρουσις.

Ὁ κ. **A. Δαμασκηνός** ὑποστηρίζει τὴν πρότασιν τοῦ κ. Ἡλ. Βαλσαμάκη, καθόσον ἡ βάσις αὕτη ἀκόμη τῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς δὲν εἶναι σαφῶς ὀρισμένη. Εἰς τὰς πρώτας ιδέας τῆς ἠθικῆς τοῦ Καντίου ἀντίκειται ὁ «Φυσικὸς νόμος» τοῦ Βόλντε, ὁ οὐτιλιταρισμός, τὸ σύστημα τοῦ Σοπενχάουερ, ἡ ἠθικὴ τοῦ Νίτσε, ἡ κατ' ἐξέλιξιν ἠθικὴ τοῦ Spencer καὶ πλῆθος ἄλλο συστημάτων, τὰ ὅποια καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας ἐπομένως συγκρούονται.

Ἀκόμη περισσότερον κυμαίνεται τὸ ἔδαφος ἐν τῇ Καλλολογίᾳ. Ἀπὸ τὴν ποιητικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰς θεωρίας τῶν κλασικῶν ἢ τῶν νεοκλασικῶν, τὸν «Λαοκόωντα» τοῦ Lessing μέχρι τῶν ρωμάντικῶν, νεορωμάντικῶν. Παρνασσικῶν ἢ συμβολιστῶν, ἡ Καλλολογία ἢ Αἰσθητικὴ, δὲν ὥρισεν εἰσέτι τὸ μόνιμον αὐτῆς ἔδαφος. Παρὰ τοῦτον ἔχει καὶ τὸν Véron, οὗδ' ἀναφέρω τὰ ἀνατρεπτικὰ πνεύματα τῶν νεωτέρων χρόνων, διότι αὐτὰ δὲν θὰ διστάσωμεν νὰ τὰ ἀποκηρύξωμεν ὅτι λέγωμεν λοιπὸν πάλιν ἀφορισμοὺς, ἰδιόκους μας ἀφορισμοὺς καὶ δόγματα, ἀντλούμενα ἀπὸ τὸ πρῶτον πρόχειρον ταμεῖον.

Ὁ κ. **Αὐθεντόπουλος** ἀπαντῶν παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῇ εἰσηγήσει δὲν γίνεται λόγος περὶ Ἠθικῆς καὶ Καλλολογίας ἀλλ' ὑπειλήθην ἡ συζήτησις περὶ τούτου. Ὑποστηρίζει ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἠθικὴ θεωρεῖται σήμερον ἀπαύγασμα τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ, εὐτυχῶς δὲ παρ' ἡμῶν τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα παρέμεινεν ἀγνὸν καὶ δὲν παρεξέκλινεν εἰς φανατισμόν, τούτου δὲ ταιούτου ὄντως οὐδεμία σύγκρουσις εἶναι δυνατὴ πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἠθικὴν, ἀναφέρει δ' ὅτι ἐπὶ ἔτη διδάσκων τὰ φιλοσοφικὰ οὐδέποτε ἡσθάνθη δυσκολίαν νὰ συμβιδάσῃ τὰ θρησκευτικὰ διδάγματα πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἠθικὴν.

Ὡς πρὸς τὴν Καλλολογίαν ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν τῶν ἐπιστημόνων συναδελφῶν αὐτοῦ ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτῆς εἶνε ἀκόπως διδασκὰ ἐν τοῖς γυμνασίοις, οὐδαμῶς δὲ ἡ μάθησις εἶναι τι ἀκαθόριστον. Ἐὰν ἐκφυλὰ τινα πνεύματα ἔχουσι ὅλως ἰδιόζουσαν ἀντίληψιν τοῦ καλοῦ, τοῦτο δὲν μειοῖ τὸ γενικὸν συμπέρασμα, ἀλλ' οὕτε καὶ ὑπάρχει φόβος νὰ παρεκτραπῇ παρ' ἡμῶν εἰς τοιαύτην ὁδὸν ἡ διδασκαλία τῆς Καλλολογίας. Ἐκ ταύτης δὲ κυρίως θὰ διδάσκωνται ἐκλεκτικῶς τὰ κυριωδέστερα τῶν κεφαλαίων.

Ο κ. Πρόεδρος υποστηρίζει ότι ουσιώδης σύγκρουσις δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς καὶ ἀναφέρει ὅτι συζητῶν ποτε μετὰ θεολόγου καὶ ἀπὸ νευρολογικῆς ἀπόψεως κρίνων τὰ σχετικὰ ζητήματα εὐρίσκετο ἐν ὁμοφωνίᾳ μετ' αὐτοῦ. Ἄλλως τε καὶ οἱ ὑλιστικώτεροι τῶν φιλοσόφων δὲν δύνανται νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ἠθικὴν, ἀφ' οὗ δὲ καὶ κατ' Ἀριστοτέλην ὁ ἄνθρωπος φύσει ζῷον ἠθικόν, φύσει ἐπιβάλλονται αὐτῷ τὰ καθήκοντα πρὸς τε τὸν πλησίον καὶ τὴν κοινωνίαν, καὶ τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὰ ζῷα τὰ ζῶντα ἐν κοινωνίᾳ, τὰς μελίσσας, τοὺς μύρμηκας κτλ.

Ο κ. Ἀσπριώτης κατακρίνει τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, φρονεῖ δὲ ὅτι καὶ ἐκ τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Ψυχολογίας ὀλίγα τινὰ μόνον καὶ μετ' ἐπιλογῆς δέον νὰ διδάσκωνται.

Ο κ. Μοστράτος ἀπαντῶν αὐτῷ, λέγει, ὅτι ὄντως πρὸ τινων ἐτῶν τοιαύτη ἦτο ἡ γνώμη τῶν ἐν Εὐρώπῃ δι' ἃ καὶ ἐξωδελίσθησαν τὰ μαθήματα ταῦτα τῶν σχολείων τῆς μέσης παιδείας, ἀλλ' ἤδη ἐπανέρχονται εἰς τὸ πρῶτον καθεστῶς.

Μεθ' ὃ διατυπώμενον ὡς ἀκολούθως ψηφίζεται τὸ α'. συμπέρασμα·

Α'.) Αἱ ἀνέκαθεν ἐπιδικασθεῖσαι ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς Γυμνασίοις τέσσαρες ὥραι τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας νὰ κατακυρωθῶσι πρὸς ἐπαρκῆ μετάδοσιν τῶν στοιχείων τῆς ψυχολογίας καὶ λογικῆς, τῆς διδασκαλίας ἀπλοποιουμένης μαιευτικῶς καὶ διαλογικῶς.

Τροποποιούμενον ἐπίσης ψηφίζεται τὸ

Β'.) Προστιθεμένης δὲ εἰ δυνατόν, καὶ πέμπτης ὥρας, τὰ οὕτω περισσεύοντα 20 τελευταῖα μαθήματα νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς διδασκαλίαν γενικῆς εἰς τὸ φιλοσοφικὸν μάθημα εἰσαγωγῆς, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ὁποίας νὰ γίνηται ἀνά τυξίς τῶν θεμελιωδῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων καὶ ἐπισκοπῆσις τῶν κυριωτάτων φιλοσοφικῶν συστημάτων, κυρίως τῶν ἐλληνικῶν καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὅσα μάλιστα συνέχονται πρὸς ἐκεῖνα.

Καταψηφίζουσιν τὸ δεύτερον τοῦτο συμπέρασμα οἱ κ. κ. Η.

Βαλσαμάκης, Δ. Δαμασκηνὸς καὶ ὁ κ. Ρίτσος, ὅσον ἀφορᾷ τὴν προσθήκην νέας ὥρας.

Ο δὲ κ. Ἀσπριώτης διαφωνεῖ, φρονῶν ὅτι 4 ὥραι ἀρκοῦσι διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Λογικῆς καὶ τῆς Ψυχολογίας. Εἶναι ἀντίθετος ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας.

Μεθ' ὃ ψηφίζονται καὶ τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα.

Γ'.) Προσφορὰ καὶ ἐπεξεργασία ὡς συχνοτάτων φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν διὰ τῆς ἀναγνώσεως ἀφθόνων φιλοσοφικῶν κειμένων (Πλάτωνος, Ξενοφῶντος, Ἀριστοτέλους, Ἐπικτήτου κτλ. καὶ νεωτέρων).

Δ'.) Πρόσληψις φιλοσοφικῶν θεμάτων εἰς τὸ συνθετικὸν μάθημα, τῶν ἀντιστοιχῶν τάξεων διὰ προαναπτύξεως, κατὰ τρόπον ἀναμνηστικὸν τῶν οἰκείων γνώσεων καὶ ἄλλων συναφῶν.

Μετὰ τὴν ψήφισιν τῶν συμπερασμάτων ὁ κ. Πρόεδρος εὐχαριστεῖ τῷ κ. εἰσηγητῇ προσθέτων ὅτι αἱ αὐθόρμητοι εὐχαριστίαι, τὰς ὁποίας πάντες οἱ λαθόντες τὸν λόγον ἀπέτειναν εἰς τὸν κ. εἰσηγητὴν καταδεικνύουσι τὴν τε ἐμβρίθειαν καὶ τὴν τέχνην, μεθ' ἧς εἰσηγήσατο ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου θέματος, ἐπὶ τῇ λήξει δὲ καὶ τῆς τελευταίας τῶν ἐκπαιδευτικῶν συνεδριῶν, ὁ κ. Πρόεδρος λέγει τὰ ἑξῆς:

Ἴδου ἡμεῖς εἰς τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν, αἰσίως περατώσαντες τὴν μελέτην καὶ σύσκεψιν ἐπὶ τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ὁ Σύλλογος ἐτάξατο ἐν ταῖς μερίμναις αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς ἐκπαίδευστος τῶν τέκνων τοῦ Γένους.

Συνυπολογιζομένων καὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἐμελετήθησαν καὶ ἐν γένει καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὰς παρ' ἡμῶν ἐλλείψεις καὶ τὰ δέοντα γενέσθαι, τὸ περὶ ὑγίεινῆς τῶν Σχολῶν, τὸ περὶ τῶν ἐλλείψεων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, τὸ περὶ διδασκαλίας τῶν ξένων γλωσσῶν εἰς τὰς σχολὰς τῆς πρώτης παιδείας, τὸ περὶ διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τοὺς ξενολόγους Ἑλληνας, τὸ περὶ διδασκαλίας τῆς χειροτεχνίας εἰς τὰς σχολὰς τῆς πρώτης παιδείας, τὸ περὶ διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς εἰς τὰς σχολὰς τῆς τε πρώτης καὶ μέσης

παιδεύσεως, τὸ περὶ διδασκαλίας τῆς βυζαντινῆς καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας εἰς τὰς σχολὰς τῆς μέσης παιδείας, καὶ τελευταῖον σήμερον τὸ περὶ ἐνισχύσεως τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας εἰς τὰς σχολὰς τῆς μέσης παιδείας.

Καίτοι ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεως τοῦ Συλλόγου ἐπῆλθε βραδύτης περὶ τὴν ἀγγελίαν τῶν θεμάτων τοῦ ἔτους τούτου, ὅμως ὁμολογητέον ὅτι ὥς καὶ πέρυσι καὶ ἐφέτος κατεδείχθη ὅτι ὑπάρχουσι καὶ παρ' ἡμῶν καὶ οἱ εἰδικοί καὶ οἱ ἐν τῇ πρώτῃ καὶ μέσῃ παιδείᾳ ἀθλοῦντες καὶ ἄλλοι, διαρκῶς τὰ θέματα βασανίζοντες καὶ δὴ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἡμετέρας ἀνάγκας καὶ ἔτοιμοι νὰ τάμωσι τὴν ἐπὶ τοιούτων θεμάτων δημοσίαν μελέτην καὶ σύσκεψιν μετὰ τῆς δεούσης εἰς τὰ τοιαῦτα ὑψηλὰ καὶ λίαν περισπούδαστα ζητήματα, γνώσεως καὶ ἐμβρυθείας.

Ἐν ὀνόματι τοῦ Συλλόγου συγχαίρω καὶ εὐχαριστῶ πάντας.

Εὐχταῖον ὅπως ὁ Σύλλογος σὺν ταῖς ἄλλαις εκπαιδευτικαῖς αὐτοῦ ἀσχολίαις ἐξακολουθήσῃ τὴν τοιαύτην ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐγκαινισθεῖσαν τάξιν καὶ κατ' ἔτος συγκαλῶνται αἱ τοιαῦται συνεδρία κατὰ τύπον τοπικοῦ εκπαιδευτικοῦ συνεδρίου καὶ μελετῶνται διαρκῶς καὶ περιοδικῶς πάντα τὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἀφορῶντα θέματα.

Διότι, ὥς ἐλέχθη καὶ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν συνεδριῶν, καὶ τοῖς εἰδικαῖς ἀφορμῇ δίδεται ὅπως εἰς εὐρύτερον κύκλον τὰς εἰδικὰς αὐτῶν γνώσεις μεταλαμπαδεύωσι καὶ πᾶσι τοῖς καταγινόμενοις εἰς τὸ μέγα τοῦτο ζήτημα αἰτία γίνηται συστηματικώτερας καὶ διαρκοῦς μελέτης, τοῖς ἄρχουσι δὲ προπαρασκευῇ πρὸς νομοθέτησιν τῶν δεόντων παρέχεται.

Ἀλλὰ σὺν τούτοις καὶ ἄλλων ἀγαθῶν ὁ Σύλλογος πρόξενος γενήσεται. Ἐν τῷ εἰδικῷ καὶ ἐλευθέρῳ τούτῳ πεδίῳ κατέρχονται οἱ ὄντως εἰδικοί, καὶ οἱ ἐργάται τῆς πρώτης καὶ μέσης παιδείας καὶ οἱ ἐκ τῶν ἄλλων τάξεων ἡθικῶς καταγινόμενοι, προεξαρχόντων πάντοτε τῶν λειτουργῶν τῆς παιδείας. Φεύγουσι δὲ τὰ τοιαῦτα πεδία οἱ ἄλλοι, οἷς ἀμαθείη τὸ θράσος, καὶ κταφάνεται οὕτω οἷα ἢ ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν τοιούτων εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τῶν σχολῶν προσγινόμενη ζημία καὶ ἰδίᾳ ὅταν ἐκ μονομεροῦς ἀτελεστάτης ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς ἐντυπώσεως νομίζουσιν ἑαυτοὺς τοὺς μόνους δυναμένους καθορίσαι τὰ τῆς μορφώσεως τῶν τέκνων τοῦ Γένους.

Ἐκ τῶν τοιούτων λοιπὸν συνεδριῶν καταδειχθήσεται τὸ γυμνὸν

καὶ ἐπιβλαβὲς τῶν τε ἀμαθῶν καὶ τῆς ἡμιμαθείας, ὥς καὶ ἡ ἀξία τῶν εἰδικῶν καὶ τῶν διδασκόντων καὶ καταγινόμενων ὅπως σὺν τοῖς κόποις αὐτῶν, τῇ ἐφαρμογῇ τῶν ὑπαρχόντων, ἔχωσι καὶ τὴν πρωτοπορείαν ἐν τῇ ὑποδείξει τῶν ὑπολειπομένων καὶ τῶν δεομένων τῆς ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ βελτίῳ οργανώσεως.

Πρὸς ἐνίσχυσιν ὅμως καὶ θεμελίωσιν καὶ τῆς τοιαύτης τῶν συνεδριῶν τούτων ἐπιδράσεως δεόν οἱ διδάσκοντες κυρίως νὰ προσέρχωνται ἵνα καταφαίνεται ὅτι ὅλοι καὶ μελετῶσι καὶ ποιοῦσι καὶ κατέχουσι τὰ δεόντα γενέσθαι.

Ὁμολογητέον ὅμως ὅτι ἐνῷ ὁ Σύλλογος εὐρέως ἤνοιξε τὰς πύλας αὐτοῦ καὶ εἰς Μητροπολίτας καὶ εκπαιδευτικὰς ἐπιτροπὰς καὶ σωματεῖα καὶ ἐφορείας, προσεκάλεσε δὲ πάντας τοὺς λειτουργοὺς τῆς πρώτης καὶ μέσης παιδείας τῆς τε ἀρχιεπισκοπῆς καὶ τῶν περιχώρων, ἐκ μὲν τῶν πρώτων ὀλίγιστοι ἀντεπροσωπεύθησαν, οὐδεμία δ' ἐφορεία!!, ἐκ δὲ τῶν διδασκόντων πολλοὶ δὲν προσῆλθον καὶ ἀπὸ τὰς σχολὰς ἀκόμη αἱ ὁποῖαι εἶχον παύσεις καθ' ὅλον τὸ δωδεκάημερον. Διὰ τί; Τὸ ἔργον εἶναι μέγα καὶ ἰδίᾳ ἔργον τῶν κ. κ. παιδαγωγῶν, καθηγητῶν καὶ διδασκάλων. Ἀλλ' ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸ ταχ' αὔριον ἔσσετ' ἄμεινον ἐμμείνωμεν οἱ προσελθόντες καὶ ὁ Σύλλογος.

Ἐκ λόγων ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεως τοῦ Συλλόγου ἐσταμάτησεν ἡ ἐκτύπωσις τῶν πρακτικῶν τῶν εκπαιδευτικῶν συνεδριῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἐντὸς ὀλίγου τυποῦνται, πιστεύω δ' ὅτι ἀμέσως ἐκτυπωθήσονται καὶ αἱ ἐργασίαι τοῦ ἔτους τούτου. Πωληθήσονται ἀντὶ μικροῦ τιμήματος, ὅπως πάντες καὶ ἰδίᾳ οἱ ἐργάται τῆς παιδείας προμηθευθῶσι τὰ βιβλία εὐκόλως.

Εὐχαριστῶν ἐκ μέρους τοῦ Συλλόγου καὶ πάλιν πάντας τοὺς μοχθήσαντας, βέβαιος δ' ὅτι μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας θέλομεν ἀνταποκριθῇ καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς 49ον Συλλογικὸν ἔτος εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Συλλόγου, εὔχομαι ὅπως ὁ Σύλλογος ἐν τῇ πεντηκοστῇ ἐπετηρίδι αὐτοῦ συγκαλέσῃ καὶ πανεθνὲς εκπαιδευτικὸν συνέδριον.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Α'. Ειδική εκπαιδευτική συνεδρία

Ἡ διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τοὺς ξενογλώσσους Ἕλληνας.	
Ἡ εἰσῆγησις Ἀλ. Ζαμαρίου	σελ. 5
Ἡ ἐπ' αὐτῆς συζήτησις	» 18

Β'. Ειδική εκπαιδευτική συνεδρία

Ἡ διδασκαλία τῆς γυμναστικῆς εἰς τὰ παρ' ἡμῖν Σχολεῖα.	
Ἡ εἰσῆγησις Ἀ. Κρητικοῦ	σελ. 29
Ἡ ἐπ' αὐτῆς συζήτησις.	» 40

Γ'. Ειδική εκπαιδευτική συνεδρία

Ἡ εἰσαγωγή τῆς χειροτεχνίας εἰς τὰς παρ' ἡμῖν σχολὰς τῆς πρώτης παιδείας.	
Ἡ εἰσῆγησις Δ. Δαμασκηνοῦ	σελ. 50
Ἡ ἐπ' αὐτῆς συζήτησις	» 72

Δ'. Ειδική εκπαιδευτική συνεδρία

Ἡ διδασκαλία τῆς Βυζαντινῆς καὶ νεωτέρας λογοτεχνίας εἰς τὰς σχολὰς τῆς μέσης παιδείας.	
Ἡ εἰσῆγησις Ἰ. Παπαδοπούλου	σελ. 78
Ἡ ἐπ' αὐτῆς συζήτησις	» 87

Ε'. Ειδική εκπαιδευτική συνεδρία

Ἡ ἐνίσχυσις τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν σχολαῖς τῆς μέσης παιδείας.	
Ἡ εἰσῆγησις Μ. Αὐθεντοπούλου	σελ. 101
Ἡ ἐπ' αὐτῆς συζήτησις	» 113

